

527
10125/;

AZ ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
TUDOMÁNYOS KIADVÁNYAI

SZERKESZTI: LUKINICH IMRE

I.

A NEMZETI MÚZEUM
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRÁNAK
ILLUMINÁLT KÉZIRATAI

IRTA

HOFFMANN EDITH

BUDAPEST

KIADJA A M. N. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

1928.

AZ ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
TUDOMÁNYOS KIADVÁNYAI

SZERKESZTI

LUKINICH IMRE

I.

BUDAPEST

KIADJA A M. N. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

1928.

f-527

A NEMZETI MÚZEUM
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRÁNAK
ILLUMINÁLT KÉZIRATAI

IRTA

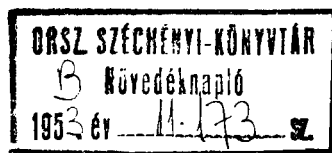
HOFFMANN EDITH

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.

1928.

Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

A NEMZETI MÚZEUM SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA- NAK OLASZORSZÁGBAN ILLUMINÁLT KÉZIRATAI.

A miniaturfestészet története egyike a művészettörténeti tudomány legdivatosabb kutatási területeinek. Hosszú elhanyagoltsága miatt ma meglehetősen kiaknázatlan, értékes művészeti és kultúrhistóriai anyag gazdag bőségét ontja a vele szeretettel foglalkozó elé.

Az alábbiakban a Nemzeti Múzeum Széchényi könyvtárának kézirati anyagából a XIV., XV. és XVI. század folyamán Olaszországban illuminált kódexek sorozatát szeretném nagy vonásokban ismertetni.

I. Felsőolaszországban illuminált kódexek.

A XIV. század végéről néhány érdekes darab található a gyűjteményben, melyek között első helyen áll egy *Rituale*. (Cod. 251.)¹ Címlapjának három szélére gazdag, nehéz és mégis élénken kigyózó levéldísz van festve, pompás aranyozással és mély tűzű színekkel. Az iniciáléban a Vízkereszt ünnepe van ábrázolva. Az arc-típusok, az arcok zöldes színezése és főleg az ornamentika sajátos módja arra engednek következtetni, hogy a *Rituale* Felsőolaszország keleti részében, Padua, Velence, Treviso környékén készült. E városok miniaturfestészete ez időben erősen a bolognai hatása alatt állott, mely a kiváló Niccolò di GIACOMO da BOLOGNÁ-nak iránytadó egyéniségével éppen e korban jelentékeny szerephez jutott. A címlap alján látható címer kék mezőben arany koronát mutat. Az olasz családok címereinek tanulmánya megtanít arra, hogy ez a trevisoi CORONA család címere.² A kézirat tehát e család vala-

¹ A Könyvkiállítási kalauz (1882. 290. sz.) XV. századnak és burgundi izlésben festettnek mondja.

² J. B. Rietstop. *Armorial general*. Paris. 1912. II. CXXIX. tábla.

mely tagjái volt. A család trevisoi volta pedig külső érvekkel is megerősíti előbb felhozott indokainkat a miniaturák művészi jellegének keletfelsőolaszországi származását illetőleg. (2. tábla.)

Bologna környékére vall egy másik, nem nagy igényű, de nem érdektelen miniatura, mely TITUS LIVIUS *Historia de bello punico* című munkájának címlapját díszíti. (Cod. 87). Voltaképen csak egy sárkányból képezett *J* iniziale és a lap felső sarkának a sárkány farkából kinövő levélfolyondára képezi az egész díszítést. A levelek formája általában Felsőolaszországra mutat, a levelekből hirtelen előtörő és hegyes szögben visszahajló indák azonban a bolognai és a tőlük függő munkák ismertető jelei. E darab már azért is érdekes, mert egy bejegyzés tanúsága szerint 1504-ben Budán volt.

A bejegyzés így hangzik: *Dono accepi Bude 1504. B. FEJÉR GYÖRGY*, a kézirat első ismertetője e darabról kétszer is megemlékezik, egyszer XII. századinak mondvá, egyszer XIV. századinak. Ezenkívül a bejegyzést tévesen így idézi: *comparat Bude 1507*. Az utána következő *B.* betűt pedig BRASSICANUS névrövidítésének olvasva, azt állítja, hogy a kéziratot BRASSICANUS Budán szerezte 1507-ben.¹ FEJÉR e téves állításait BUDIK is magáévá teszi, amennyiben azon a véleményen van, hogy a *Dono accepi Bude Io. Brassicanus* bejegyzésű kézirat a XII. századból való.² Ha ez állítások helyesek volnának, itt egy valószínű CORVIN kódexszel állnánk szemben, mert jól tudjuk, hogy BRASSICANUS sok darabot szerzett meg épen a Corvinából. Csakhogy azt is nagyon jól tudjuk, hogy Joannes Alexander BRASSICANUS, EBERSTEIN Vilmos császári követ kíséretében az 1525. év végén járt Budán, tehát sem 1504-ben, sem 1507-ben itt könyveket nem kaphatott s így a *B* betű sem

¹ FEJÉR Gy. T. Vadassi Jankovics Miklós Gyűjteményeiről és Régiségei között találkozó két ismeretlen Emlékekről, eddig meg nem magyarázott Írásokról. Tudományos Gyűjtemény. 1817. XI. k. 6. és 19. lap. — JANKOVICH, könyveinek a Nemzeti Múzeumban levő kéziratok jegyzékében, egyenesen XI. századinak és határozottan Corvin-kódexnek állítja. Más helyen megint azt mondja, hogy Brassicanus II. Lajos születésekor járt Budán és akkor kapta a kéziratot, de a királyfi viszont 1500-ban született.

² P. A. BUDIK. Entstehung und Verfall der berühmten von König Matthias Corvinus gestifteten Bibliothek zu Ofen. Wien, 1840. 20. l.

jelentheti őt. Az 1882-iki Könyvkiállítás kalauza helyesbíti is ez adatokat, amennyiben a kéziratot XIV. századnak állítja és nem tesz említést BRASSICANUSRÓL.¹

1400 körül és Verona környékén keletkezhetett egy szintén szerényebb díszítésű kézirat, mely az *Ó-testamentumnak* néhány, Tóbiástól a Makkabeusokig terjedő könyvét tartalmazza. (Cod. 103.) Mindössze három képecske van benne: a címlapon és a 27. lapon csinos inicialék egy-egy férfi félalakjával; ezenkívül ugyancsak a címlapon, a T inicialében Tóbiás az angvállal van ábrázolva. Egyébként csak színes festékekkel rajzolt hajszálvékony lapszéldíszek vannak a könyvben, melyek jellege nagyon határozottan vall felsőolaszországi eredetére.²

Valószínűleg Velence környékéről származik LUCANUS *Pharsaliájának* kézírata (Cod. 200)³ és körülbelül szintén az 1400 körüli időből való. A kézirat nagyon csinosan díszített címlapjának alján egy ismeretlen címer, a lapszéleken pedig a Franciaországból származó, tüskés levéldísz látható, mely ebben az időben egész Felsőolaszországban el volt terjedve. Az arany levelek közé finom tollrajzzal, párbajozó lovasok vannak ékelve; a lovak és lovasok mozdulatainak pompás rajza híven tükrözi e kor naturalisztikus törekvéseit. A címlapon kívül különösen érdekes a 49. v. lap, díszítésének jellegzetes volta miatt. A spirálisan hajló széles levelek arany alapra vannak helyezve s így mintegy sűrű tömegű sort alkotnak, melyből, mint kicsapó lángok válnak ki egyes levelek, végükön nagy arany gömböket hordva. Az ornamentikának ez a nyugtalan fajtája a XIV. század közepe óta sűrűn fordul elő a Bologna és Velence környékéről származó munkákban és így méltán e vidékről valónak tarthatjuk a Nemzeti Múzeum LUCANUS kéziratát is.

¹ Könyvkiállítási kalauz. 271. sz. A miniaturát burgundinak mondja.

² D. G. HÄNEL. Ungedruckte Handschriften-Kataloge. I. Elenchus Manuscriptorum Nicolai Sen. Jankowich. Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik. 5. Suppl. 1837. 593. l.

³ CSONTOSI I. A Farkas Lajos-féle gyűjtemény codexei. M. Könyvszenile. 1867. 184. l. (franciának mondja) és Könyvkiállítási kalauz. 317. sz. (burgundinak).

A XV. század legelejének felsőolaszországi modorát mutatja néhány külön pergamenre festett, jelentéktelen képecske, mely egy XIII. századi kis *Biblia* (Cod. 100.) elé van beillesztve. A lapokra a Madonna, szent Jeromos, szent Katalin és egy szent püspök vannak egyszerű tollrajzzal felvázolva. Az imakönyv a XVI. században Mossóczi Zakariás előbb nyitrai, utóbb tinini püspöké volt s tőle kapta J. SAMBUCUS.¹

1425 körül keletkezett egy óriásméretű *Psaltérium* (Cod. 244.), mely valószínűleg valamely apácázárda számára készült, mert a 197. v. lapon, a *Cantate domino* kezdetű zsoltárnál a kórusban éneklő apácák vannak ábrázolva. A Psaltériumot gazdagon díszítő virágok és inicálék világosan elárulják lombardiai eredetüket. A F. 3. r.-en levő címlapot élénk színű, széles levelek veszik körül, melyeneket Lombardiában látunk ebben az időben. Még jellegzetesebb azonban maga az iniciále, mely tornyocskákból s más építészeti elemekből tevődik össze. (I. tábla.) Ezt a sajátos, fantasztikus díszítési modort SALOMONE és testvére, GIOVANNINO DEI GRASSI kezdték először alkalmazni, a XIV. század végén. Tőlük vette át egész Lombardia, ahonnan a XV. század folyamán elterjedt Felsőolaszország minden vidékében s e munkák egyik legjellegzetesebb sajátosságává vált. A kézirat díszes figurális inicáléi nem nagy művész munkái és valószínűleg magában a zárdában készültek, de egytől-egyik rendkívül vonzó és ötletes munkák.

Valószínűleg ugyancsak Lombardiában készült egy másik nagyméretű *Antiphonarium*, (Cod. 116.), mely nyersen készült inicálékkal és lapszélekkel van díszítve. Egyetlen figurális inicáléjában az imádkozó Dávid király bájosan dekoratív modorban van ábrázolva.

Egészen igénytelen, XV. század középi, milanóias díszet mutat CICERO *de Officiis* című munkája (Cod. 144.), címlapján egyetlen inicáléval és néhány széles levéllel.

A XV. század közepéről való Curtius RUFUS *De gestis Alexandri Magni* c. munkája (Cod. 161.)² A kódex, mint azt a másoló-

¹ FEJÉR Gy. Id. m. 19. l.

² HÄNEL. Id. m. 606. l.

nak, a könyv végén olvasható bejegyzéséből — Mli Calis Januariis 1444 — megtudjuk, 1444 januárjában, Milanóban iratott. Ez a körülmény és az iniciáléban s a kötésen szereplő kígyók,¹ továbbá a címlap alján (3. tábla.) levő címer fölött jobbra, illetőleg balra látható Jo M betűk a régebbi irodalomban előbb ahhoz a föltevéshez vezettek, hogy a könyvet «valószínűleg Joannes SFORZA» számára írták,² utóbb pedig az a vélemény merült fel, hogy a címer «valószínűleg képzeleti címer és a betűk J(ohannes) M(ediolanensis)»-t jelentenek.³ A két föltevés közül egyik sem állja meg a helyét.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy 1444-ben, az iratás évében, még nem a SFORZÁK, hanem 1412-től 1447-ig Filippo Maria VISCONTI uralkodott Milanóban s csak utána szállt az uralom Francesco SFORZÁRA.

Ezekután fordítsuk figyelmünket a címlapon látható, feltűnő jelképi ábrázolásokra, melyek mind Filippo Maria VISCONTI idejére utalnak. A felső lappszélen az I H C (Iesus) betűket látjuk, fölöttük egy koronával. E betűk, eredetileg a másoló invokációjaként igen gyakran fordulnak elő XV. századi humanisták munkáiban, itt azonban korona járul hozzájuk, ami már nem általános jelenség, előfordul azonban a könyveknek egy kis csoportjában, melyek Filippo Maria VISCONTI — és utóbb az ő környezete — számára készültek. Ezt ebben a formában ő hozta használatba és így általában az ő személyes jelképének tekintik.⁴

Az iniciálé két összefonódó kígyóból alakul, melyeket a Viscontiak kezdtek használni s tőlük mentek át a SFORZÁK jelképei közé.⁵

¹ RÁTH GY. Magyarországi könyvtáblák a történelmi kiállításon. A magyar iparművészet 1896-ban. Bpest, 1897. 29. l.

² Könyvkiállítási kalauz, 1882. 287. sz.

³ A Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi könyvtárának történet és irod. tört. kiállítása. Bpest 1902. 64. sz.

⁴ Fr. CARTA. Codici corali e libri a stampa miniati della Biblioteca Nazionale di Milano. Roma. 1891. 34. l. L. DOREZ. (Les manuscrits à peintures de la Bibliothèque de Lord Leicester à Holkham Hall Norfolk. Paris, 1908, Cod. 345. XLIII. tábla és 65—67. l.) egy Titus Livius, noha más címer és más betűk vannak benne, egyenesen e jelkép alapján eredetileg F. M. Visconti számára készültnek mond.

⁵ Petro Candido DECEMBRIO, Philippi Mariae Vicecomitis Mediolanensium ducis tertii Vita. 12. l. A herceg zászlain levő képekről.

Az alsó lapszélen az írás alatt egy ezüst és kékszínű, lebegő kendőt látunk, koszorú formájú csomójának belsejében nyolcsugarú nappal. A kendő az emblémák vándorlásának érdekes példája. Ez ugyanis eredetileg VENCEL cseh, német és római királynak emblémája, egyike azon rejtélyes vonatkozású jelképeknek, melyekkel VENCEL király kézírataiban és egyéb, az ő idejéből származó, prágai építészeti stb. díszítésekben gyakran találkozunk, s melyek mind a «fürdőslány» személyére vonatkoznak.¹ A fürdőslány kékszínű övének szimbólumát (a szerelmi lekötöttség jelképe), Gian Galeazzo VISCONTI vette fel a család jelvényei közé, mikor 1395-ben, 100,000 arany forintért megvásárolta VENCEL királytól a hercegi címet. Gian Galeazzo hercegnek a páviai Certosában emelt síremlékén több címerpajzs között külön pajzsban szerepel, ez a csomóra kötött kendő, a «*divisia imperatoris*» felírással. Filippo Maria VISCONTI-nak több kéziratában megtaláljuk. A csomó közepében levő nyolcágú csillagot, vagy sugaras napot már GIANGALEAZZO is jelképeként használja, Filippo Maria VISCONTI pedig több pénzére is rávereti.² Egy kártyajátékán pedig, mely ma U. VISCONTI DI MODRONE herceg birtokában van, a háttérben szintén a sugaras nap jelképe szerepel.³ A csillag sugarainak száma nem mindig egyforma, de kéziratokban rendszeren nyolc.

A címerpajzs fölött sisakdíszként egy kígyótestű nő áll, kék, fehér és arany pikkelyes testtel. Lobogó ruhája vörös és ezüst színű. Ez az alak változata a VISCONTI-féle szárnyas sárkánynak és kígyónak, mely csak Francesco SFORZA alatt öltött végleges formát, ki a többi VISCONTI jelképpel együtt ezt is átvette.

A nő a kezében körzött tart, mely köré «*sic necesse est*» felírású szalag fonódik. A körző szintén VISCONTI jelkép, mely már a XIV. században használatos volt.⁴

¹ J. SCHLOSSER. Die Bilderhandschriften König Wenzels I. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses, XIV. kötet. 273. l.

² LITTA. Famiglie celebri di Italia. Milano. 1819. Filippo Maria pénzei. 81. és 102. sz.

³ FR. TOESCA. La pittura e la miniatura nella Lombardia. Milano. 52. l. 427. kép.

⁴ L. DELISLE. Le Cabinet des Manuscrits. Paris. 1868. I. k. 131. l. —

A sisakdísz alatt látható címerpajzs ezüst mezőben összesen 13 kék halmocskát mutat, 5 sorban egymás fölé elhelyezve. A legfölső sor középső halmocskájában levő sárga jóság, egy kis hordó akar lenni, ugyanolyan hordócska, mint amelyből a jobboldali lapszél közepén ülő kis meztelen gyerek iszik. A hordóból ivó gyermek motivuma tehát nem véletlen díszítés, hanem szoros összefüggésben van a címerrel és a kódex egykori tulajdonosára utal. A címer ugyanis, melyet leírtunk, már nem VISCONTI címer, amire a felsorolt jelképekből esetleg következtetni lehetne, hanem mint azt a milánói Archivio di Stato *Codice de Cremosano* című, kéziratos nagy címergyűjteményéből (39. l.) meg tudtam állapítani, a páviai BUTIGELLA (botticella = kis hordó) nevű családé. Ilyen csonka formában ritkán használatos. A teljes címer négyelt pajzsból áll, melynek 1. és 4. vörös mezejében a hordócska áll s csak 2. és 3. mezejében látható a fent leírt címer. Meg kell még jegyeznem, hogy a *Codice de Cremosano*hoz képest eltérés van a sisakdíszben is, mely ott, a körzöt tartó nő helyett: hordót tartó, koronás fél fekete sast mutat; sőt eltérés van a devizában is, mert e család a «sans ligames» devizát használta, míg itt a «sic necesse est» devizát olvassuk. De ez valószínűleg a könyv birtokosának személyes devizája volt. A devizának ilyen, egészen személyhez kötött használatára más példákat is találunk.

A legfontosabb kérdés már most az, kit jelentenek a Jo M betűk? Erre Filippo Maria VISCONTI okiratai pontos választ adnak, mert ezekből megtudjuk, hogy a herceg szolgálatában, mint «segretario ducale,» ebben az időben egy bizonyos Giovanni Matteo BUTIGELLA állt. A könyv tehát kétségtelenül az ő tulajdona volt. Nagyon érdekes, hogy BUTIGELLA hercegi titkárnak és másoknak is, joguk volt a herceg jelképeinek használatához. Ez a körülmény minket különösen érdekelhet azért, mert KÁLMÁNCSEHI Domonkos londoni kéziratában is egy Mátyás király-féle emblémára, a kútra

C. COUDERC. Album de portraits d'après les collections du Département des Manuscrits. Paris. 1912. LXXXVII. sz. Egy 1394-iki számla szerint a körző is azon emblemák közé tartozott, melyekkel Louis Duc d'Orleans feleségének, Valentine Viscontinak a gyaloghíntóját díszítette.

ismerünk.¹ Az uralkodók jelképeinek átvétele lehet tehát, hogy bizonyos mértékben az alattvalói hódolat jelének tekinthető.

E kézirat művészi szempontból is igen nevezetes. A század-középi miniatürfestés egyik tipikus, bájos példája. Három szélére vékonyszárú, finom arany levelektől kísért, élénk színű virágok vannak festve, melyek közé három kis kép van illesztve. Az említett hordóból ivó gyermek, egy szaladó nyúl és egy szaladó kutya. Mindenik egészen különálló kis jelenet, egész külön darab földre állítva, a térviszonyok szemléltetésének teljes mellőzésével. A fecsoportokkal, füvel és virágokkal sűrűn tele nőtt, kerítéssel körülvont liget ugyanis, amelyben a kutya és a nyúl szaladnak, minde-
nestül alig nagyobb egy-egy állatnál. A kitűnő természet megfigyeléssel megfestett állatok azonban, a XIV. század második fele óta mindjobban fokozódó, realisztikus iránynak szülöttjei, mely iránynak Milanóban való nagy föllendüléséhez, nem kis mértékben járult hozzá a Filippo Maria VISCONTI szolgálatában is dolgozó Vittore Pisano, az ú. n. PISANELLO. Az állatokat pontosan ugyanúgy megtaláljuk Don Iñigo d'AVALOSNAK, ma a turini Nemzeti könyvtárban levő kéziratában is,² melynek címlapja ugyanazon kéznek munkája, mint a BUTIGELLÁÉ. A művész, egy, a század közepén sok munkában kimutatható miniatornak, a párisi *«Vitae Imperatorum»* (Ms. It. 131.) című kézirat ismeretlen festőjének a követője.

Kevésbé művészi, mint személyi érdekessége van egy kis finom kéziratnak, mely Petrus Paulus VERGERIUSNAK *De Ingeniis moribus et liberalibus studiis adolescentiae* című művét tartalmazza.³ (Cod. 314.) A kézirat záró soraiból megtudjuk, hol, ki számára és kinek a keze által készült a könyv. Itt ugyanis azt olvassuk, *scriptus Mantuae apud praeclarum virum magistrum Victurinum Feltrensem Marcus suardus*. VITTORINO de' Rambaldoni da FELTRE korának kiváló humanista pedagógusa, GUARINO tanítványa és

¹ (FRANKÓI)-TH. GOTTLIEB. Manuscrits enluminés d'un prélat hongrois à la Bibliothèque Beatty. é. h. n. 17—18. I. HOFFMANN E. Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékeről. M. Könyvszemle. 1925. 34. l.

² TOESCA. Id. m. 534. l.

³ HÄNEL. Id. m. 632. l. XVI. századnak mondja.

barátja volt s 1423-ban került Mantovába, mikor Gian Francesco GONZAGA meghívta gyermekei nevelésére. E kis könyv legfőbb értéke tehát az, hogy valamikor a kiváló humanistáé, VITTORINO da FELTREÉ volt. A címlap alján címer látható: zöld hármashalmon vaddisznó. A kézirat keletkezési ideje hozzávetőlegesen adva van tulajdonosának életrajzi adataival, ki 1423-ban kerülván Mantovába, 1446-ban halt meg. A kötet egyetlen csinos iniciáléjának stílusa azt mutatja, hogy VITTORINO utolsó idejében rendelhette azt meg. Ez iniciálé arany alapon színes szalagfonatos díszet mutat. E szalag- vagy indafonat, mely e korban egész Olaszországban el volt terjedve s a *maniera humanistica* neve alatt ismeretes, minden egyformasága mellett az ország különböző vidékein különféle helyi jellegűt vett fel. Felsőolaszországban és Umbriában például szeretik a különböző színű szalagok fonadékát, ami különösen, ha arany alapra kerül, nagyon tetszetős ornamentikát eredményez.

Arany alapról kiemelkedő színes szalagok fonadékát mutatja a Nemzeti Múzeum egy másik egyszerű kézírata is (Cod. 335), mely valószínűleg szintén Mantua környékén készült.

A fonadékos díszítésnek legáltalánosabb fajtája azonban nem a színes szalagokból, hanem a fehér indákból összefonott dísz. Ennél az ide-oda hajló indák között támadó réseket váltakozóan kék, vörös, sárga és zöld alap tölti ki. Ha ennek az egyszerűbb kéziratoknál használatos díszítésnek vidékenként való specifikus jellegét akarjuk jellemezni, azt mondhatjuk, Észak-Olaszországban az indának erősebb törzse van, helyenkint finom, fekete vonalakkal kis díszes gyűrű van rá rajzolva, azonkívül a többszínű alap sötétebb tónusokban van tartva. Flórencben, e díszítési mód igazi hazájában, az egész ornamentika gyengédebb és játszibb jellegűt ölt. Az indák finomabbak, mintegy szalagszerűek, az alap halványabb és derűsebb színű s a könnyed rajzot játszó gyermekek, madarak, pillangók és külön keretekbe foglalt arcképek élénkítik. Délolaszországban az indafonadék gazdagabb és művészien bonyolultabb rajzúra fektetik a fősúlyt. Néha azonban a művészek folytonos vándorlása folytán e karakterisztikumok elmosódnak és a darabok hovatartozását igen nehéz megállapítani.

A felsorolt ismérvek alapján a század közepéről származó felsőolaszországi munkának vehetjük, VERGILIUS *Aeneis*ének (Cod. 287.) és JUVENALIS *Satirái*nak (Cod. 182.) kéziratait, melyek nagyon igénytelen, fehér indafonattal vannak díszítve.

Nem sokkal a század közepe után, Pádua környékén készülhetett egy kézirat, mely JANUS PANNONIUS verseit és GUARINONAK JANUS PANNONIUSHOZ írt néhány levelét tartalmazza. (Cod. 387.)¹ Címlapja fekete spirálisok szövedékéből előtűnő, kemény rajzú virágok díszét mutatja, mely Ferrara környékének és a művészetiileg Ferrarától függő területeknek jellegzetes ornamentikája. Valamikor a keret alsó részén címer volt látható, mely ma már ki van vakarva.

A század második feléből való egy *Psaltérnum* (Cod. 112.)², melyet az elejére beírt naptár nekrológiai bejegyzései tesznek érdekessé. A följegyzések, melyek 1431-től a XVII. századig mennek, meglehetősen tájékoztatnak a zsoldáros könyv keletkezési helye felől. Aug. 18-ra az 1454-es évszám és a következő szavak vannak beírva: Obijt venerabilis pater Dominus MARIANUS, olim prior et primus fundator *huius nostre Cartusie*. Február 13-ára pedig az 1679-es év feltüntetése mellett azt olvassuk, hogy e napon halt meg Dominus Bonaventura SALTARINI, qui fuit *prior in hac Domo Venetiarum*. Már e két bejegyzésből kitűnik, hogy a PSALTERIUM valamikor egy, a Venetóban fekvő karthausi kolostoré volt. De minden egyéb jel is a Venetora mutat. Először is a bejegyzések túlnyomó részt a Veneto területén fekvő városokat emlegetnek, így Veronát, Vicenzát, Paduát, Bergamót, Mantuát. (Ezekon kívül Ferrarát, Bolognát, a Milano melletti Vedanót és Brixent.) A Venetóra mutat továbbá például az 1435-ben elhunyt Marinus GIUSTINIANO nevének tipikusan velenceies nyelvjárás szerint ZUSTINIANOVÁ való elváltoztatása. Végül a kolostort nagy adományokkal megajándékozók nevei között is sok ismert velencei családot talál-

¹ *Fraknói*. A Hunyadiak és Jagellók kora. 1896. 527. l. — Tört. és ir. tört. kiáll. 1902. 37. sz.

² Könyvkiállítási kalauz. 1882. 289. sz. egyszerűen olaszországi zárda számára készültnek mondja s említi, hogy érdekes nekrológiai feljegyzései vannak.

lunk, pl. a TRON, CORNARO, LOREDAN, CONTARINI stb. családokét. Találunk a bejegyzések között olyat is, mely minket magyarokat különösen érdekel. Április 7-ére ugyanis, sajnos, évszám nélkül XVI. századi írással ez van beírva: «Obijt F. MARCUS UNGARUS conversus, professus huius domus.» A zsoltáros könyv folytatólagosan erős használatban maradt, mert a XVI. században külön lapokon újabb imákat ragasztottak be, melyeket nyomtatott könyvekből kivágott iniciálékkal díszítettek. A *Psaltérium* mindössze két dísebb iniciálét mutat, az egyik DÁVID király (Fol. 13.), a másik PÁL apostol (Fol. 65.) alakjával. Ezek és az egyszerű virágos lapszéldíszítések is, Velence környékének provinciális jellegű munkái s minden valószínűség szerint, magában a kolostorban készültek. Stílusuk a XV. század második felére mutat, s amennyiben a korai 1431) bejegyzések a könyv keletkezését jelölik s nem átírások egy másik kalendáriumból, úgy csak az képzelhető, hogy az iniciálékat később festették bele, a már hosszabb idő óta meglevő könyvbe.

Provinciális jellege van egy szintén valamely karthausi kolostor számára készült *Antifonarium* díszének is (Cod. 139.), mely egyszerű, Velence környéki barát munkájának látszik. A durva rajzú, ornamentális iniciálékat csak a színezésnek eleveisége és pompája teszi vonzóvá.

A század végéről való egy gazdagon és gondosan illuminált cisztercita *Missale* (Cod. 217.),¹ melynek több iniciáléja ki van vágva. A meglevő 18 díszes iniciálé azonban kellő fogalmat ad a munka hovatarozásáról. A tollal rajzolt fekete spirálisok közül ragyogó színekben tündöklő keményrajzú virágok és a gazdag arany alapból kiemelkedő pompásan színes, tömött levéldísz, továbbá az árkádoktól koronázott oszlopból és fantasztikus állatokból összetevődő iniciálé, nem kevésbé az alakok rajza, világosan elárulja, hogy olyan művész díszítette a könyvet, ki Milano

¹ HÄNEL. Id. m. 396. l. XIII. sz.-nak és franciának mondja. — KNAUZ, N. A magyar egyház régi szokásai. Magyar Sion. Esztergom. 1868. 6. k. 805. l. 3. sz. (XIII. sz.-nak és lehetőleg franciának itéli.) — A Könyvkiállítási kalauz (1882, 298. sz.) XV. sz.-inak és határozottan franciának állítja. — Az 1902-iki Tört. és ir. tört. kiállítás katalógusa 59. sz. alatt XV. sz.-inak és sienainak mondja.

és Ferrara miniatür művészetét jól ismerte. Tudjuk, hogy a század végén e két művészeti centrum miniátorai egymással erős kapcsolatban álltak. Leginkább MARTINO da MODENA hatására gondolhatunk e munkáknál, mivel még arctípusok szempontjából is meg lehet állapítani bizonyos fokú rokonságot. (4. tábla.)

A század végéről való két kézirat, melyek inkább magyar vonatkozásúknál, mint művészi becsüknél fogva bírnak nevezetességgel. Az egyik GALEOTTO MARZIONAK MÁTYÁS király tréfás és bölcs mondásait tartalmazó munkája, melyet CORVIN JÁNOSNAK ajánlott.¹ (Cod. 301.) A címlapot északolaszországi modorban, igénytelen tollrajzzal, levéldísz veszi körül, melybe MÁTYÁS király képzeletbeli arcképe van beleillesztve.

ÁBEL Jenő² rendkívül finom indokolásainak köszönhetjük e munkának az 1484 és 1487 közötti időre való keltezését. Ugyancsak ő bizonyította be, hogy művét GALEOTTO nem írhatta Budán, hanem csak Olaszországban. E megállapításait megerősítik saját megfigyeléseink is, nevezetesen az a körülmény, hogy MÁTYÁS arcképe egyáltalán nem hasonlít a nagy királyhoz, ami egy Budán készült kéziratnál csaknem lehetetlen volna, továbbá, hogy a címer igen hiányos, végül, hogy a díszítés északolasz modort mutat. Mindez természetesen csak akkor fontos, ha, mint föltehető, a muzeum példánya tényleg az eredeti kézirat.

A másik magyar érdekű kézirat LOSSAI Péternek, a bolognai egyetem hallgatójának, geometriai jegyzeteit tartalmazza 1498-ból, melyeket kedves tollrajzokkal ő maga illusztrált. (Cod. 197.)

A XVI. század elejéről, Velence környékéről származhatik egy bájos díszítésű *Imakönyv*, (Cod. 192.) melyben elmosódott ismeretlen olasz címer látható. Ilyen címere van a velencei Morosini családnak, de mivel ez gyakran előforduló címer, további támpont nélkül nem merem e darabot e család kincsei közé számítani. A könyv-

¹ Könyvkiállítási kalauz. 1882. 122. sz. — SZINNYEI J. Magyar Írók. Budapest. 1894. III. k. a kódexet, mint elvesztettet említi, de az értékes kézirat azóta újra megkerült. Ugyanitt a műnek és nyomtatott kiadásainak bő irodalma is található.

² ÁBEL J. Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. Budapest. 1880. 271—272. l.

ben foglalt számos, parányi képecske, a korabeli nagy velencei festők hatását mutatja, s inkább látszik parányira kicsinyített oltárképnek, mint miniatűrnek. A festmények előadása egyszerű és nagyvonalú, színezésük is mérsékelt és nyugodt. A kis keretekben elhelyezett képekben nincs semmi aprólékosság. A címlapot kivéve, melyen a Madonna a könyvnek imádkozó tulajdonosával van ábrázolva, a többi miniatűrén egyetlen szent mellképe, vagy félalakja lép elé, kifejező egyszerűséggel és komolysággal, s ha e kifejezés miniatűrre alkalmazva nem látszanék paradoxonnak, azt mondanám, hogy egyik-másik képecske valóban monumentális felfogást mutat.

1509-ben Velencében kelt PAULUS AEMILIUS *Panegyricusa*, XII. LAJOS francia királyhoz (Cod. 308.), a francia király lilomos és tüskésdisznós címerével ellátva. A munka címlapja szép kerettel van díszítve, gondosan és finoman, ha nem is nagy egyéni invencióval. Modorában igyekszik a francia munkák naturalisztikus virágdisztét utánozni.¹ E kézirat nevezetessége is leginkább személyi vonatkozásaiban van.

A hanyatló XVI. század többi velencei munkáiból, melyek nagy számmal vannak a gyűjteményben, alig érdemes valamit külön kiemelnünk. A miniatúra igényeivel lép fel: Cod. 293, 298, 306. Quart. Ital. 35, 41, csinos virágdíszével Cod. 311. A többi kézirat díszítése tisztára a másoló egyszerű munkája. (Cod. 299, 300, 302,² 304, 307, 313. Quart. Ital. 23, 38, 39, 46.)

A XVII. századból való a Levéltár 1918/8. jelzetű kéziratának díszjele.

II. Középolaszországban illuminált kéziratok.

A XIV. századból csak egyetlen flórenci kéziratot találunk a gyűjteményben, ANTONIUS DE PARMA *Sermones dominicales et quadragesimales* című munkáját (Cod. 28.),³ melynek címlapja századvégi modorban csinosan van díszítve. Az iniciálében a szent háromság van ábrázolva, mely előtt szerzetes térdepel. Az iniciálé és a lap

¹ HÄNEL. Id. m. 613. l. — Tört. és ir. tört. kiáll. 1902. 65. sz. E darab 1806-ban Kazinczy Ferencé volt.

² HÄNEL. Id. m. 618. l.

³ HÄNEL. Id. m. 596. l.

széle szép levéldíszot mutat, azokat a fürtökbe szedett hosszú, húsos leveleket, melyek Flórencnek Don Lorenzo CAMALDOLENSE és utóbb Don Lorenzo MONACO művészetében oly gazdagon pompázó miniaturáit ebben az időben és a XV. század elején jellemzik. A kéziratot, mint azt a végén olvasható bejegyzésből megtudjuk, Franciscus barát másolta. A kódex címlapjának alján a flórenci liliumot látjuk, a *B*, *F* és *L* kezdőbetűktől környezve. Nagyon valószínűnek tartom, hogy, az *FL* betűk Flórencet, a *B* pedig a flórenci bencéstemplomot, a Badiát jelenti, melynek tulajdona lehetett a szép kis könyv.

A XV. századi kódexek, kettő kivételével művészi szempontból kevésbé jelentékenyek. Nagyrészt egyszerű indafonatos díszot mutatnak s keletkezésük a század közepére vagy harmadik negyedére tehető. Öt közülök CORVIN kódex.

Keltezés szerint legkorábbi Q. CURTIUS RUFUSnak *De gestis Alexandri magni* című munkája (Cod. 160.), melyet Petrus CENNINIUS 1467-ben másolt Flórencben.¹ A címlap három szélére fehér

¹ Ez az a kézirat, melynek leírásánál JANKOVICH kéziratok katalógusában azt állítja, hogy Petrus Cenninius nevével Mátyás király számadáskönyveiben (I) gyakran találkozunk s hogy Mátyás király nevében sok ezer forintot fizetett ki flórenci másolóknak. — FEJÉR Gy. Id. m. 6. és 19. l. — P. A. BUDIK. Entstehung und Verfall der berühmten von König Matthias gestifteten Bibliothek zu Ofen, Wien 1840, 19. l. — Tört. és irod. tört. kiáll. M. Könyvszemle, 1877, 20. szám. — L. FISCHER. König Matthias Corvinus und seine Bibliothek. Wien, 1878. XXVII. sz. — A. REUMONT. La Biblioteca Corvina. Firenze, 1879. 8. l. — CSONTOSI J. Latin Corvin kódexek bibliographiai jegyzéke, M. Könyvszemle, 1881, 148. l. 1. sz. — Könyvkiállítási kalauz, 1882, 187. sz. — CSONTOSI J. Az antwerpeni bibliographiai congressus, M. Könyvszemle, 1890. 310. l. — CSONTOSI J. A Korvina. Pallas lexikon. 1895. IV. és VI. l. — D. A nemzeti Múzeum Corvin kódexeinek száma M. Könyvszemle, 1895, 372. l. 1. sz. — FRANKÓI V. A Hunyadiak és Jagellókok kora. Budapest, 1896, színes tábla az 542. lap után. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 214. sz. — BRÖTHY-féle Képes irodalomtörténet, 1906. II. kiadás. I. kötet. 144. lap után színes melléklet. — W. WEINBERGER. Die Bibliotheca Corvina. Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, 159. kötet. Wien, 1908, 10. sz. — A. de HEVESY. Les miniaturistes de Mathias Corvin. Revue de l'art chrétien, 1911, 14. lap. — P. d'ANCONA, La miniatura fiorentina. Firenze. 1914, I. k. 52. lap. II. k. 713. sz. — GULYÁS P. Mátyás király könyvtára. Budapest, 1916. 23. lap. — A. de HEVESY, La bibliothèque du Roi Matthias Corvin. Paris, I. k. 1923. 26. lap. 8. sz.

indákból fonott dísz van festve, melyben az indák között támadt közöket kék, vörös és zöld színű alap tölti ki. A címlap alsó szélén MÁTYÁS királynak a magyar és cseh címerekből és a hollós szívpajzsából összeállított címerét az üres címerhelyre MÁTYÁS király első budai címerfestője illesztette be, kinek munkáit a háromlevelű ágon álló holló és a nehézkes rajzú oroszlánok jellemzik.¹

Ugyancsak Corvin kódex a Ioannes Scholasticus életét és kisebb munkáit tartalmazó kézirat is. (Cod. 344.) A címlap három szélét fehér indafonattal díszítő keret alsó felén egészen szokatlanul találjuk a Corvin címet: kifeszített szárnyú hollót arany ágon, arany gyűrűvel. E sajtáságos címer miatt a kéziratot eleinte nem is tartották Corvin kódexnek s a címet hamisnak ítélték.² Később, miután FRAKNÓI³ a könyv végén olvasható «Finivi legendo et signando die 26 septembris 1470.» bejegyzésről megállapította, hogy az VITÉZ János írása és így a kódex minden valószínűség szerint előbb VITÉZÉ volt, a címet illetőleg újabb téves vélemény merült fel, az ugyanis, hogy a hollós címer az eredeti VITÉZ címet borítja.⁴ A kéziratot ettől fogva a kétségtelen Corvin kódexek közé sorolták.⁵ A kézirat tüzetes vizsgálata meggyőző arról, hogy a Corvin címer alatt semmiféle címernek nyoma sincsen.

¹ SCHÖNHERR Gy. A római Casanate-könyvtár Corvin-kodexéről, Magyar Könyvszemle. 1904, 49. l. — HOFFMANN E. Mátyás király budai műhelyének egyik címerfestője. M. Könyvszemle, 1923, 170—175. lap. — E. HOFFMANN, Der künstlerische Schmuck der Corvin-codices, Belvedere, 1925, 134. lap.

² CSONTOSI J. A Farkas Lajos-féle gyűjtemény codexei. M. Könyvszemle, 1876, 139—140. l. 5. sz. — PULSZKY F. A Corvina maradványai, Archeologiai Értesítő, 1877, 175—176. l. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1877. M. Könyvszemle, 24. sz.

³ FRAKNÓI V. Vitéz János könyvtára. M. Könyvszemle, 1878. 198—199. l. — W. FRAKNÓI, Die Bibliothek des Johann Vitéz, Literarische Berichte aus Ungarn, 1878. II. kötet. (Csontosai összefoglalása.) 116. l.

⁴ Könyvkiállítási kalauz, 1882, 243. sz. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 213. sz. (Óvatosabban így mondja: «hihetőség az érsek kivakart címere fölél.») — A. de HEVESY, La Bibliothèque du roi Matthias Corvin, Paris, 1923. 11. sz. V. ö. HOFFMANN E. Bíráló Hevesy idézett könyvéről. M. Könyvszemle, 1924, 137. l.

⁵ CSONTOSI J. A Corvina, VII. l. — D. Idézett munka. 377. l. 7. sz. — W. WEINBERGER, Id. m. 11. sz. — P. d'ANCONA, Id. m. II. k. 717. sz.

A harmadik Corvin-kézirat PLAUTUS vígjátékait tartalmazza. (Cod. 241.)¹ Az indafonattal nagyon egyszerűen díszített címlap alján MÁTYÁS király címerét találjuk szív pajzs nélkül, balról az *M* jobbról az *A* kezdőbetűkkel, melyek Mathias Augustust jelentenek. E címert Budán festette a király második címerfestője egy idegen címer fölé, melynek ma már csak arany alapja látható. A kodexnek, mely lilabársonyba van kötve, főérdekessége az arany metszésén látható, arany alapból finoman kiemelkedő tarka virágdísz. E virágdíszek MÁTYÁS király budai műhelyének legszebb termékei közül valók, melyeknek szépségét változatosságuk, üde színezésük és rajzaiknak könnyed gráciája adja meg.²

Három oldalán indafonatos dísz mutat POLYBIOS munkáinak N. PEROTTITÓL készített latin fordítása is (Cod. 234.), mely címlapjának alján MÁTYÁS király címerét mutatja.³ Ezt is a második címerfestő helyezte bele a kéziratba, ez esetben az *M A* kezdők elhagyásával. A lilabársonyba kötött könyv virágos arany metszése szintén a budai műhelyben készült.

¹ MÁTRAY G. A Konstantinápolyból legújabbán érkezett négy Corvin-códexről. Pest, 1870. 6—7. l. — Tört. és irod.-tört. kiáll. M. Könyvszemle, 1877. 19. sz. — L. FISCHER. Id. m. XXX. sz. — CSONTOSI J. Latin Corvin-códexek bibliographiai jegyzéke. 6. sz. — Könyvkiállítási kalauz. 188. sz. — D. Id. m. 377. l. 5. sz. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 211. sz. — W. WEINBERGER. Id. m. 13. sz. — P. d'ANCONA. Id. m. 715. sz. — A. de HEVESY. Id. m. 13. sz. — E. HOFFMANN. Id. m. Belvedere. 141. és 155. l.

² A Corvin-kódexek kötéseit illetőleg, melyekre egyenként nem térhetek ki, lásd: RÁTH Gy. Magyarországi könyvtáblák a történelmi kiállításon. Az iparművészet 1896-ban. Budapest, 1897. 61—98. l. — RÁTH Gy. A Corvina önálló könyvkötési stílusa. M. Könyvszemle, 1897. 250—260. l. VARJÚ E. A bécsi udvari könyvtár kötéskiállítás. M. Könyvszemle, 1905. 310—315 l. — TH. GOTTLIEB. Bucheinbände. Wien, 1910. 8—11. l. — G. FUMAGALLI, L'arte della legatura. Firenze, 1913. LXIV. — GULYÁS P. Mátyás király könyvtára. Budapest, 1916. — J. LOUBIER. Der Bucheinband in alter und neuer Zeit, Berlin und Leipzig, 1923.

³ MÁTRAY G. Id. m. 8—9. l. — Tört. és irod.-tört. kiáll. M. Könyvszemle, 1877. 18. sz. — L. FISCHER. Id. m. XXIX. sz. — CSONTOSI J. Latin Corvin-códexek. 5. sz. — Könyvkiállítási kalauz. 189. sz. — D. Id. m. 4. sz. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 212. sz. — W. WEINBERGER. Id. m. 12. sz. — P. d'ANCONA. Id. m. 714. sz. — A. de HEVESY. Id. m. 12. sz. — HOFFMANN. Id. m. Belvedere. 141. l.

Az olaszországi Corvin-kódexek legszebbike kétségtelenül IOANNES DAMASCENUS *Sententiáinak* kötete.¹ A kézirat címlapjának gazdag, színes kerete, az iniciáléban I. DAMASCENUS képzeleti arcképével, ATTAVANTÉNEK, a kitűnő flórenci miniatornak, ha nem is legjobb, mindenesetre kétségtelen munkája. A címlapon MÁTYÁS címere ugyan át van festve idegen címerrel, de az eredeti címer a túlsó oldalon jól láthatóan lenyomódott. Egyébként is a díszes keretbe MÁTYÁS emblémái: a sárkány, holló, méhkas, hordó, kova és gyűrű vannak beleillesztve s így a kézirat eredete minden vitán felül áll.

SALLUSTIUS *De bello Catilinario* és *De bello Jugurtino* című munkájában (Cod. 257.), két oldalt indafonatos dísz, felső és alsó keretében pedig könnyű virágdísz található. Az O iniciáléban az íróasztalánál ülő SALLUSTIUS van ábrázolva. E díszítés a század közepének középolaszországi, valószínűleg umbriai terméke. A címlap alsó szélén a CORVIN-címer tűnik elénk, mely azonban szem-melláthatólag későbbi festés. Ennek dacára sokáig kétségtelen CORVIN-kódexnek számított;² sőt a véletlenül a fatáblájába beégetett MADARI betűket mindenféle módon próbálták magyarázni,³ pl. a könyv-

¹ Raccolta di Manoscritti con Miniature dal secolo X. in avanti già appartenenti al Marchese Carlo Trivulzio dalla Libreria Antiquaria di Ulrico Hoepli. Milano, 1886. — Könyvszemle, 1886. 330—335. l. — E. NOVATI, I codici Trivulzio-Trotti. Giornale stor. d. lett. ital. IX. 1887. 137—185. l. — SCHÖNHERR Gy. A milánói Korvin-kódexekről. M. Könyvszemle, 1896. 164. l. — FRANKÓI. A Hunyadiak és Jagellók kora. Budapest, 1896. 541. l. után színes tábla. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 209. sz. — BEÖTHY-féle Képes irodalomtörténet. 142. l. után színes tábla. — WEINBERGER, Id. m. 18. sz. — CSONTOSI. Újabb adatok Attavantestől festett Korvin-kódexekről. Archeologiai Értesítő. 1909. 223—224. l. — P. d'ANCONA. Id. m. I. k. 95. l., II. k. 1575. sz. — GULYÁS P. Id. m. 43. és 50. l. — HEVESY. Id. m. 10. sz. — HOFFMANN. Bírálat Hevesy könyvéről. M. Könyvszemle, 1924. 137. l. — D'ANCONA. La miniature italienne du X au XVI. siècle. Paris és Bruxelles, 1925. 81. l. — HOFFMANN, Id. m. Belvedere. 138. és 153. l.

² M. Archeologiai Értesítő, 1870. 272. l. A «Századok» archaeologiai forgácsai és a Corvin-codexekben előforduló Corvin-Mátyás arcképekről. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1877. 21. sz. — CSONTOSI. Latin Corvin-codexek bibliographiai jegyzéke. 2. sz. — Könyvkiállítási kalauz. 182. sz. — D. Id. m. 372. l. 2. sz. — RÁTH Gy. A Korvina önálló könyvkötési stílusa. 253. l. — WEINBERGER. Id. m. 14. sz.

³ L. FISCHER. Id. m. XXXI. sz.

kötő vagy a budai műhely (!) bélyegzőjének. Nem véve tekintetbe, hogy már régóta megállapítást nyert, hogy a SALLUSTIUS a hamisított Corvin-kódexek közül való,¹ néhány újabb író ismét felvette a lajstromába.²

CORVIN-kódexnek tartották SALLUSTIUS munkáinak egy másik példányát is (Cod. 258.), melyben elkopott címer nyoma kivehető. Diszítése, ha nem is flórenci, de mindenesetre toscanai.

Ugyancsak CORVIN-kódexet sejtettek SUETONIUS Tranquillus *De vita et moribus duodecim imperatorum* című kéziratában is.³ (Cod. 362.) Utóbb époly alaptalanul VITÉZ-kéziratnak gondolták.⁴ Az egyszerű flórenci indafonattal diszített címlapon a címer helyén van ugyan vakarás, de mintha alatta nem is lett volna soha címer.

Az előbbihez hasonlóan valószínű CORVIN-kéziratnak tartották L. FLORUS *Epitomatum libri quatuor* című munkáját is.⁵ (Cod. 167.) Igaz, hogy a kézirat Buda visszafoglalása alkalmával találatott meg, de egyszerű, flórenci indafonatos címlapjának alsó szélén a címer helye ki van mosva s így e megállapításon kívül minden egyéb csak fölösleges hozzávetés. A kéziratot, mint a könyv zárószavaiból megtudjuk, bizonyos *Leonard'* másolta. JANKOVICH kéziratós katalógusában úgy véli, hogy ez LEONARDUS ARETINUS, ki egyben a könyv tulajdonosa is lehetett. De miután ismerünk egy Leonardus JOB nevű másolót e korból, sokkal valószínűbb, hogy e kódex is az ő keze írását őrzi.

Végül CORVIN-kódexnek tartották régebben a CATULLUS és TIBULLUS *költeményeit* tartalmazó kötetet is,⁶ (137.), melynek szintén csinos flórenci indafonatos díszje van; és CAESAR *De bello*

¹ Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 17—18. — GULYÁS P. Bírálóat Weinberger id. m.-ről. M. Könyvszemle, 1908. 361. l. — GULYÁS P. Irodalmi hamisítványok. M. Könyvszemle, 1909. 333. l.

² D'ANCONA. La miniatura fiorentina. II. k. 711. sz.

³ Tört. és irod.-tört. kiáll. 1877. 22. sz. — E. ÁBEL. Die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus. Literarische Berichte aus Ungarn. II. 1878. 572. l. — RÁTH Gy. Id. m. 254. l. — WEINBERGER. Id. m. 21. l.

⁴ Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 40. sz.

⁵ Tört. és irod.-tört. kiáll. 1877. 285. l. 23. sz. — E. ÁBEL. Id. m. 575. l. — WEINBERGER. Id. m. 21. l.

⁶ HÄNEL Id. m. 595. l. (XIII. sz.-nak mondja és nem tartja Corvin-

gallico című művét¹ (Cod. 179.), melyben a magyar pólyákhoz és cseh oroszlánhoz hasonló címer van, de arany és kék színben tartva.

A XV. század harmadik negyedének fehér indafonatos díszét mutatja továbbá CICERO *De officiis* című munkája (Cod. 145.) JUVENALIS *Satiráinak* egyik példánya.² (Cod. 183.) SUETONIUS *Vitae XII. Caesarum* című könyve (Cod. 262.)³ VERGILIUS munkái (Cod. 288.), mely utóbb ZRINYI Péter tulajdonában volt Csáktornyan és FRANCISCUS BARBARI *De re uxoria* című munkája (Cod. 294.), mely a XVII. század elején THURZÓ Györgyé volt. Ide tartoznak LAURENTIUS PISANUS *De amore* című dialogusai (Cod. 185.) ismeretlen olasz címerrel,⁴ az egész jelentéktelen *Tractatus de Sphaera*⁵ (Cod. 275.) és egy *Natura ac ratione rerum* című munka.⁶ (Cod. 320.)

Ezenkívül ide tartozik CICERO *De Oratore* című munkája (Cod. 148), melynek az előbbieknél jóval díszesebb címlapja van. A négy szélén fehér, iniciáléjában színes indafonattal díszített címlap fő érdekessége az alsó szélén található BAKÓCZ-címer, melyből kiviláglik, hogy a kézirat valamikor BAKÓCZ Tamás primásé volt. Egy XVI. századi bejegyzés a Corvinából származónak mondja,⁷ CSONTOSI a kódexet határozottan VITÉZ János könyvtárához tartozónak gondolta, melyben — szerinte — a levakart VITÉZ-címer helyére festették rá utóbb a BAKÓCZ-címert.⁸ Ez azonban nem áll. Mert a

kódexnek). — ÁBEL Id. m. 570. l. — RÁTH Gy. Id. m. 253. l. — WEINBERGER. Id. m. 21. l.

¹ JANKOVICH kéziratok katalógusában XIII. sz.-nak és Vitéz-kódexnek mondja. — RÓMER Fl. Ismét egy czimertani kérdés. Arch. Ért. 1869. 295. — NAGY I. Czimertani kérdések. Arch. Ért. 1870. 261. l. — RÁTH Gy. Id. m. 253. l. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 48. sz.

² CSONTOSI. A Farkas Lajos-féle gyűjtemény codexei. 6. sz.

³ D'ANCONA. Id. m. II. k. 716. sz.

⁴ CSONTOSI. A Farkas Lajos-féle gyűjtemény codexei. 7. sz.

⁵ HÄNEL. Id. m. 612. l. — Könyvkiállítási kalauz. 286. sz.

⁶ M. Könyvszemle. 1879. 271. l.

⁷ A tört. és ir.-tört. kiáll. katalógusa valószínűnek tartja, hogy a kézirat a budai könyvtár számára készült. M. Könyvszemle, 1877. 287. l. 26. sz.

⁸ Könyvkiállítási kalauz, 1882. 174. sz. és Tört. és ir.-tört. kiáll. 1902. 38. sz. További irodalma: CSONTOSI. Adalék Oláh Miklós könyvtárához. M. Könyvszemle, 1883. 60. l. — *Fraknoi*. Erdődi Bakócz Tamás élete. Budapest,

BAKÓCZ-címer alatt nem látszik semmi nemű vakarás és valószínű, hogy BAKÓCZ üres címerhelyre festtette saját címerét. D'ANCONA¹ a címlap festését flórenci munkának tartja; helyesebbnek látszik azonban Umbriát jelölni meg keletkezési helyül. Korára nézve felvilágosítást ad egy, a bekötési tábla belsejére írott bejegyzés, 1471-ből. A kéziratnak tehát 1471 előtt kellett keletkeznie s a festés stílusa valóban az 1470 körüli munkák jellegét viseli magán.

Az előbbi indafonatos festésektől elüt CICERO *Quaestiones ad Brutum* című munkájának (Cod. 150.) címlapja, mely könnyed virágdiszt mutat. Ezt a tipikus, puttókból, virágokból és virágvázákból, madarakból és aranygömbökből összerótt bájos diszt, mely az indafonatos mellett legjellemzőbb fajtája e kor egyszerű flórenci könyvdiszítésének s melyen nem kevésbé érzik CHERICO kedves egyéniségének visszfénye. A kézirat festése egyébként nem jelentékeny, de nagy érdekességet kölcsönöz neki az a körülmény, hogy címlapjának alsó szélén a BÁTHORI-címert látjuk.² S így a kézirat nem igen lehetett másé, mint a híres bibliofil váci püspöké, BÁTHORI Miklósé.³ Mivel ez a kézirat egyelőre az egyetlen kétségtelen darabja BÁTHORI hajdani könyvtárának, külön nagy figyelmet érdemel, mert hiszen a régi könyvtárak e maradványai régi elpusztult kultúránknak ma legfontosabb hírhozói közé tartoznak.⁴

1888—1889. 190—191. l. Képe közölve 105. l. — *Ráth Gy.* A Corvina önálló könyvkötési stílusa. M. Könyvszemle, 1897. 253. l. — *Ráth Gy.* Magyarországi könyvtáblák. 29. l.

¹ P. D'Ancona. La miniatura fiorentina. Firenze, 1914. II. k. 712.

² Könyvkiállítási kalauz, 173. sz.

³ FRANKÓL. A Hunyadiak stb. 543. l. — Tört. és ir.-tört. kiáll. 1902. 16—17. l. 36. sz. — D'ANCONA. Id. m. II. 1360. az eredeti tulajdonos nevének említése nélkül.

⁴ E munkával kapcsolatban legyen szabad kitérnem a bécsi National Bibliotheknak egy kéziratára, mely meggyőződésem szerint szintén BÁTHORI Miklós könyvtárához tartozott. A mű HILARIUS PICTAVIENSIS *De synodis contra omnes haereses* című munkáját tartalmazza. (Cod. lat. 872.) Címlapja ki van tépve, de — mint a Nemzeti Múzeum DAMASCENUS-ának címlapja — eltávolítása előtt ez is halványan lenyomódott a túlsó, tiszta fehér lapra. A lenyomódás egy címert sejtet, melyben világosan meg lehet különböztetni egy hosszúkás háromszög sötét levonatát; mint tudjuk, a BÁTHORI-címer három egymás fölé állított, háromszögge leegyszerűsített farkasfögből áll. A lap díszes

Utolsó florenci darabul emlitem egy ismeretlen szerzőnek. PAMPHILIA című olasz munkáját (Cod. ital. 56.),¹ mely már a század végétől való. Már ZAMBRA Alajos² megállapította, hogy a verseket valószínűleg 1472 után, egész bizonyossággal egy florenci költő írta. A címlap festéséről még többet is mondhatunk. A szöveget ugyanis díszes keret veszi körül arany alapon élénk színű virágornamentikával és fehér kameákkal. Az iniciálében Diana van ábrázolva, halványzöld ruhában. Kétségtelen, hogy a festés a kitűnő florenci miniatornak, BOCCARDINO VECCHIONAK³ egyszerűbb munkája s a század végétől való. Rávall a virágdísz is, a kameák rajza is s az egész díszítés nagyon rokon a művésznek a florenci Laurenzianában levő néhány munkájával. Világos képet azonban mai formájában nem ad a festés, mert épen legfontosabb része, a Diana alakját mutató iniciálé el van törölve s az egész címlap sérült állapotban van.

Az irodalomban a budapesti múzeumban szerepel, még három kézirat. Valamikor mindahárom a Corvinába tartozott. Az első, melyet Weinberger tévedésből sorol a budapesti darabok közé, DOMITIUS CALDERINUSNAK: *Commentarium in Juvenalem* című munkája,⁴ egy pisai magántulajdonos letéteként rég idő óta előbb a florenci állami levéltárban s újabban a florenci Laurenzianában⁵ van és két kézirat,

alsó keretének és a benne foglalt címerpajzsnak magasságából pedig arra lehet következtetni, hogy a BÁTHORI-címernek megfelelően, három ilyen fog fért el s így kétségtelennek vehetjük ennek a darabnak a BÁTHORI-könyvtárból való származását. Más helyen már volt alkalmam felhívni a figyelmet arra a körülményre, hogy a modenai könyvtár egy L. B. ALBERTI kodexében szintén a Báthori-címerre akadtam. Bírálát D. FAVA. La Biblioteca Estense. Modena, 1925. c. könyvéről. M. Könyvszemle, 1925. 177. l. és Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékééről u. o. 36. l.

¹ CSONTOSI. A Farkas Lajos-féle gyűjtemény codexei. 188. l.

² L. ZAMBRA. Pamphilia romanzo italiano inedito del 400 tra i manoscritti del Museo Nazionale ungherese in Budapest. La Bibliofilia, 1910. 250—254. l.

³ A művész két kitűnő munkája készült magyar birtokosok számára. Fia-tal korának legszebb munkája MÁTYÁS király bécsi *Philostratus* kodexe; késői idejében pedig SZATHMÁRY György esztergomi érsek számára festett egy *Psalteriumot*, mely ma Párisban van. (Bibl. Nat. cod. 8879.)

⁴ WEINBERGER. Id. m. 912. sz.

⁵ Laurenziana Acquisti e Doni 233. — ABEL I. Két ismeretlen Corvin-kodex. M. Könyvszemle, 1888. — GULYÁS P. WEINBERGER Id. m.-ről írt bírálát, Könyvszemle, 1908. 361. l.

az ATTAVANTE műhelyében készült CHRYSOSTOMUS és a GHERARDO és MONTETŐL díszített HIERONYMUS-kézirat,¹ melyeket 1847-ben V. Francesco d'ESTE herceg adott ajándékba a magyar nemzetnek, de újabban az olasz állam a trianoni békekötés alapján a modenai könyvtár számára visszakövetelt.²

A római miniaturfestészetnek nem jelentékeny, de tipikus képviselője az a kis kézirat, mely Gabriel WELLS úr ajándékképpen nemrégiben került a Múzeum gyűjteményébe. (Cod. 397.) Címlapján élénk színű virágdísz tünteti fel, színeiben és formáiban tipikus római változatát az ATTAVANTE-féle flórenci dekorációknak. A díszes keret alsó szélének közepén üres címerhely látható.

A kódex a nápolyi Michael RITIUS- (RICCI)nak³: «*De regibus Galliarum, de regibus Hispaniae. de regibus Hierusalem, de regibus Neapolis et Siciliae et de regibus Hungariae*» c. 1500 körül írt munkáját tartalmazza, melyet a könyv végén olvasható bejegyzés szerint 1503-ban, Rómában másoltak. A munka, szövegét tekintve, nem volt eddig sem ismeretlen, többször megjelent nyomtatásban is.⁴ A magyar királyok történetét tárgyaló utolsó részében lényeges új adat nem található, munkáját nyilván a ma is ismert régi magyar krónikákból kivonatolgatta a szerző,⁵ mindamellett JAKUBOVICH Emil szerint kisebb érdekes és fontos megjegyzések, melyek hiányoznak a nyomtatott szövegből (a frankok bevándorlása Ó-Budára), nehezen érthető szavak helyreigazítása (SEYTA-GEJZA fejedelem) és más

¹ HEVESY. Les miniaturistes de Matthias Corvin, Revue de l'art chrétien, 1911. 16. l. — WEINBERGER. Id. m. 16. és 17. sz.

² A. VENTURI. Esposizione d'oggetti d'arte e di storia restituiti dell' Austria-Ungheria. L'arte, 1922. 147—148. l. 10—12. kép. — HEVESY. La Bibliothèque du roi Matthias Corvin. — D. FAVA. La Biblioteca Estense. Modena, 1925. a. R. 4. 19. és a. S. 4. 24. jelzet alatt.

³ HANERUS G. I. De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transilvanicarum stb. Vienna. 1774. 104—107. l.

⁴ Az 1506-iki milanói kiadás megvan a Múzeum APPONYI könyvtárában. Gróf APPONYI Sándor. Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. I. Bpest. 1900. 71. sz.; — 1517-iki baseli kiadása a Múzeumban. Azóta is több ízben lenyomatták és felhasználták.

⁵ JAKUBOVICH E. Herdechelin, Seyta. Magyar Nyelv. 1922. 163. l.

kisebb jelentőségű részletek igen becsessé teszik a darabot,¹ azon érdemen fölül is, hogy RITJUS művének legelső ismert s minden nyomtatott kiadásnál korábbi példánya.

III. Délolaszországban illuminált kódexek.

Délolaszországi kézirat mindössze kettő van a gyűjteményben s mindakettő Mátyás király számára készült. Az első SZENT ÁGOSTON *De civitate Dei* című munkája. (Cod. 121.)² Az igen gazdagon díszített kézirat címlapja hiányzik ugyan, de kétségtelen Corvin-kódexszé teszi szép kötése, melynek finom, zománcos kapcsai MÁTYÁS király címereivel vannak ellátva. Ezenkívül az arany-metszésnek tarka virágos dísze is kétségtelenül a budai műhelyben készült. A lapok festése két modort mutat, mindkettő jellegzetesen nápolyi stílű. Legtöbb lapján a fehér indafonatos díszítésnek nápolyi változatára ismerünk, de vannak más, fekete alapra helyezett színes virágornamentikával ellátott lapok is. Ezek BEATRIX királynénak Nápolyban készült, bécsi AGATHIAS-kódexével mutatnak feltűnően azonos modort, s így biztosra vehetjük e kéziratnak is nápolyi eredetét. A kódexet Petrus MIDDELBURGH de Zeelandia másolta, akit több kéziratból ismerünk.³

¹ JAKUBOVICH E. nagyon értékes nyilatkozata a Pesti Hírlap 1926. dec. 25-iki számában (71—72. l.) és JAKUBOVICH E.: G. Wells újabb kódex-adománya. Magyar Könyvszemle. 1927. I—II.

² MÁTRAY G. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-kódexről. Pest, 1870. 12—15. l. — Tört. és irod.-tört. kiáll. M. Könyvszemle, 1877. 281. l. 16 sz. — L. FISCHER. Id. m. XXVI. sz. — CSONTOSI. Latin Corvin-kódexek. 148—149. l. — Könyvkiállítási kalauz. 1882. 229. sz. — D. Id. m. 372. l. 3. sz. — FRAKNÓI. A Hunyadiak és Jagellók kora. 541 l. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 216. sz. — DE LABORDE. Les manuscrits à peintures de la Cité de Dieu de Saint Augustin. Paris. 1909. I. k. 82—83. l. — P. D'ANCONA. Id. m. I. k. 52. l. II. k. 710. sz. — HEVESY. Id. m. 7. sz. — HOFFMANN E. Christophoro Persona Agathias fordításának néhány példányáról. M. Könyvszemle, 1924. 11. l. — HOFFMANN. Der künstlerische Schmuck stb. 133. l.

³ I. W. BRADLEY. A dictionary of miniaturists, illuminators, calligraphers and copyists. London 1888. II. 318. l. Több kéziratot említ az Escorialban és a British Museumban.

A másik kézirat Petrus RANZANUS, luceriai (Sicilia) püspöknek, *Magyarország történetét* tárgyaló munkáját tartalmazza, s eredetileg MÁTYÁS királynak volt szánva.¹ (Cod. 249.) A kézirat második címlapja azt a jelenetet ábrázolja, mikor RANZANUS, ki 1488—1490-ben mint FERDINAND nápolyi király követe élt MÁTYÁS udvarában, Budára érkeztekor beszédet mond MÁTYÁS és BEATRIX előtt. A lap aljára eredetileg MÁTYÁS és BEATRIX címerei voltak festve, mely címerek még ma is jól kivehetők. MÁTYÁS király közbejött halála miatt azonban a kézirat átadására már nem került sor. Midőn 1492-ben RANZANUS is meghalt, a kódex rokonának, János palermói domonkosrendű szerzetesnek birtokába került, ki a címereket BAKÓCZ Tamás prímás és ULÁSZLÓ címereivel festette át és újabb ajánlólapot készíttetett a kézirat elé, melyen ő maga van ábrázolva, amint BAKÓCZnak felajánlja a könyvet. E festések művészileg nem jelentékenyek s nyilván valamely másodrendű délolasz (nápolyi) művésznek francia stílű munkái. Korukat a történeti adatok pontosan meghatározzák. A kézirat BAKÓCZ halála után továbbra is Magyarországon maradt, s a XVI. században SAMBUCUS, majd a XVII. században THURZÓ György birtokában látjuk.

Ezekben ismertettük a Nemzeti Múzeum Olaszországban illuminált kézíratait. Művészetiileg nagyjelentőségű munka kevés akad a gyűjteményben, de azért a felsorolt anyag, különösen a XV. sz. művészetéről elég világos képet nyújt.

¹ P. A. BUDIK. Id. m. 22—23. l. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1877. 25. sz. — Könyvkiállítási kalauz. 1882. 210. sz. — CSONTOSI. Mátyás és Beatrix arcképei Corvin-codexekben. Arch. Ért. 1888. 313. l. és 315. l. Ranzanus kihallgatásának képe közölve. — FRANKÓL. Erdődi Bakócz Tamás élete. 191. l. és 16. ábra. — FRANKÓL. A Hunyadiak és Jagellók kora. 292. l. Ranzanus kihallgatásának képe közölve. — Tört. és irod.-tört. kiállítás 1902. 28. sz. — HEGEDŰS. I. Mátyás király és a latin költők. Mátyás király emlékkönyv. Budapest, 1902. 196. l. és 136. l. Ranzanus kihallgatásának képével. — SZINNYEI J. Magyar írók. 1906. XI. k. 552. l. Ugyanitt a mű nyomtatott kiadásai bőven ismertetve. — BERZEVICZY A. Beatrix királyné. Budapest, 1908. 308. l. és 441. l. U. e. kép közölve. — ERNSZT L. A magyar történeti festészet. Budapest, 1910. 15—17. l. U. e. kép közölve. — GULYÁS Pál. Id. m. 16. l.

A NEMZETI MÚZEUM SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁRÁNAK AZ ALPESEKEN INNEN ILLUMINÁLT KÉZIRATAI.

I. Franciaországi kéziratok.

Az olaszországi munkákkal ellentétben, melyek legfőképpen egyházatyák, klasszikus írók és humanisták műveit, azonkívül kolostorok és templomok számára készült Missálékat és Gradualékat tartalmaznak, az Alpeseken innen készült kéziratok a gyűjteményben túlnyomórészt kisebb méretű imádságoskönyvek, vagy pedig Bibliák.

A franciaországi kéziratok sorát mindjárt néhány kis *Biblia* nyitja meg, a XIII—XV. századi Bibliák jellegzetes modorában, parányi, alig olvasható betűkkel, végtelen gondossággal megírva és a csöpp betűk arányához mért figurális iniciálékkal dúsan díszítve. Ide tartozik két kis Biblia (Cod. lat. 32.¹ és Cod. lat. 37.²) és egy harmadik, egy pompás darab a XIII. század végéről, melyet három bejegyzés tanúsága szerint (címlap, F. 441. és 485. v.), POZSONYI Miklós bécsi polgár 1399-ben hagyományozott a gemniki karthausi kolostornak.³ A kézirat miniaturái északfrancia modort mutatnak s közel állanak a párisi Sainte Chapelle remek Evangéliáriumához⁴ és az attól függő munkákhoz. Különösen pompás a Genesis képe és a hozzátartozó lapszélornamentika.

¹ Dr. G. HÄNEL. Ungedruckte Handschriften-Kataloge. Elenchus Manuscriptorum Nic. Sen. Jankowich. Neue Jahrbücher für Phil. u. Paed. 5. Suppl. Leipzig. 1837. 594. és. 595. l. — Könyvkiállítási kalauz. 1882. 267. sz.

² Könyvkiállítási kalauz. 264. sz.

³ FEJÉR Gy. T. Vadassi Jankovics Miklós Gyűjteményeiről és Régiségei között találkozó két ismeretlen Emlékekről, eddig meg nem magyarázott Írásokról. Tudományos Gyűjtemény. 1817. XI. k. 18. l. — Könyvkiállítási kalauz. 272. sz. — Történelmi és irodalomtörténeti kiállítás. 1902. 21. sz.

⁴ V. Ö. H. MARTIN. La miniature française du XIII. au XV. siècle. Paris és Bruxelles. 1923. 9. tábla és G. VITZTHUM. Die Pariser Miniaturmalerei. Leipzig. 1907. XXII. tábla.

A XV. századból három illuminált kézirat van a Múzeum gyűjteményében; ezek között legkorábbi egy *Officium Beatae Mariae Virginis* (Cod. lat. 227.),¹ mely tizenegy képpel és sok bájos, virágos lapszédísszel van ékesítve. A francia naptárral és francia felírásokkal ellátott munka, 1480 körül készülhetett. Felőtlő sajátága, hogy míg más officiumokban a képek tárgyakat az Újtestamentumból veszik, itt az újtestamentomi eseményeknek Krisztus előtti előzményei vannak ábrázolva. Ebben az ábrázolási modorban benne él még a középkori «Speculum humanae Salvationis»-ok és a «Biblia pauperum»-ok szelleme. E szimbolikus és misztikus felfogással ú. n. tipológikus, azaz képes vagy előképes módon összeállított képsorozatokból, melyekben az Újtestamentom adja a típust, az Ótestamentom az antitípust — itt csak az antitípust kapjuk. Pl. az Angyali üdvözet helyett a tiburi szibillát, amint Augustus császárnak megmutatja a fellegekben megjelenő Madonnát a Jézus gyermekkel; a napkeleti bölcsek helyett, akik meglátják a bethlehemi csillagot, Mózes a csipkebokorban megjelenő Istennel; a három királyok helyett a Salamon királynak hódoló Sába királynőjét; Jézus bemutatása helyett a templomban, Sámuel bemutatását. A bájos lapok közül külön kiemelem — Máriának a mennyországba való befogadása helyett — az anyjának maga mellett a trónuson helyet adó Salamont ábrázoló képet (49. v. lap), mely kedves, tréfás alakokkal gazdagon díszített finom virágkeretbe van foglalva. Az imakönyv valószínűleg valamely szerzetes számára készült, mert imádkozó alakja oda van festve az egyik képre (32. lap) s ezenfelül ez a ritka fajta ábrázolási mód is határozott megrendelőre vall.

Valamivel későbbi s inkább már a század végének terméke egy kisméretű *Imakönyv* (Cod. lat. 225.),² hat rendkívüli gonddal készült miniaturával, melyek közül szépségével különösen kiemelkedik a

¹ CSONTOSI J. A Farkas Lajos-féle gyűjtemény kódexei. Magyar Könyvszemle. 1876. 186. lap. — Történelmi és irodalomtörténeti kiállítás katalógusa. 1902. 61. sz. Csontos helyes megállapítása dacára XIV. századnak állítja.

² G. HÄNEL. Id. m. 609. l. belgának, brabanti kéziratnak mondja. — Könyvkiállítási kalauz. 294. sz. — Történelmi és irodalomtörténeti kiállítás katalógusa. 63. sz.

zenelő angyaloktól körülvett Madonna gyengéd képe (17. l.), az Angyali üdvözlés (25. l.) és Dávid és Góliáthnak szép tájképi háttér elé helyezett képe (68. l.). A francia imakönyvek rendes szokása szerint minden egyes szöveglap külső peremét széles, színes szalag tölti ki, virágokkal, gyümölcscsel, madarakkal és szörnyetegekkel gazdagon díszítve, még pedig úgy, hogy a lap recto és verso oldalának díszítményei tökéletesen fedik egymást. Maga a hat kép jellegzetes terméke Jean BOURDICHON iskolájának. BOURDICHON a toursi miniaturfestőiskola feje, a FOUQUET utáni korszakban Jean COLOMBE mellett a francia miniaturfestés legnagyobb, vagy inkább legnépszerűbb képviselője. Mindkettő rányomta művészetének bélyegét a századforduló miniaturfestészetére úgy, hogy a nagy tömegben előállított imakönyvek túlnyomórészt vagy egyik vagy másik mester modorát mutatják. A Múzeum kézírata ugyan csak a mester iskolájából származik, mindamellett e kör átlagtermékeiből kiválik az érzés melegségével, a kifejezés komolyságával, a színezés, egynehány kompozíció s a tájképi hátterek rendkívüli szépségével.

A század végéről való s ugyancsak BOURDICHON iskolájának modorát mutatja egy *Imakönyv* töredéke is (Cod. lat. 136.), mely csupán az officium defunctorumot tartalmazza, élén a hárfázó Dávid királlyal. Gondos kivitelű munka, de művészi szempontból lényegesen jelentéktlenebb, mint az előbbi. A könyvecske történetére vonatkozólag JANKOVICH, kitől a kézirat származik, abban a tévhitben élt, hogy az RÓBERT KÁROLY magyar királyé volt s ennek megfelelően XIV. századi és ezenfelül brabanti munkának tartotta, kiemelve, hogy Dávid király magyar ruhában van ábrázolva.¹ FEJÉR György,² a kézirat első ismertetője, a darabot szintén XIV. századinak veszi, de RÓBERT KÁROLYT tulajdonosul nem említi, ellenben a következőket állítja: «E példány a Fejérvári custodiatushoz néha napján tartozott, és a mint feljegyeztetett DOMINICUS Préposté, kit MAXIMILIÁN császár a nagy monostor kincses tornyából 1490. esztendőben ostrom által elfogatott, hogy volt legyen, állíttatik; em-

¹ JANKOVICH Miklós kézíratainak kézíratos katalógusa a Nemzeti Múzeum könyvtárában. I. 33. lap,

² FEJÉR Gy. Id. m. 19. l.

lékezetre méltónak tartom feljegyezni, hogy itten Dávid király egészen magyar köntösben, kutszában, veres dolmányban, kék nadrágban, veres sarkantyús csizmában öltöztetett, mely rajzolat az iratnak magyar művészet eléggé bizonyíttya.» Ime, hova nem vezet a nemzeti elfogultság! Egy vörös csizma elég ahhoz, hogy tipikusan francia munkát magyarrá tegyen. «DOMINICUS prépost» alatt nyilván KÁLMÁNCSEHI Domonkos székesfehérvári prépostot kell értenünk, de arra, hogy e kézirat az övé lett volna, semmi más adatunk nincs. 1787-ben a kódex még teljes volt, ekkor WAGNER Károly jezsuita belőle e részt barbár módon kiemelve, külön köttette, s a többi rész azóta nyilván elkallódott. Lehet, hogy az elveszett részben, talán a kötésen volt valami KÁLMÁNCSEHIRE vonatkozó bejegyzés. A kézirat egyideig a pozsonyi káptalan tulajdona volt, utóbb a székesfehérvári keresztesek egyházáé lett. JANKOVICHHOZ SZEGEDI Pál székesfehérvári prépost ajándékképpen került. A későbbi irodalom mindez adatokról hallgat és egyszerűen XV. századi francia munkának vallja a kis töredéket.¹

II. Flandriai kéziratok.

Ilyen kézirat nyolc van a gyűjteményben. Öt imakönyv, egy kalendárium, egy vallásos és egy orvosi irat.

A század első felében, 1430—1440 körül, Délflandriában keletkezhetett egy *Breviarium* (Cod. lat. 133.),² mely a bejegyzés szerint «olim Senyora Catterinae PINELLAE MARELLAE» volt. Az eredeti tulajdonos címere is többször előfordul a kéziratban. Az imakönyv valamikor rendkívül szép lehetett, ma azonban nedvesség és tolvajlás következtében úgyszólván teljesen tönkrement. Tizenöt lapja közül tizenegy ki van vágva s a meglévők hajdani szépségét is csak sejteni lehet. Amennyire ily körülmények között a művész hovatartozását meg lehet itélni, bizonyos szorosabb kapcsolatokat állapíthatunk meg néhány művésszel, nevezetesen a délflandriai ú. n. «Guillebert de Mets mesteré»-vel, a keletflandriai «Turin—milanói

¹ Történelmi és irodalomtörténeti kiállítás. 1877. 10. sz. — Könyvkiállítás kalauz. 302. sz. — Történelmi és irodalomtörténeti kiállítás. 1902. 56. sz.

² G. HÄNEL. Id. m. 600. lap. XIV. századnak mondja.

imakönyvek befejezőjé»-vel és a «Genti privilegiumok mesteré»-vel,¹ kik maguk is többször dolgoztak együtt. Ezeknél kissé régieskedőbb ugyan, amennyiben még mindig kockás hátteret használ kompozícióihoz, s ez kissé meglepő vonás a Van Eyck testvérek hazájában — de az imakönyv korábbra még sem datálható. E jelenség magyarázatát talán inkább francia kéziratok hatása szolgáltatja, mely minden tekintetben erősen érezhető. E körben és ezen a vidéken különben ez csaknem magától értetődik.

A XV. század első feléből való egy parányi méretű kis *Imakönyv* (Cod. lat. 187.),² mely MARCZIBÁNYI István gyűjteményéből származik s tizenhárom képecskével van díszítve. A kompozíciók, az arctípusok és a képeket körülvevő finom lapszéldíszítések egy németalföldi művész modorára mutatnak, kit WINKLER az *Aranyindás imakönyvek mestere* elnevezés alatt ismertet. Ennek a nehezen lokalizálható mesternek működési területét ugyanő a belga-holland területen állapítja meg.³ Rendkívül termékeny műhelye volt, mely kizárólag kereskedelem számára dolgozott, egyetlen ismert művében sem található valamely megrendelő személyére vonatkozó adat. Ez a könyvecske, mely műhelyének legolcsóbb s így legegyszerűbb termékei közé tartozhatott s természetesen csak valamely alsórendű segéd munkája, mégis a művészt is jellemző minden sajátyságot világosan feltüntet. Könnyed, sőt felületes festési modorát, az alakok hanyag rajzát, az orrnak és szájnak rövid, laza ecsetvonásokkal való fölrakását. Ornamentális kereteit jellemzi egy hajszálvékony folyondár, melyből arany levélkék nőnek, itt-ott egy-egy kis színes virággal. Stílusa a francia imakönyvek erős hatását mutatja. A folyondárok formája, a széles szalag, mely a képet a lapszélkerettől elválasztja, provinciális átdolgozásai a francia imakönyvdekorációnak.

A hetvenes évekből származhatik egy kézirat, mely csak címlapján van meglehetősen egyszerű indadísszel ellátva, az ugyancsak

¹ A flandriai miniaturfestők részletes és kitűnő ismertetését l. Fr. WINKLER. *Die flämische Buchmalerei des XV. und XVI. Jahrhunderts*, Leipzig. 1925. 23—29. 31. l.

² Könyvkiállítási kalauz. 301. sz. (Brabanti.) — Történelmi és irodalomtörténeti kiállítás. 55. sz. (Francia.)

³ F. WINKLER. *Id. m.* 26. lap.

a címlapjára szánt nagyobb fajta kép már el sem készült. Tartalma egy *Tractatus de incarnatione* (Cod. lat. 105.), a címlap alsó lap-szélénél közepén néhai ismeretlen tulajdonosának címere látható.

Nagyon igénytelen színes iniciálékkal van díszítve Petrus ARGELATUS *Chyrgiá*-ja (Cod. lat. 117.), melynek két másolóját is ismerjük. Az egyik Joannes PHERINX Physicus, ki 1460-ban, a másik Wilhelm DE ABIETE de Busco, ki 1479-ben Lewisben készült el munkájával. Busco = 's Hertogenbusch, Lewis pedig = Leeuw-Saint-Pierre, mindkettő Brabantban fekszik.

Az 1470 körül Brüggeben felvirágozott könyvdíszítés termékei közül való egy parányi *Imakönyv* (Cod. lat. 190.),¹ mely 28 képecskével és még néhány díszes iniciáléval s kedves lapszéldíszítésekkel dúsan van díszítve. A figurális részletek hideg és sommás kezelése elég világosan utal arra, hogy a piaci szükséglet kielégítésére szánt darabbal állunk szemben. Ornamentális elemei jellegzetes formáikkal: a fodros levelek gerincén végigszaladó gyöngyöző fehér pontocskák, a kisebb levelek sématis, gyöngyviráglevélszerű rajza s a levelek közé sűrűn odaszórt nagyobb, színes gömböcskék és apró pontok a brüggei miniator-iskolára vallanak.

Ugyancsak Brüggeből származhatik, de valamivel korábbi még egy apró *Imakönyv* (Cod. lat. 354.),² mely kilenc kedves képecskével van díszítve. Ezek közül néhány úgy kompozíció szempontjából, mint színezés tekintetében, feltűnően lombardiai munkák hatására vall, úgy hogy kétségekben lehetnénk a miniaturák eredetét illetőleg. A képek sorában azonban az utolsó, mely az imádkozó Dávid királyt ábrázolja, meggyőző afelől, hogy a munka németalföldi és épen Brüggeből származó. A kompozíció, Dávid király arctípusa és a lapszéldíszítés, mely az előbbi kéziratéval igen rokon, kétségtelenül ide utalják a darabot.

A Múzeum legszebb flandriai kézírata kétségtelenül egy kis

¹ G. HÄNEL. Id. m. 600. l. XIV. századi belga kéziratnak mondja. — Könyvkiállítási kalauz. 312. sz. XV. századi brabanti munkának. — Tört. és irod. tört. kiáll. 57. sz. XIV. századi flamand munkának.

² M. Könyvszemle. 1890. 152—153. l. A múzeumi könyvtár nevezetesebb szerzeményei 1889-ben. XV. századi burgundi miniaturáknak mondja.

Kalendárium (Cod. lat. 396.), mely legutóbb Gabriel WELLS úr ajándékképpen került a gyűjteménybe.¹ A kézirat fényét a kedves lapszeldisztések és bájos hónap- és csillagképek mellett nagymértékben emeli az, hogy a szöveg feketére festett alapon arany és ezüst betűkkel csillog élénk. A munkát R. FORRER² vezette be az irodalomba, ki különböző okoknál fogva CORVIN-kéziratnak tartotta. Először is egy általa arany gyűrűs hollónak vélt ábrázolás miatt, mely az egyik lapszeldisztésben látható (jan.); másodsor, mert szerinte Mátyás apostol ünnepe (febr. 25.), mint főünnep, ki van emelve; harmadsor, mert a lapszeldisztések között olyan lövészalakok fordulnak elő, aminek akkor Flandriában ismeretlenek voltak, ellenben MÁTYÁS seregében 1468 óta új és feltűnő jelenség volt épen ez a fegyvernem. Ezenkívül két figura szablyát visel. Az első két állítás nem helyes. A madár nem holló, hanem seregély s a gyűrű, úgy látszik, későbbi hozzáfestés.³ Ami pedig MÁTYÁS napját illeti, ez a nap sincs jobban kiemelve, mint a többi apostolok napjai és így ez a körülmény semmit sem jelent. A harmadik érv helyességéről nem vagyok hivatva véleményt mondani. TÓTH Zoltán⁴ FORRER megállapításait a szablyára vonatkozólag elfogadja, a lövészekre vonatkozó fejtegetéseit bizonyos szkepszissel kíséri ugyan, de elismeri, hogy eredményei, melyekhez eljutott, a magyar harcmódorról benne is kialakult nézetnek nem mondanak ellent. Így a kézirat magyar vonatkozását ő is elfogadja.⁵

A magyar vonatkozás valóban tagadhatatlan. Mert amint már

¹ JAKUBOVICH E. G. Wells kódex-adománya. M. Könyvszemle, 1926 III—IV.

² R. FORRER. Ein Kalender für Matthias Corvinus mit Darstellungen gotischer Büchschenschützen. Zeitschrift für hist. Waffenkunde. 1920. 222—239. l.

³ Mikor a múlt évben magam is hollónak neveztem e madarat, még nem ismertem az eredeti kéziratot (Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékééről. Magyar Könyvszemle. 1925. 35. l.), ellenben már akkor sem tartottam CORVIN-kéziratnak. Ugyanily értelemben nyilatkoztam másik munkámban is: Der künstlerische Schmuck der Corvin-codices. Belvedere. 1926. 136. l.)

⁴ TÓTH Z. Mátyás király idegen zsoldos serege, a fekete sereg. Budapest, 1925. 100—103. l.

⁵ A. de HEVESY. La Bibliothèque du Roi Matthias Corvin. Paris. 1923. 93. l. említi ugyan a könyvet, de CORVIN-voltára vonatkozólag nem foglal állást.

FORRER kiemelte, aug. 25-ére szent LAJOS magyar király ünnepe van beiktatva (Lodovici regis ungarie). Ilyen szent ugyan sohasem volt (e napra IX. Lajos francia szent király ünnepe esik), de hogy egyáltalán törekvés látszik egy magyar szent kiemelésére, azt mutatja, hogy e darabnak magyarországi rendeltetése volt.

A festésekre vonatkozólag FORRER nem helyes feltevésekből kiindulva, tökéletesen helyes eredményre jutott. Szerinte a kézirat 1460—1470-ből s egy a gent—brüggei miniaturisták köréből származó művésztől való, ki valószínűleg MÁTYÁS udvarában dolgozott. Ez utóbbi csak bizonyíték nélküli hipotézis. Kétségtelen azonban, hogy a kalendárium 1470 körül készült, még pedig a kitűnő Philippe de MAZEROLLES műhelyében, melynek nem legkiválóbb, de igen jellegzetes termékei közé tartozik.

Philippe de MAZEROLLES 1454-ben Párisban dolgozott, majd 1465—1466 óta MERÉSZ KÁROLY burgundi fejedelem szolgálatában állott; 1467-ben ennek udvari festőjévé lett és Brüggeben telepedt le. Meghalt 1479-ben ugyanott.¹ Számos pompás kézirat tanuskodik művészetéről, melyek között különösen kiváló a bécsi Kunsthistorisches Museum egy 1467—1477-ben készült kézirata burgundi ANTAL számára, *Merész Károly* imakönyve ugyanezen évből a bécsi Nationalbibliothekban, a boroszlói Egyetemi könyvtár 1470 körül keletkezett híres FROISSART kézirata és egyebek. A Nemz. Múzeum Kalendáriumának kedves színezése, a nyulánk alakok rajza, nemkülönben a drolériákkal élénkített szép lapszélkeretek és végül maga a festési módor világosan arra utalnak, hogy ha nem is sajátkezű munkája MAZEROLLESnak, de az ő műhelyében készült.

Kor szerint legkésőbbi s már a század végéről való egy parányi *Imakönyv* (Cod. lat. 205.),² melyet régebben MÁTYÁS király imakönyvének tartottak. A csaknem minden lapján, ha nem is egész lapot elfoglaló diszítéssel, de legalább is valami kis ötlettel vagy egy szál virággal ékes könyvecske, a művészeknek azon köréből került ki, kik 1500 körül Brüggeben és Gentben dolgoztak s nevezetesen a «Drezdai imakönyv mestere» (talán a BENING-család

¹ F. WINKLER. Id. m. 89—90. l.

² Tört. és irod. tört. kiáll. 1902. 62. sz.

valamely tagja) és a HORTULUS mester körül csoportosultak.¹ Az 1475—1480 körül fellépő s a század végét jellemző, közvetlen megfigyeléseken alapuló naturalisztikus törekvések itt teljes diadalra jutottak. Korabeli kosztümök, az életből ellesett genrefigurák és jelenetek, tájképek természetű ábrázolásban, naturalisztikusan megrajzolt virágok és állatok egymást követik a bájos lapokon. A legkedvesebbek és legjellemzőbbek egyike szent Katerina képe (55. lap). Érdekes a Jesse fáját ábrázoló lapszéldíszítés is (74. l.), mely nagyon rokon — még színben is — a nagyszebeni Bruckenthal-múzeum *Breviarium*ának hasonló tárgyú képével.² Ez a kis imakönyv korának e körbe tartozó fejedelmi flamand kézíratai mellett művészi szempontból ugyan nem jelentékeny s csak a nagy tömeg számára készült árút jelent, de még mint ilyen is igen becses, mert jól képviseli az irányzatot, melynek terméke s fogalmat ad a századvégi nagyszerű flamand miniaturfestés törekvéseiről.

III. Hollandi kéziratok.

Hollandiában illuminált kézirat mindössze három van a gyűjteményben. Művészileg egyik sem jelentékeny ugyan, de megvan az a nagy előnyük, hogy kettő közülök datált, melyek egyikéről azt is tudjuk, ki másolta és illuminálta. A három közül legkorábbi a *Szent Anna és Szűz Mária életét* tartalmazó, hollandi nyelvű munka (Cod. holl. 4.), melynek 257. v. lapján ezt olvassuk «Gheeyndt (azaz befejeztetett) int jaer ons here MCCCC en LVIII des XXVst daghes in september». A 17. lapon levő csinosan díszített címlap a század közepének francia hatás alatt formálódott, tipikus németalföldi ornamentikáját mutatja — fodros levelekkel és hajszálvékony röpülő kacsaringókkal — melyben még nincs nyoma a századvégi naturalizmusnak.

Valamivel későbbi, már 1470—1480 tájáról való egy kis hol-

¹ Nagyon hasonló munkákat l. Comte Paul DURRIEU. *La miniature flamande au temps de la cour de Bourgogne* (1415—1530). Bruxelles és Paris. 1921. 86., 93., 95., 96., 98. táblák.

² M. CSÁKI. *Das Breviarium Bruckenthal*. Hermannstadt. 1912.

landi nyelven írott *Imakönyv* (Cod. holl. 3.),¹ melynek 299. lapján hamisított bejegyzés olvasható, mely szerint Haarlemben, 1426-ban készült volna a kézirat. A kódex 1807-ben nyilván KAZINCZYÉ volt, mert az ő írásával van a lap aljára bejegyezve, hogy az évszám hamis. A primitív, provinciális modorban dús dekorációval díszített könyv címlapján, az egyetlen figurális iniciále a Madonna ülő alakját mutatja.

A harmadik kézirat szintén hollandi nyelvű *Imakönyv* (Cod. holl. 6.).² 205. v. lapján hosszabb bejegyzést találunk: «Scriptum et explicitum est praesens orarium per me sororem Aleidim REINERI ordinis sancti Johannis hierosolimitani Sacre domus in pratis Werphum. Ob petitionem et dictionem Sororis Christine BRUCHTERS eiusdem ordinis et domus Donate. Anno nostre salutis M. VI. quinto kl. januiarias. Illuminatum vero et rubricatum per sororem KUNNIGUNDIM eiusdem ordinis et domus. Anno domini utsupra VIII. kl. Octobris». CSONTOSI úgy vélte, hogy az M. VI.-tal hiányosan jelölt évszámot 1406-ra kell kiegészíteni, de ebben tévedett, mert a lapok festési modora világosan az 1480 körüli évekre utal s így valószínűleg 1486-ra kell az évszámot kiegészíteni. KUNNIGUNDA jánosrendi szerzetesnő nem volt jelentékeny miniaturista, mindössze három figurális iniciálét készített, egyet a Madonna alakjával, egyet a kinszenvedés eszközeit mutató Krisztussal és egy harmadikat a világgömböt tartó Krisztussal. A címlap aljára saját magát is ráfestette, de ez a kép a sok fogdosástól teljesen elmosódott és így alig kivehető. Nagyon csinosak kompozícióinak, főleg az iniciálékban mutatkozó ornamentális részletei, melyekben nem érdektelen forma- és színérzék nyilvánul meg. Általában késői gótikus, stilizált virágokból és levelekből állnak, melyeken érezni a XV. század második feléből való dekoratív rézmetszetek, főleg a «Berlini passzio» németalföldi «mesteré»-nek hatását, a lapszéleken azonban már az új iránynak hódoló, naturalisztikus virágdísszel találkozunk.

A miniaturfestő apáca mindenesetre figyelmet érdemel ebben a korban, mikor a női miniaturisták Németalföldön (persze főleg

¹ G. HÄNEL. Id. m. 600. l. XIV. századnak mondja.

² CSONTOSI I. A Farkas Lajos-féle gyűjtemény codexei. 186. lap. XI. szám.

Belgiumban) egyszerre oly nagy teret hódítanak s valóban jelentékeny munkákat hoznak létre. A sok közül csak a kiváló Clara de KEYSERE nevére utalok. A kolostori gyakorlaton kívül, talán ez a körülmény is közrejátszott abban, hogy KUNNIGUNDA nővér az ecsethez nyúlt.

IV. Németországban illuminált kéziratok.

Francia hatás alatt készült valószínűleg német munka az a pár lap, melynek eredeti díszé csak két kis tuskés levelű iniciáléból áll. Tartalma ARISTOTELES *De mundo* című műve (Cod. lat. 64.). A régi kézirat egyszerű címlapját az ismert hamisító, LITERÁTI NEMES Sámuel — kinek tulajdona volt — díszítette föl a trónon ülő s címerektől körülvett ZSIGMOND király durva képével.

1340 körül készült egy öt lapos kis füzetke: *De animalium natura*, könnyedén odavetett tollrajzokkal díszítve, melyek inkább magyarázó, mint művészi ábrák. (Cod. lat. 63.) A végén 134.. olvasható; az utolsó számnál a szű kiette a pergament és így az évszám pontosan ki nem vehető. A kézirat JÁNOS aquilejai patriarka tulajdona volt, ki nevét többször beírta az utolsó lapra.

Meglehetősen egyszerű kézirat egy 1439—1496-ig terjedő németnyelvű *Kalendárium*¹ (Cod. germ. 15.), melybe a kalendárium íratásával egyidőben hét nyersen rajzolt, de csinos csillagképet is festettek. Lehetséges, hogy a kalendárium Bamberg környékén készült, mert szent Kunnigunda ünnepei (márc. 3., márc. 25., szept. 9.) és Ottó bambergi püspök ünnepe (szept. 30.) vörös festékekkel írva, külön ki vannak emelve.

ZSIGMOND király arcképével van díszítve Antonius MINUCCIUS DE PRATO VETERI (megh. 1469) *De feudis* című munkája (Cod. lat. 115.), melyet FRIGYES császár és ORBÁN pápa hűbéri konstitúcióira támaszkodva állított össze és mutatott be a szerző a császárnak. A szöveget Jacobus COLUMBINUS és PILLEUS régi glosszái kísérik. Az előszó végéhez illesztett allocutio a bolognai egyetem elbírálására bizza a munkát azzal a megjegyzéssel, hogy esetleges kifogá-

¹ HÄNEL. Id. m. 608. 1.

saikat jóvátétel végett terjesszék ZSIGMOND császár elé. HÄNEL¹ szerint ez a példány az egyetlen, mely e munkáról tennmaradt, mert a másik, a párizsi elveszett. Ő kétségtelennek tartja azt is, hogy ez az eredeti ZSIGMONDnak felajánlott példány. Ezt a nézetét azonban nem tudom elfogadni, annak ellenére, hogy a kis miniatúr (8. lap) azt a jelenetet ábrázolja, mikor MINUCCIUS felajánlja a munkát ZSIGMONDnak. Mert a bevezetés oly zagyva, hogy az csak rossz másolás lehet s vele együtt az egész munka is, a képpel együtt. A példány nem teszi a császárnak felajánlott díspéldány benyomását, mert egyszerű papír, mert össze-vissza van jegyezgetve és végül, mert a benne látható címer nem Zsigmondé. A kézirat az augsburgi Comodus PEUTINGER könyvtárából jutott el a FUGGEREKHEZ és hosszú vándorlás után végül JANKOVICH Miklóshoz.

A németországi munkák túlnyomó része a XV. század végétől és a XVI. század elejéről való. E kéziratok az előbb tárgyalt összes csoportoktól elkülönülnek azáltal, hogy lapjaikon gyakran találkozunk e kor igen kedvelt német metszeteinek valamiféle alkalmazásával.

Ilyen darab a hatvanas évek elejéről való *Apokalipszis* (Cod. lat. 276.), az elején Ev. szent János kedves képecskéjével, de egyébként igen igénytelen dísszel. A különböző részek másolásának elkészülését évszámok jelölik. A 185. v. lapon az 1463., a 214. v. lapon az 1462. évszám. 1470-ben a könyv Leonhard RADENER birtokában volt Augsburgban, ezenkívül a 257. lapra egy ima van beírva az Augsburgban elhunyt Anna PÖCHLINGERIN asszonyért s így valószínű, hogy a kézirat Augsburgban is készült. A kódex legfőbb érdekessége három nagyértékű metszetben van, melyek annak két lapjára beragasztva menekültek meg az enyészettől. A gondosan leválasztott metszetek ma a Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályában vannak letétbe helyezve, míg eredeti helyükön fényképekkel pótolattak. E darabok például szolgálnak a ma már nagyon ritkakká vált korai német metszetek véletlen és szerencsés megőrzési módjára. A 186. v. lapra két metszet is volt beragasztva, az egyik a SCHONGAUER előtti idők egyik legnagyobb rézmetszőjének, a felső-

¹ HÄNEL. Id. m. 605. l.

rajnai E. S. MESTERnek korai lapja, a «griffel viaskodó vadember». Mielőtt MELLER Simon e máig is unikumpéldányt megtalálta, csak Israhel van MECKENEM tükörképes másolatából volt ismeretes.¹ A másik az 1467-ig működő s valószínűleg németalföldi «Mondatszalogok mesteré»-nek egyik szintén igen korai munkája: «három pár egy asztal körül». A mester csaknem kizárólag kópista volt s valószínű, hogy e munkáját a «Szerlemkertek mesteré»-nek elveszett eredetijéről másolta. «Mondatszalogok mesteré»-nek ez a lapja e műnek szintén egyetlen ismert példánya.² A kódex 219. v. lapja egy 1470 körül dolgozó ismeretlen alemániai mesternek szent Antal kísértését ábrázoló, pompás korai fametszetét őrizte meg.³

A német metszetek másfajta alkalmazási módját észlelhetjük egy a XV. század nyolcvanas éveiből származó, pompás, nagy *Hymnariumban* (Cod. lat. 259.), melynek azonkívül, hogy gazdagon van illuminálva, nagy fontosságot ad az a körülmény, hogy illuminátorát is ismerjük. A 135. v. lap alján ugyanis, melyen a nagy G iniciáléban a Madonna van ábrázolva, egy térdelve imádkozó szerzetesnőt pillantunk meg, a művésznő önarcképét, ki hosszú mondatszalogot tart kezében: «Quis pictura ac floratura istius libri depicta ac florata est per *Margaretam scheiffartz de Meirroete* quendam filia in bornhem regularissa in schillinx capellen. Orate pro ea». Tehát megint egy szerzetesnővel állunk szemben, ki egyúttal illuminator is volt, csakhogy ez sokkal művészibb munkát végzett, mint KUNNIGUNDA nővér. MARGIT szerzetesnő SCHEIFFART VOMME ROIDE bárónak, Bornhem urának (herre zo Bornhem)

¹ M. GEISBERG. Verzeichnis der Kupferstiche Israhels van Meckenem. 1503. Strassburg. 1905. 430. sz. — M. LEHRS. Neue Funde zum Werk des Meisters E. S. Jahrbuch der königl. preuss. Kunstsammlungen. XXXIII. 1912. 280. lap. — M. LEHRS. Geschichte und kritischer Katalog des deutschen, niederländischen und französischen Kupferstiches im XV. Jahrhundert. Wien. 1921. IV. k. 147. lap. 97. szám. — M. GEISBERG. Die Kupferstiche des Meisters E. S. Berlin, 1924. 317. szám.

² M. LEHRS. Mindkét id. m. u. o.

³ W. L. SCHREIBER. Manuel de l'amateur de la Gravure sur bois et sur métal au XV. siècle. Berlin 1892. II. 1219. szám. A mi példányunkat nem ismeri s csak a bécsi Hofbibliothek példányát említi.

volt leánya, ezért mondja «quendam filia in bornhem». A VOMME ROIDE, vagy mint Margit apáca mondja DE MEIRROETE családot ma von MERODE-nek hívják. Schillinxcapellen pedig, melyet szerzete helyéül nevez meg, apácakolostor volt Heimerzheim közelében, Rheinbach kerületben és a kölni egyházmegyéhez tartozott.¹ A művésznő festményei nagy dekoratív érzékről tanuskodnak és elragadnak színeikkel. Kompozícióinak figurális részletei nem veszik fel a versenyt a dekoratívekkel s ebből látszik, hogy szerzőjük nagyon mutatós modora ellenére, nem volt iskolázott festő. Az általános gyakorlat szerint legtetszetősebb képecskéit — amint meg tudtam állapítani — német metszetekről másolta le. Így pl. a 84. lap aljának szép frizét három metszetből állította össze: balról hosszú uszályú, virágot tartó bájos fiatal hölgyet ábrázolt, térdelő helyzetben, gótikus virágok és folyondárok között, jobbról pedig bő ruhájú, nyilazó, szőke ifjút. Mind a kettő pontosan van másolva a «Berlini passzió» németalföldi «mesteré»-nek — ki 1450—1465-ben dolgozott — két lapjáról.² A kettőjük közé beillesztett madár pedig a «játékkártyák» finom sorozatának valószínűleg Basel környékén, a XV. század közepén működő mesterétől van átvéve; annál ez az ábrázolás a madár-hármas felső madara volt.³

E hármon kívül még csak egy másolatot tudok megállapítani, de meg kell vallani, hogy ez utóbbi a művésznek igen gyarlón sikerült. Ugyancsak a 84. lapon fölül egy kis lapszél díszít látunk, melyben a nyulak elfogták a vadászt, most nyárson megsütik, a kutyákat pedig üstökben főzik. Ez a kompozíció némi kis változtatásokkal nyersen van másolva a kölni «P. W. mester» egy rézmetszetéről, azaz annak csak Israhel VAN MECKENEM által készített tükörképes másolatáról.⁴

¹ W. BRADLEY. A dictionary of miniaturists, illuminators, calligraphers and copyists. London. — A kéziratot gróf WICKENBURG Károly ajándékozta 1847-ben a múzeumnak.

² M. LEHRS. Geschichte und kritischer Katalog. III. 1915. 105. sz. 100. tábla, 265. kép és 111. sz. 101. tábla, 271. kép.

³ M. LEHRS. Id. m. I. 1908, 110. lap. 61. sz. 7. tábla, 16. kép.

⁴ M. GEISBERG. Verzeichnis der Kupferstiche Israhels van Meckenem. 210. lap. 453. sz.

A kedves humorú jelenet közkedveltségét mutatja, hogy másolatával több más kéziratban is találkozunk.¹

A többi képek önállóbbak, mint ezek, de az «E. S. mester» és a kolmari Martin SCHONGAUER hatása érzik a Madonna képén is (135. lap). Amint a felsorolt előképekből kitűnik, a művésznőnek a metszetekért nem kellett messzire mennie, a felhasznált kompozíciók túlnyomórészt a Köln körüli területről, a belga határról és a Rajna szomszédos vidékeiről kerültek ki. De az átvételek azokban az időkben nem mentek plágiumszámba, sőt a metszetek nagy része egyenesen ilyen célokra készült, miniatoroknak, aranyműveseknek és mindenfajta iparművészeknek előképül. Külön ki kell emelnem a művésznőnek a kedves, játszi humor iránt való érzékét. A «P. W. mester»-től átvett vadászjelenet mellett több más tréfás képet is látunk a lapok szélén, párnán ülő majmot királyi koronával és jogarral, szamarat püspöki ornátusban és a középkori szellem mindenféle egyéb mulatságos szülöttjét. Mindent összevéve, Margarete SCHEIFFARTZ nem volt jelentéktelen miniator tehetség.

A XV. század végéről való egy nagyon egyszerű kis *Imakönyv*, melyet meg nem érthető okokból valamikor CORVIN-imakönyvnek tartottak (Cod. lat. 206.). Egyetlen vadrózsás iniciáléjának keletkezési helye közelebből meg nem határozható.

Ugyancsak a XV. század végéről való egy fatokba zárt *Utímisekönyv* (Cod. lat. 221.), mely gróf WERTHEIM Erasmus használatára készült,² kinek címere a könyv 1. v. lapjára van befestve.³ A WERTHEIM grófok a német birodalom legelőkelőbb családjai közé tartoztak. Ősi fészük frank földön, Bamberg környékén volt. A család genealógiai táblázata⁴ azt mutatja, hogy a XV. század második

¹ HOFFMANN E. Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékééről. Magyar Könyvszemle. 1925. 44. l. — WAAGEN. Kunstdenkmäler in Wien. II. 22.

² G. HÄNEL. Id. m. 599. l. XIV. századnak mondja. — Könyvkiállítási kalauz. 285. szám már helyesen XV. századnak. Tört. és irod. tört. kiáll. 1902. 60. sz.

³ G. A. SEYLER. (A Siebmacher-féle nagy munkában.) Die deutschen Souveräne und Lande. I. 2. 135. tábla.

⁴ Dr. J. ASCHBACH. Geschichte der Grafen v. Wertheim. Frankfurt. 1843. I. kötet végén.

felében két Erasmus élt. Egyik 1445 körül kölni kanonok volt s mint karthauzi szerzetes halt meg. Erről tehát itt nem igen lehet szó, mert különben fel volna tüntetve a könyvben a tulajdonos papi mivolta. De különben is, a miniaturák művészi jellegét tekintve, igen korai volna ez a dátum, még ha halála évét — melyet nem ismerünk — jóval későbbre tesszük is. Tehát csakis a másik Erasmus jöhet szóba, II. Mihály gróf másodszülött fia, ki világi ember volt s 1509-ben halt meg. A csinos lapszélfolyondárok és figurális iniciálék, melyekkel a könyv díszítve van, bajor eredetre vallanak s hozzájuk hasonló festésekkel gyakran találkozunk bajor, sőt még a velük ez időkből művészetiileg erősen összeforrott salzburgi munkákban is.

A XV. század végén készült, valamely apácakolostor számára egy kis németnyelvű *Imakönyv* (Cod. germ. 33.), mely egy regensburgi könyvtárból került JANKOVICH Miklós gyűjteményébe. A kézirat tartalmilag egyike a Múzeum legérdekesebb darabjainak, amennyiben e kornak a világ végét váró hangulatát híven tükrözi. Legnagyobb részt a halál előtt elmondandó imádságokból áll, de ezeken kívül minden lap az elmulás, a megváltás gondolatával foglalkozik s a Jézushoz sóvárgás megható szavaival van tele. A könyvet néhány rajz és néhány régi német színezett fametszet díszíti. Ezek tárgya kivétel nélkül a halál és a megváltás elvont eszmeköréből van véve. Különösen nagy értékűek a fametszetek, Jézus címere (F 3. v.), a Feszület szimboluma (F 4. r.) és ezeken kívül négy inkunábulum-lap, melyek — épügy, mint az előbb tárgyalt 276. számú kódex metszetei — ma a Szépművészeti Múzeum grafikai gyűjteményében vannak, míg eredeti helyükön fényképekkel pótolattak. Az egyik «a halált a pokol torkában» mutatja be (F 152. v.), mely érdekes és misztikus felfogású lap ezenkívül csak egyetlen példányban ismeretes, a British Museuméban. Ez utóbbi példány felvilágosít arról is, hogy a nemz. múzeumi darabot a könyv nagyságához szabva, erősen körülvágták. A teljes lapot nyomtatott verses szöveg veszi körül, melynek végén a művész is meg van nevezve: Hanns HAUSER Briefmaler zu Ulme.¹ Az ulmi

¹ SCHREIBER. Id. m. 1894. sz. A mi példányunkat nem ismeri. Hanns HAUSER személyét Hanns HUSSERrel azonosítja, kitől egy másik fametszetet ismerünk. — C. DODGSON. Catalogue of early German and Flemish woodcuts

művész működési idejét SCHREIBER az 1480–1500 körüli évekre,¹ újabban pedig WEIL az 1490-es évekre teszi. A második színezett fametszet az oltáriszentség allegóriáját tárgyalja (F 194.). A lap, mely SCHREIBER² szerint Augsburgban vagy Ingolstadtban készült, 1475 körül, ezenkívül még egy példányban ismeretes, a stuttgarti Museum der Bildenden Künste gyűjteményében. — «A jámbor halálát» ábrázoló harmadik lap az ebben az időben rendkívüli népszerűsége szert tett ú. n. *Ars Moriendi* című munka egy 1480. körüli dúckönyvkiadásából van kivágva (F 3.). — A negyedik egy kopersót ábrázoló parányi lapocskája (F 307. v.), unikumnak látszik; legalább eddig nem sikerült egy második példányról tudomást szerezni.

A kódexben látható kézirat-illusztrációk, melyek miniaturáknak semmi módon sem nevezhetők, oly ügyetlenek, hogy művészi szempontból szót sem érdemelnek. Figyelemreméltóak azonban tárgyuk miatt. Az egyik a haláltánc-sorozatok egy jelenetét, az apácát és a halált ábrázolja (F 40–41. között levő lap); a másik az ördög torkában álló világot (F 103. v.), végül a harmadik egy alakot, mely félig szerzetes, félig halál (F 140. v.).

A kéziratnak részint regensburgi származása, részint egyik fametszetének ulmi, másikkal valószínű augsburgi eredete arra enged következtetni, hogy a nevezetes darab Bajorországban készült.

Már a XVI. század elejére visz egy kis *Imakönyv* (Cod. lat. 174.), mely rendkívüli módon meg van csonkítva, néhány még meglevő lapjának ornamentikája azonban feltűnő egyezést mutat MIKSA császárnak a bécsi Kunsthistorisches Museumban levő Zeugbuch-jával, mely BALDASS³ szerint 1515 körül, Jörg KÖLDERER innsbrucki körében készült. E darab is, melyről nem gondolnám, hogy tiroli volna, a bajor és osztrák művészet erős kapcsolatait mutatja ebben az időben. A kis kézirat 88. v. lapján egy bejegyzés Jézus és szűz

preserved in the departement of prints and drawings. London. 1903. I. 119. l. A. 125. és 72. l. A. 46., ez állítást nem tartja eléggé indokoltnak. — E. WEIL. Der Ulmer Holzschnitt im XV. Jahrhundert. 1923. Berlin. 95. l. és 142. l. 32. jegyzet, a két nevet újra egy művészre vonatkoztatja.

¹ SCHREIBER. Id. m. 1795. sz.

² SCHREIBER. Id. m. 1843. sz. A mi példányunkat nem ismeri.

³ L. BALDASS. Der Künstlerkreis Kaiser Maximilians. Wien. 1923.

Mária ereklyéiről beszél, melyeket NAGY KÁROLY császár a keleti császártól kapott ajándékba. A bejegyzés természetesen nem vonatkozik az imakönyvre, mindamellett csak a rosszul olvasható szöveg félreértésén alapulhat a kézirat régi elnevezése: Codex Hildesheimensis.

1505-re van keltezve a gyűjtemény egyik legjelentékenyebb darabja, ismét egy *Imakönyv* (Cod. lat. 309.),¹ melynek 169. v. lapján, a könyv végén ezt olvassuk: «Completus est liber iste in die octava penthecostes per me fratrem *sixtum schenck de wertingen* monasterij huius professum ad laudem dei, ac honorem reverendi in christo patris et domini Conradi MÖRLIN prefati monasterij abbatis. Anno dominice incarnationis millesimo quingentesimo quinto». Hogy mely kolostor apátja volt az utóiratban említett Conrad MÖRLIN, arról felvilágosítanak az utolsó (170. r.) lapon levő apró címerek. Ezek nagyrészt országok címerai, de az alsó lapszálen, szent Affra, szent Benedek anyja, szent Benedek atyja és szent Ulrik címerai között találunk egyet (balról a második), kék mezőben arany keresztet, körülötte a CMA szíglákkal, melyhez hozzá van írva: «Sig. Conradi MÖRLIN Abbatis ad S. Udalricum et Afram Augustae». Tehát a szent Ulrikról és szent Afráról elnevezett augsburgi bencés-kolostorról van szó, melyet szent Ulrik, augsburgi püspök építtetett a szent Afrának szentelt és a magyaroktól elpusztított kápolna helyére. Conrad MÖRLIN pedig, az imakönyv tulajdonosa s a kolostor 43. apátja, 1496-tól 1510-ig állt a kolostor élén.²

Az a kérdés már most, hogy Sixtus SCHENCK DE WERTINGEN e szavait «completus est liber iste», hogyan értelmezzük? Befejeztetett. De vajjon csak a másolásra vonatkozik ez a kétértelmű szó, vagy a barátot illeti egyúttal a rendkívüli szépségű miniaturák szerzősége is? Alig hiszem. Épen a szent Ulrik- és Afra-kolostor egyéb kódexei bizonyítják ezt legjobban, melyekben teljesen azonos módon nevezi meg magát Sixtus SCHENCK egy rendtársa két *Psalterium* má-

¹ G. HÄNEL. Id. m. 620—621. lap.

² SEYLER. (A Siebmacher-féle nagy címermunkában.) Klöster. I. 5. 2. 57. tábla.

solójául és befejezőjéül, viszont a kettő közül az egyikben ezenkívül még az illuminátor is meg van nevezve.¹ Nagyon valószínű, hogy a miniaturákat nem is szerzetes, hanem világi ember festette, épúgy, mint e kolostor előbb említett két *Psalteriumában*.

A kis képek a XVI. század eleji bajor miniaturfestés legszebb emlékei közé tartoznak s több lapon határozottan megérzik, hogy ez az a környék, melyből Albrecht ALTDORFER és a dunai iskola fakadt.

Körülbelül ugyanezen időből való egy kis *Imakönyv*² (Cod. lat. 226.), melynek 8. lapján, külön beragasztott pergamenlapocskán Jézus bemutatása a templomban van ábrázolva. Ez a képcske Albrecht DÜRER nagy fametszet-passziójának azonos tárgyú kompozíciójáról³ van másolva, a baloldali alak és az architektura elhagyásával. Mivel DÜRER e fametszetének keletkezése közvetlenül az 1506. év előttre tehető, a kis festmény számára ilymódon adódik oly időpont, mely előtt nem keletkezhetett.

Valamivel későbbi egy nagyon rongált állapotban levő, de igen díszesen kiállított németnyelvű *Imakönyv*⁴ (Cod. germ. 16.). A könyvecske különböző lapjain XV. századközépi tulajdonosok névbejegyzéseit találjuk, melyek kivétel nélkül két nevet említenek: a RECHBERG és a DALBURG családokét, ebből tehát — ama feltevésből indulva ki, hogy a kézirat harminc év alatt nem cserélt gazdát — némi bizonyossággal arra lehet következtetni, hogy az imakönyv e családok egyikének készült. Még pedig a család valamely nőtagjának, amire a kézirat elején levő két kép vall, melyeken egyszer Jézushoz, egyszer Máriához imádkozik egy-egy térdelő úrinő. A birtokló családra vonatkozó feltevés megerősítést kap egyéb érvektől is. Az 1. v. és 2. r., valamint a 47. v. és 48. r. lapok 8—8 címerrel, összesen tehát tizenhával vannak borítva. Ezek között a 2. r lapon felül, egymás mellett látható a két említett család címere;

¹ München. Staatsbibliothek. C. I. m. 4301. és Augsburg. Kreis- und Stadtbibliothek. Cod. in Fo. 49a. — E. W. BREDT. Der Handschriftenschmuck Augsburgs im XV. Jahrhundert. Strassburg. 1900. 73—84. lap.

² CSONTOSI I. a Farkas Lajos-féle gyűjtemény kódexei. 185. l. IX. szám.

³ A. BARTSCH. La peintre graveur. Wien. 1808. 88. sz.

⁴ G. HÄNEL. Id. m. 618. l. kb. 1509-re teszi. — Könyvkiállítási kalauz. 322. sz. A festéseken a kölni könyvfestészeti iskola befolyását érzí.

jobbról a DALBERG vagy DALBURG családé: három kék ékre osztott arany pajzsfő, a kék mezőn hat ezüstliliom. A Dalburgok ősrégi pfalzi nemesi család voltak, wormszi kamarások és «des heiligen römischen Reichs vorderste Erbritter», kiknek joguk volt ahhoz, hogy a császár elsőkül üsse őket lovagokká. Csak ha háromszori kiáltásra: «Ist kein Dalberg hie?» nem jelentkezett senki, akkor került a többiekre a sor.¹ A könyv keletkezése idejében már sváb érdekeltségei is voltak a családnak.

Balra emellett a RECHBERG und ROTHEN LÖWEN-család címere található: fehér mezőben két egymásnak háttal forduló, ágaskodó vörös oroszlán. E család az ősrégi sváb nemességhez tartozott.² A többi címer is a sváb arisztokrácia családjaié. Az 1. v. lap első címere pl. (vörös templomi zászló), a MONTFORT grófoké,³ az alatta levő (fehér mezőben vörös rózsza) az EBERSTEIN grófoké⁴ s hogy a belső lapról is említsek egyet, a 47. v. lap alsó baloldali címere a TECK hercegeké.⁵

E családi címerek zárt egysége már magában is rámutat a kézirat bajor eredetére, mert a messze földről hozott — különösen a rendelt és nem készen vett — imakönyvek a legnagyobb kivételek közé tartoznak. A miniaturák jellege is igazolja jogos feltevésünket. Azok modora teljesen egyezik a századeleji egyéb bajor munkákéval és rokon Conrad MÖRLIN imakönyvének miniaturáival is.

A miniaturák korának közelebbi meghatározásához segít az a körülmény, hogy rajtuk nagy mértékben érezzük Albrecht DÜRER műveinek hatását. A 48. lapon levő Sírbatétel pontosan van másolva DÜRERnek 1498-ban készült lapjáról, a nagy fametszet-passzió Sírbatételéről;⁶ ezenkívül akad még néhány, mely csak nagyjából

¹ HEFNER. Der blühende Adel des Königreichs Bayern. (SIEBMACHER címermunkájában.) II. 1. 27. tábla. A család utóbb bárósítva lett, sőt hercegi rangra emelve (Napoleon).

² U. o. 1. 13. tábla. Utóbb bárósítva és grófi rangra emelve.

³ GRITZNER. Hoher Adel. (SIEBMACHER.) I. 3. II. 47. tábla.

⁴ SEYLER. Die deutschen Souveraine und Lande. (SIEBMACHER.) I. 1., 3., 90. tábla.

⁵ HEFNER. Die Wappen der Souveraine der deutschen Bundesstaaten. (SIEBMACHER.) I. 1. 39—44. tábla.

⁶ A. BARTSCH. Id. m. 14. szám.

van átvéve DÜRER különféle kompozícióiból. Mind e további művek megjelenési éve 1516-ig terjed. Ez volna tehát megközelítőleg az az idő, melyben az imakönyvnek készülnie kellett. Keletkezési ideje 1520 utánra már nem igen tehető. Ezekre az évekre datálja különben egy ima is, mely a Németországban épen a XVI. század második évtizedében oly vehemensen elterjedt verbaj ellen szól: «Ein gebett für die frantzosen . . . nim von mir die ayssen genant die bösen frantzosen. Nit verlass mich armen sündler mit denenn befleckt werden» stb.

A kézirat végén, a 155. r. lapon, Sixtus SCHENCK utóíratához hasonlóan, a következő szavakat olvassuk: «Wolleñt (azaz vollendet) von mir BERNHART VENND. Újra felmerül a kérdés, hogy Bernhart VENND vajjon miniator is volt-e? Azt hiszem, a «vollendet» szó ebben az esetben is csak a másolásra vonatkozik.

Utolsónak hagytam egy kis *Imakönyvet*, gróf APPONYI Sándor ajándékát (Cod. lat. 380.), mely magyar vonatkozású fontossága miatt külön figyelmet érdemel. A kézirat öt, egész lapot elfoglaló miniaturával és számtalan lapszeldíszítéssel van ellátva. Címlapján — amint az már megállapítást nyert,¹ — a THURZÓK címere látható. Kettéosztott pajzs, felső felében vörös mezőben növekvő arany oroszlán, alsó felében aranymezőben három vörös rózsa. 153. r. lapján azonban oly címerösszetételt találunk, mely közelebbről is megjelöli a néhai tulajdonost. Itt a D iniciáléban ugyanis három címer van egymás mellett. Fölül a sziléziai sas, alatta balra a THURZÓ címer, jobbról pedig a boroszlói püspökség címere. Ilyen összetételű címer a THURZÓ-családnak csak egyetlen tagját illette meg, THURZÓ V. Jánost, aki 1506 márc. 22-től 1520 aug. 21-ig boroszlói püspök volt. Kétségtelen tehát, hogy a kézirat az ő számára készült. A SIEBMACHER-féle címermunka² azt állítja, hogy Szilézia címerét csak THURZÓ János utódja Jacobus von SALZA (1520—1539) kezdte használni a boroszlói püspökség címere mellett, de ezt az állítást meg-

¹ Magyar Könyvszemle. 1913. 200. l. Színes melléklet a kézirat 1. r. lapja után. A szövegben csak annyi van mondva, hogy «XV. századi imakönyv a THURZÓ címerrel».

² SIEBMACHER, Bisthümer-Klöster. I. V. 1. 68. lap.

dönti ez az imakönyv, egy vatikáni kézirat és THURZÓ János síremléke a boroszlói székesegyházban,¹ mely igaz ugyan, hogy jóval halála után (1537-ben) állíttatott fel,² de viszont testvéreitől, akik mindenesetre oly formát adtak címerének, melyet életében tudomásuk szerint használni szokott.

THURZÓ János idegen földre szakadva is megőrizte a magyarság iránti rokonszenvét s a MÁTYÁS király halálát követő időben mint a magyar párt főembere, mindvégig a magyar érdekeket képviselte Sziléziában.³ Egyike volt a legkiválóbb boroszlói püspököknek, kinek a művészetek és a tudomány körül szerzett érdemeit régtől fogva magasra értékelték. Udvarában a legkiválóbb humanisták fordultak meg, kik között különös kedveltje, Caspar URSINUS VELIUS, *Thurseis* című munkájában meg is énekelte az ő és testvére, THURZÓ Szaniszló olmützi püspök érdemeit.⁴ Levelezésben állt Erasmus ROTTERDAMUSSzal és betegségében részvétleveleket kapott LUTHERTÓL és MELANCHTONTÓL, melyek azonban már nem érték életben. Amily bőkezű volt a tudomány embereivel szemben, épannyira gondját viselte a művészeteknek is. A humanizmus új eszméivel THURZÓ János ismertette meg Sziléziát, mintahogy Morvaországban is THURZÓ Szaniszló útján kelt fel a humanizmus napja.⁵ És THURZÓ János az, aki a renaissance művészi formanyelvét bevezette és meghonosította Sziléziában. Érdeklődése mindenfelé kiterjed; kora legjobb festőitől vásárolt képeket. Ő vette meg pl. DÜRERTŐL azt a Madonna-

¹ A tönkrement s a 18. sz. elején szétszedett síremlékből ma csak a püspök alakja és a címer van meg. Hátulsó falának egyes részletei a boroszlói Martini-Strasse 9-ben levő vakok-intézetének falába van beépítve. J. JUNGNIETZ. Die Breslauer Domkirche. Breslau, 1908. 74. lap.

² R. FOERSTER. Heinrich Seyfried Ribisch und die Kunst in Schlesien. Jahrbuch des schlesischen Museums für Kunstgewerbe und Altertümer. IV. B. 1907.

³ WENCZEL G. Thurzó Zsigmond, János, Szaniszló és Ferenc négy egykorú püspök a bethlenfalvi Thurzó-családból. 1497—1540. Budapest. 1878. 25. l.

⁴ D. G. BAUCH. Caspar Ursinus Velius Hofhistoriograph Ferdinands I. und Erzieher Maximilians II. Budapest. 1886.

⁵ Dr. K. WOTKE. Der Olmützer Bischof Stanislaus Thurzó von Bethlenfalva (1497—1540) und dessen Humanistenkreis. Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens. Brünn. 1899. III.

képet, melynek azóta nyoma veszett, de melyről a művész 1508-ban Jakob HELLERhez intézett leveleiben ismételtlen említést tesz.¹ Nagyon valószínűen ő vásárolta meg a fiatal Lucas CRANACH elbűvölően szép Madonna-képet is, mely ma a boroszlói székesegyház kincstárában van.²

E vásárlásokon kívül nagyarányú renaissance-stilű építkezések, valamint kisebb renaissance-stilű iparművészeti tárgyak készülnek az ő rendelkezésre, sűrű egymásutánban.

1509-ig felépítteti a huszita háborúk alatt elpusztult Georgeneck és Kaldenstein várak helyén, Jauernig melletti pompás nyári kastélyát — máig is nyári tartózkodási helyét a boroszlói püspököknek — melyet védszentjéről Johannisbergnek nevezett el. A régi építkezésekből ma már nem sok látszik, de két emléktábla megmaradt. Az egyik, egy renaissance-stilű címertábla, elmondja, hogy ki és mikor építtette a várat, a másik keresztelő szent János előtt terdepelve örökíti meg a püspököt.³

1511-ből való az a kis aranyozott ezüst szárnyasoltárka — a THURZÓ-címerrel díszítve — melyet a püspök ajándékozott a székesegyház kincstárának. Voltaképen egy bizánci Madonna és több szent ereklye keretezéséről, azaz együttes foglalásáról volt szó, amelyet renaissance-stilű kis angyalkák alakjaival díszítettett (a hátán levő vésett keresztvitel tisztára német munka). Évszám nélküli az az ezüst ereklyetartó, melyet szent Vincentius Lev. ereklyéjéhez ajánlékozott a püspök a székesegyháznak.⁴

1513-ból való egy renaissance-stilű címertábla, melyet a neissei Mendikantenstiftben alkalmaztatott.⁵ (A püspök Neisseben halt is meg.)

¹ 1508. nov. 4. Item Ihr dörft nach keinem Kaufmann trachten zu meinem Mariabild. Dann der Bischof zu Presslau hat mir 72 fl. dazu geben, habswol verkauft. V. ö. H. WÖLFFLIN. Albrecht Dürers schriftlicher Nachlass. Berlin. 1908. 160. l.

² F. LANDSBERGER. Breslau. Leipzig. 1926. 105. l.

³ D. H. LUCHS. Schlesische Fürstenbilder des Mittelalters. Breslau. 1872. 5. füzet, 7. lap, 32. szélj.

⁴ LUCHS. Id. m. 7. lap. — J. JUNGNITZ. Die Grabstätten der Breslauer Bischöfe. Breslau. 1895. 18. lap.

⁵ LANDSBERGER. Id. m. 106. l.

Az 1517-es évszámot viseli az első igazán jelentékeny renaissance-stilű munka nemcsak Boroszlóban, hanem egész Sziléziában — a boroszlói székesegyház sekrestyéjéhez vezető ajtó, melyet gazdag féloszlopok vesznek körül; az ajtó fölötti félkörű mezőben keresztelő szent János fejevétele van domborműben ábrázolva THURZÓ János térdeplő alakjával; balról fáklyatartó gyermek tartja a THURZÓ címert, jobbról egy másik, a boroszlói püspökség lilomos címerét. Ugyanezen évben újra felépíttette a székesegyház szent Jánosról elnevezett kápolnáját és temetkezési helyül választotta.

Az 1519-es évet és THURZÓ János címerét tünteti fel egy magyar sodronyzománccal, renaissance stilű ornamentikával készült kehely — a székesegyház kincstárában — mely az E S mesterjeggyel van ellátva.¹ Ugyancsak az ő címerével van díszítve egy másik, keltezetlen magyar sodronyzománcos kehely ugyanott, mely egy-két évtizeddel is korábbi lehet, mert rajta renaissance formáknak még nyoma sincs.

A régebbi irodalomban több helyütt úgy olvassuk, mintha a 18. században elpusztult püspöki palotát is ő emelte volna,² de újabban ez építkezést elődjének, IV. Johann von ROTH püspöknek tulajdonítják.³

Ennyi az, amiről ma tudunk vagy ami ránk maradt. Bizonyosan jóval több művészi munka is készült rendeletere, melyeknek azonban már nyoma veszett.

Tudományos műveltségéhez hozzá tartozott, hogy a könyvnyomtatás iránt is érdeklődött. Az ő rendezésében és kiadásában jelent meg, még koadjutor korában, 1505-ben, Krakóban egy *Missale Wratislaviense*.

Saját könyvtárából mindössze négy darabról van tudomásom: Az első egy XIV. század végi vagy XV. század eleji *Missale*⁴ a

¹ JUNGITZ. Id. m. 140.

² D. J. HEYNE. Dokumentierte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau. III. Breslau. 1868. 727. l. — WENZEL. Id. m. 51.

³ F. LANDSBERGER. Id. m. 193. l.

⁴ Dr. J. DITTRICH. Bericht über ein Manuscript auf Pergament in Folio-band, ein zum Gebrauche der Breslauer Bischöfe bestimmtes Missale aus der zweiten Hälfte des 14-ten oder dem Anfange des 15-ten Jahrhunderts. Mit-

drezdai Altertumsmuseum gyűjteményében. Címer nélküli, egyszerű kézirat, egyetlen, egy Krisztusfejet ábrázoló kis miniatűr-képpel; a kódexbe THURZÓ János sajátkezűleg írta be püspökké avatásának körülményeit.

A második darab a vaticani könyvtár egy kézírata, mely különféle egyházatyák leveleit tartalmazza, úgymint: PAULINUS nolai püspök, AUSONIUS, URANIUS presbyter, IGNATIUS antiochiai püspök és szent ANTAL leveleit. Címlapján egy bejegyzés THURZÓÉNAK vallja a könyvet s ugyanott a bejegyzésen kívül a THURZÓ címer, a boroszlói püspökség és Szilézia címere láthatók. A kézirat egyébként dísztelen. A 157. lap bejegyzése szerint a kézirat egyik része egy CORVIN-kódexből van másolva, mely tehát a könyv iratási évében, 1515-ben már THURZÓ birtokában volt.¹

A harmadik darab Caspar URSINUS VELIUS — ERASMUS ROTTERDAMUSRÓL ÍROTT — VERSÉNEK Bécsben, pergamenre nyomtatott példánya, 1517-ből. Ma a boroszlói Stadtbibliothekban (Sign. 4. No. 520.).² Minden dísz nélküli darab.

A negyedik darab a Nemzeti Múzeum *Imakönyve*, melyet említettem s mellyel most, visszatérve rá, bővebben akarok foglalkozni. A kódex öt nagyon díszes lapja közül csak egy olyan van (28. r.), mely tiszta renaissance formákat mutat (l. hasonmást), a többi négy — nem tekintve a folyondárok közé illesztett puttókat s egy-egy olasz renaissance-ékszer — nagyjából a XVI. század eleji német munkák modorát tünteti fel, ugyanígy a számtalan kis lapszéldísz is a többi lapokon. Fejtegetéseink szempontjából a renaissance-stilű lap a fontos és bizonyára THURZÓ ízlésének is leginkább ez felelt meg.

teilungen des kgl. Sächsischen Vereins für Erforschung und Erhaltung der vaterländischen Altertümer. Dresden. II. 1842. p. 29—32. — D. H. LUCHS. Miscellen, stb. Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens. Breslau. 1862. IV. 395. l.

¹ M. VATTASSO et P. FRANCHI DE' CAVALIERI. Codices Vaticani latini. Roma. 1902. I. 524. sz. 397—399 l. Szilézia címerét tévesen a neissei hercegség címerének mondja. — G. A. THURZÓ János boroszlói püspök kódexe a vatikáni könyvtárban. M. Könyvszemle. 1903. — A. DE HEVESY. La Bibliothèque du Roi Matthias Corvin. Paris. 1923. 88. lap.

² BAUCH. Id. m. 31. l.

Mind e renaissance izlésű munkákkal, építkezésekkel, iparművészeti tárgyakkal és miniált kódexekkel szemben felmerülő első és legfontosabb kérdés az, vajjon honnan jön ez az új irány THURZÓ udvarába és vele Boroszlóba? Melyik az a közvetlen forrás, melyből merítenek? mert hiszen, hogy az összeköttetés Olaszországgal nem közvetlen, hogy nem olasz munkások dolgoznak itt elsősorban, az az összes munkáknak főleg figurális részleteiben erősen domináló német eleméből, kétségtelenül kiviláglik.

F. LANDSBERGER legutóbb megjelent, kitűnő és THURZÓ János érdemeit nagyon elismerő könyvében szintén felveti e kérdést. Ő oda látszik hajlani, hogy a renaissance stíljéhez THURZÓT, ki egyébként Olaszországban több évet is töltött, Krakó művészeti élete vezette.¹ Ezzel szemben határozottan azt merem állítani, hogy ellenkezőleg, Budáról kapta ezt a művészi ösztökélést.

Bizonyos igaz, hogy Krakóban jó néhány évvel előbb volt renaissance, mint Boroszlóban. De általánosan ismert tény, hogy ez a renaissance ZSIGMOND herceg révén Budáról került oda s az első ily természetű mű, JÁNOS ALBERT király síremléke 1501-ben megkezdve, 1503-ban készült el. ZSIGMONDnak, már mint királynak, nagyobb arányú építkezései pedig csak 1507-ben indultak meg és 1526-ig folyvást erős kapcsolatban álltak a magyarországi építkezésekkel, részben olasz, részben magyar művészek, részben pedig magyarországi márvány átvitele által.²

Azonkívül THURZÓ János 1502-ben ROTH IV. János boroszlói püspök coadjutorává, 1506-ban pedig ennek utódjává lett s így a lengyel renaissance első építkezéseinek idején ő már Boroszlóban tartózkodik. Nem akarom persze minden történeti adat meghazudtolásával azt állítani, hogy közben nem járt Krakóban, de bizonyos, hogy nem volt meg már az az erős kontaktusa a krakói eseményekkel, mint azelőtt.

¹ LANDSBERGER. Id. m. 106. l. «Wenn nicht seine Heimat Ungarn — so die spätere Wohnstätte seines Vaters... die Stadt Krakau» és 107. l. «Auch die Stadt (Breslau) scheint damals, ähnlich wie ich das von der Turzoschen Renaissancebewegung vermutet habe, ihre Blicke nach Krakau zu lenken.»

² DIVÉKY A. Magyarország szerepe a lengyel renaissanceban. Archaeológiai Értesítő. 1910. 6—8. l.

És itt nagyon fontosnak tartom még egy — noha későbbi, THURZÓ János halála utánra eső — adat megemlítését, melyből sok valószínűséggel lehet arra következtetni, hogy korábbi időben is voltak már hasonló természetű előzményei. 1524-ben ugyanis BONER, ZSIGMOND király építkezéseinek pénzügyi vezetője, a THURZÓK ügynökei útján lerajzoltatta az esztergomi székesegyház nagy oltára előtt levő korlátot.¹ Vajjon képzelhető-e, hogy magyarországi épületek után készült hasonló rajzokat előbb és saját maguk számára nem szereztek volna be a THURZÓK? Alig hiszem.

És mi szükség lett volna Krakó felé fordulni, mikor THURZÓ János nálunknál sokkal jobban tudta, hogy a krakói új művészet forrása is csak Magyarország. Hisz megvoltak neki az egyenes összeköttetései Magyarországgal! Az udvarral és a művelt főpapokkal, kik országszerte mind renaissance stilben építkeztek.

Mindenekelőtt itt volt mintaképül nagybátyja, THURZÓ Zsigmond, a kitűnő humanista, ALDUS MANUTIUS és HASSENSTEIN barátja, 1506 — 1512-ben váradi püspök. THURZÓ Zsigmond Olaszországban tanult. MÁTYÁS király halálakor 25 éves felnőtt ember volt, tehát keletkezésükben élvezhette végig a nagy király utolsó éveinek építkezéseit és budai műhelyének termékeit. Ezenkívül a renaissance művészet nagy pártfogója, BAKÓCZ Tamás primás is jó embere volt. És épen az esztergomi korlátról készítettettek rajzot a THURZÓK ügynökei!

Valóban: följegyzések és épülettöredékek bizonyítják, hogy THURZÓ Zsigmond pompás, renaissance stílű épületeket emeltetett Váradon.² Könyvtárában és a templomi felszerelések között pedig élvezhette az elődjétől FILIPECZ (Pruisz) Jánostól ottmaradt remek graduálékat, egyéb szerkönyveket és tárgyakat, melyekhez hasonlókat bizonyosan maga is készíttetett.

FILIPECZ Jánossal THURZÓ János is a legbensőbb kapcsolatban állott. 1506 március 22-én THURZÓnak boroszlói püspökké való

¹ DIVÉKY. Id. m. 7. l.

² BUNYITAY V. A váradi püspökség története. 1883. Nagyvárad. I. 356—365. 1884. III. 29., 43., 112—113. lap. — BUNYITAY V. A menyői keresztkút és a renaissance Szilágymegyében. Századok. 1886. 893. l.

felszentelését testvére, THURZÓ Szaniszló olmützi püspök,¹ FILIPECZ János azelőtt váradi püspök, 1506-ban pedig a boroszlói szent Bernátról elnevezett ferencrendi kolostorban élő barát² és mások végezték.

FILIPECZ a morva humanizmus és renaissance történetében époly jelentős alak, mint a magyarorszáigiban. RANZANUS és OLÁH Miklós ámulattal beszélnek nagyszabású, pompás váradi építkezéseiről, a ruhákról, edényekről, szerkönyvekről, melyeket készíttetett. 1480-ban MÁTYÁS király olmützi püspökké tette meg, mely kinevezésébe ugyan a pápa nem egyezett bele, de azért 1482—1491-ben ő a püspökség adminisztrátora. Ez idő alatt Olmützben,³ Viskován,

¹ A morvaországi humanizmus e nagyhírű megteremtője (1497—1540. olmützi püspök) szintén erősen buzgólkodott az olmützi és kremsieri templomok felépítése és rendbehozása körül. Alkotásairól azonban voltaképpen csak levéltári adatok beszélnek, csupán egyetlen mű maradt meg, KUŽEL, egyébként ismeretlen lovagnak, a székesegyház szent János kápolnájában, a püspöktől, 1524-ben felállított síremléke (Közölve: A. NOWAK. Kirchliche Kunst-Denkmale aus Olmütz. Olmütz. 1892. II. VI. tábla.). Minden egyéb alkotása az időnek és utódai építkezési dühének esett áldozatul. 1498-tól 1506-ig tartó folytonos adományok az olmützi templomok számára az ő buzdtására történhettek. (F. X. PARSCH. Das Stadt Archiv zu Olmütz. Olmütz. 1901. 342., 362., 403., 456., 459., 463., 465., 471., 474., 485., 557. sz. iratai.). Saját maga is áldozott és folytonos gyűjtéseket rendezett, hogy a szükséges pénzek befolyjanak. 1504-ben 40 napi bűnbocsánatot adott mindazoknak, kik a székesegyház, vagy a leégett olmützi szent Móríc prépostsági templom felszereléséhez, restaurálásához adományaikkal hozzájárulnak. 1512-ben elkezdte egy új kórus építtetését a székesegyházban. A költségeket az 1515-iki szent évben Olmützben befolyt pénzek fedezték. (E kórust később újabb építkezések miatt lebontották.) Megkezdte egy érseki palota fölépítését (Utóbb szintén lebontva.). (NOWAK. Id. m. 3., 33., 47. lap.) — 1537-ben elkészíttette THURZÓ János fönt említett síremlékét, melynek már csak töredékei vannak meg. — 1540-ben felépíttette a kremsieri szent Móríc templomot (Dr. B. DUDIK. Bibliothek und Archiv im fürsterzbischöflichen Schlosse zu Kremsier. Wien. 1870. 91—92. lap), mely munkálatok szintén az újabb építkezéseknek estek áldozatul.

² BUNYITAY V. Id. m. 319. l. úgy adja elő, mintha FILIPECZ rögtön Magyar-Hradischra vonult volna, de ez nem áll. A püspök 1492. jún. 8-án lépett be a boroszlói szent Bernát-rendi szerzetesek kolostorába. V. ö. I. C. H. SCHMEIDLER. Urkundliche Geschichte der evangelischen Haupt-und Pfarrkirche zu St. Bernhardin. Breslau, 1853. 29. l.

³ 1491 máj. 8. ő szenteli fel az olmützi városházának szent Jeromos kápolnáját s nem valószínű, hogy e kápolna utolsó építkezéseire maga is be

Magyar Hradischon¹ szintén nagy hévvel épít. Ezenkívül megalapítja az első morvaországi könyvnyomdát Brünmben, 1486-ban.² S vajjon milyen irányú volt művészeti érdeklődése? BUNYITAY³ felteszi — mert hiszen építkezéseiből jóformán semmi sem maradt reánk — hogy még a csúcsíves irány híve volt. A könyvtárából ránkmaradt darabok azonban épen az ellenkezőt bizonyítják. A könyvtárból mindössze két darabot ismerünk. Az egyik az esztergomi kincstár *Pontificaléja*,⁴ mely a MÁTYÁS király budai műhelyében kiformálódott magyar renaissance irányú miniator-iskola egyik jellegzetes darabja s még váradi püspöksége korában, tehát 1490 előtt készült. Ehhez, legalább részben, teljesen hasonlóknak kellett lenniök többi könyveinek is. A másik kódexe, az olmützi káptalani könyvtárnak egy ATTAVANTÉTÖL illuminált L. B. ALBERTI kézírata, mely azelőtt MÁTYÁS király könyvtárát díszítette.⁵ Nagyjából tehát ugyanazok a tünetek, mint THURZÓ Jánosnál. S képzelhető, hogy az említett *Pontificaléhoz* hasonló munkák nem kerültek volna el THURZÓ János könyvtárába is?

De a magyar renaissance-szal való e közvetett érintkezéseken kívül még fontosabb adatot is tudunk felhozni: 1507 tavaszán THURZÓ János maga is járt Budán. Épen a döntő évben. Ezelőtről semmiféle művészeti rendelkezésről nem tudunk, ezután 1509-ig felépíti a johannesbergi várkastélyt, melyet gyors egymásutánban követnek a többi rendelkezések. Tudjuk, hogy 1465—1512-ben meglehetősen erős volt a kapcsolat Boroszló és Felsőmagyarország

nem folyt volna. D. H. KUX és M. KRESS. Das Rathaus zu Olmütz. Olmütz 1904. 20. l. és 38. sz. Warasdiner Bischofnek mondja, a Waradiensist tévedésből Waradiensisnek olvasva.

¹ BUNYITAY. Id. m. I. 314. l.

² DR. B. DUDIK: Geschichtliche Entwicklung des Buchdruckes in Mähren vom Jahre 1486 bis 1621. Brünn, 1879. 13. l. — Bunyitay. Id. m. I. 318. l.

³ BUNYITAY. Id. m. III. 67. lap.

⁴ FRANKÓI V. PRUISZ János váradi püspök Pontificaleja. M. Könyvszemle. 1884. 1—4. l.

⁵ CSONTOSI J. Újabb adatok Attavantétől festett Corvin-codexekről. Archaeologiai Értesítő. 1909. 231. l. Érthetetlen módon sem WEINBERGER, sem HEYESY nem veszik fel a Corvin-codexek jegyzékébe. — E. HOFFMANN. Der künstlerische Schmuck der Corvin-codices. Belvedere, 1925. 153. l.

között; ez években Nickil ROSENAWER, Niclas ROSENAWER (az előbbi testvére), Niclas UNGER, Valten (Valentin, Bálint) UNGER, Steffen UNGER, Mathis GRAN és Symon BLOEMLEIN von Preszbürge nevű művészek dolgoztak részben mint önálló mesterek, részben mint jobbnevű festők segédei Boroszlóban.¹

Hogy a munkálatokhoz THURZÓ Magyarországból jelentéke-nyebb művészt hívott volna meg, nem hiszem. A boroszlói munkáknak nincs meg az az olasz jellegük, mint a magyaroknak. S így nagyon valószínű, hogy csak Magyarországból importált egyházi felszerelési tárgyak, CORVIN és egyéb illuminált kódexek, építészeti rajzok és talán jelentéktelenebb magyar művészek útján honosodott meg Boroszlóban a renaissance.

Itt döntő fontosságúvá válik különösen az egyik, a renaissance stilű, említett sodronyzománcos kehely 1519-ből, melyet a püspök ajándékozott a boroszlói Kreuzkirche kincstárának. (Ma a székesegyházban.) HAMPEL² az ilyfajta munkákat kivétel nélkül magyar eredetűeknek tartja, ZIMMER³ szerint e darabok vagy Boroszlóban készültek magyar mester kezétől vagy belföldi munkák, de magyar mintára. A mi szempontunkból ez mindegy is. A magyar *eredet* mindenképen el van ismerve és ez a lényeg. E darabokat egyébként tudtommal mindmáig magyar munkáknak tartják is.⁴

A két THURZÓ-féle kehely nem izolált jelenség. Ezeken kívül még öt ilyen sodronyzománcos kehely ismeretes Boroszlóban, melyek közül kettő 1518-ra és 1524-re van datálva és ugyanazzal az E S mesterjeggyel van ellátva, mint a THURZÓ-féle kehely 1519-ből.

¹ Dr. A. SCHULTZ. Urkundliche Geschichte der Breslauer Maler-Innung in den Jahren 1345 bis 1523. Breslau, 1866. 63, 67, 74, 82, 85. lapok. — IPOLYI A. A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása. Budapest, 1878. 83. l. Valten UNGER nevét Walterre változtatja.

² HAMPEL J. Egy fejezet hazai ötvösségünk történetéből. Archaeologiai Értesítő. 1887. 100—101. lap.

³ ZIMMER M. Négy sodronyzománcú kehely Boroszlóban. Archaeologiai Értesítő. 1887. 420. lap.

⁴ Egyedül H. LUTSCH (Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau. Breslau, 1886. 173. l.) mondja a SAUER-féle kehelyről, hogy «ist schwerlich diesseits der Alpen gefertigt».

E kettő a kiváló humanista kanonoknak, Stanislaus SAUERnek aján-dékaképen került a székesegyház kincstárába.

Tehát nemcsak THURZónak voltak ilyen magyar aranyműves tárgyai, hanem más boroszlói főpapoknak is. S a nagy renaissance-fejedelemnek, MÁTYÁSnak, kinek könyvtárából THURZóén és FILIPECZÉN kívül bizonyosan más darabok is vándoroltak észak felé, oly tisztelete élt Boroszlóban, hogy az előbb említett SAUER kanonoknak, az 1535-ben, valószínűleg Michel FIEDLER nevű, talán boroszlói művéstől¹ a boroszlói Kreuzkirchében felállított síremlékére, — melyet maga SAUER rendelt meg még 1533-ban — *Mathias Rex Hungariae* körirattal MÁTYÁS királynak babérkoszorús szép profil fejét faragták.²

Mind e körülményekből azt kell következtetnünk, hogy a meglevőknél sokkal több művészeti árut is importáltak Boroszlóba. Az illuminált kéziratokra vonatkozólag ezt határozottan állíthatjuk is, látván a Nemzeti Múzeum darabját, melynek egyetlen tiszta renaissanceízlésű lapja félreérthetetlenül mutatja a budai műhely termékeitől való leszármazását.

E modor Magyarországon először 1489-ben lép fel, az ERDŐDI BAKÓCZ-család címeres levelében.³ Az akkor már körülbelül nyolc év óta nagy arányokban működő műhelyben ez egészen új hang. Tisztább és nemesebb, mint az eddigi munkáké. Nyomban követik a MÁTYÁS számára kezdett legpompásabb kéziratok, a párizsi *Cassianus*, a müncheni *Béda* és a holkham-halli *Evangelistarium*. Mind a hármat már ULÁSZLÓ fejeztette be, világos jeléül annak, hogy a művész itt dolgozott MÁTYÁS halála után is. Ezekhez szorosan csatlakozik NAGYLUCSEI Orbán egri érsek *Psalteriuma*, mely 1487—1492-ben készült.⁴ A CORVIN-codexekről szóló tanulmányomban igyekeztem azon nézetemnek érvényt szerezni, hogy e kéziratok

¹ FÖRSTER. Id. m. 98—99. l.

² A magyar szakirodalomba először FRAKNÓI V. iktatta be. Mátyás király arcképe Boroszlóban. Arch. Ért. 1891. 14—17. l.

³ Színes képe közölve FEJÉRPATAKY L.: Monumenta Hungariae Heraldica. Budapest, 1901. XXIV. tábla.

⁴ HOFFMANN E. Nagylucsei Orbán könyvtárának maradványai. Magyar Bibliofil Szemle. 1924. 167. l.

JÁNOS madocsai apátnak és segédeinek munkái.¹ Épen mert itt dol-

¹ HOFFMANN E. *Der Künstlerische Schmuck* stb. 148–151. lapok. A madocsai apát nevét ULÁSZLÓ király számadáskönyvei^I tudvalevőleg nem említik. CSONTOSI 1879-ben meglepetésszerűen FÜLÖP-nek nevezi.^{II} Noha ezt az állítását 1885-ben visszavonja és «névtelen madocsai apát»-ot mond,^{III} HEVESY^{IV} 1911-ben újra visszatér a «Fülöp» névre. Sőt, ami még csodálatosabb, 1912-ben SÖRÖS Pongrác is azt állítja, hogy «GERGELY commendátort törvényes apát, FÜLÖP váltotta föl. Nevét festőművészete tartotta fenn;... MÁTYÁS királynak is dolgozott, 1494-ben pedig II. ULÁSZLÓtól kapott 60 forintot BONFINI munkájának kifestéseért. Legalább 1496-tól, ... Antal fia János, a madocsai apát».^V Állításainál nem tud semmi egyébre hivatkozni, mint CSONTOSINAK már vissza is vont tévedésére. Nincs az sem oklevélileg bizonyítva, hogy MÁTYÁSNAK dolgozott és a számadáskönyvekben nincs is említve, hogy a BONFINI festéseért kapott pénzt. Ellenkezőleg, BONFINI művének eddig ismert két töredéke nem illuminált.^{VI} 1913-ban FOGEL J. újra «névtelen»-nek mondja.^{VII} 1923-ban HEVESY *vagy* GYULAY Gergelyt *vagy* JÁNOS apátot gondolja a miniaturnak.^{VIII} Ugyanő egy másik, 1923-i dolgozatában ismét névtelenül említi az apátot.^{IX} Ezzel szemben az igazság az, hogy FÜLÖP apát egyáltalában nem létezett, hogy GERGELY sohasem volt apát, csak commendátor, sőt egy 1511 okt. 23-ról kelt oklevél, mely JÁNOS apát közvetlen elődjéül jelöli meg, egyszerűen fráter GREGORIUSNAK nevezi.^X Ő reá tehát a rövid «a madocsai apát» megjelölés semmi módon sem vonatkoztatható. A miniator apát ennél fogva csakis ez a JÁNOS, vagy mint egy másik oklevél nevezi, JOANNES ANTONIUS^{XI} (és nem Antal fia János) lehetett. Mivel 1498-ban már biztosan ő az apát, nagyon valószínű, hogy 1495-ben (és nem 1494-ben) már szintén ő volt az, főleg miután GERGELY megbízása csak 1484-ig szólt és meghosszabbításról nem tudunk.

^I I. Ch. von ENGEL. *Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer*. Halle 1797. I. 152. lap.

^{II} CSONTOSI J. Adalék a magyarországi XIV.—XV-ik századi könyvmásolók és betűfestők történetéhez. *Magyar Könyvszemle*. 1879. 148. l.

^{III} CSONTOSI J. Attavanteztől festett Corvin-codexek. *M. Könyvszemle*. 1885. 253. l.

^{IV} A. HEVESY. Les miniaturistes de Mathias Corvin. *Revue de l'art chrétien*. 1911. 120. l.

^V SÖRÖS P. Az elenyészett bencésapátságok. Budapest, 1912. 333. l.

^{VI} JAKUBOVICH E. Bonfini-kódextöredék a Magyar Nemzeti Múzeumban. *M. Könyvszemle*. 1919. 111–117. l. — JAKUBOVICH E. Az eredeti Bonfini-kódex második töredéke. *M. Könyvszemle*. 1925. 19–27.

^{VII} FOGEL J. II. Ulászló udvartartása. Budapest, 1913. 98. lap.

^{VIII} A. de HEVESY. Une «Histoire turque» enluminée provenant de la Bibliothèque de Wladislas II. roi de Hongrie et de Pologne. *Gazette des Beaux Arts*. 1923. 296. l.

^{IX} A. de HEVESY. La Bibliothèque du roi Matthias Corvin. Paris, 1923. 38. l.

^X Országos Levéltár. Dipl. O. 16.741. sz.

^{XI} LUKCSICS J. Monumenta Romana episcopatus vespriemiensis. Budapest, 1907. IV. 88. l.

gozott és mert oly jelentékeny művész volt, formanyelvét teljesen magáévá tette a budai műhely. Ettől fogva egészen 1533-ig több kéz munkáját különböztethetjük meg a műhelyben, de nagyrészként ennek ellenére is ugyanezt a modort mutatja. Címeres levelek mindig a legmegbízhatóbb anyagot szolgáltatják, mert helyhez és időhöz vannak kötve. Itt tehát néhány legjellegzetesebb darabra hivatkozom: az 1498-iki somogy megyei címeradománylevélre,¹ az 1507-iki TÖRÖK-armálsira,² az 1514-iki RADOVÁNI-KECZER Ferenc-féle,³ KANIZSAY Lászlóéra 1519-ből,⁴ KÁLLAY VITÉZ Jánoséra 1521-ből,⁵ ZÁRAI Lázáréra 1533-ból.⁶ Nagy időközökből soroltam fel néhányat, hogy a folytonosságot lássuk. Ezekhez csatlakozik PERÉNYI Ferenc váradi püspök missaléja, mely valószínűleg 1522 táján készült.⁷

Minde munkáknak 1489-től 1533-ig megmaradó modora, mely megadja általános jellegüket, főleg a széles levelek sajátos fodros formáiban és fehérrel vagy sárgával páratlanul gondosan és könnyedén felrakott árnyékolásában van, mely teljességgel csipkeszerű benyomást kelt. A THURZÓ-féle *Imakönyv* miniaturájának tökéletesen ez a modora. Hogy bőségszaruk, kandeláberek, ékszerek épen úgy vannak alkalmazva, mint Magyarországon szokásos, talán nem is kell külön kiemelni. A THURZÓ-féle *Imakönyv* tehát nem magyar termék, hanem valószínűleg boroszlói, de kétségtelen, hogy Magyarországból importált, illuminált kéziratok hatása alatt készült. És így e darab, egyéb felhozott bizonyítékaimtól támogatva, nagyon súlyosan esik latba amaz állításom mellett, hogy a renaissance nemcsak Lengyelországba, hanem Sziléziába is Magyarországról jutott el.

¹ Kaposvár. Somogy vm. levéltára.

² Nemzeti Múzeum. Levéltár. ÁLDÁSY A. Magyar címeres levelek. Bpest. II. 72.

³ Nemzeti Múzeum. Levéltár. ÁLDÁSY Id. m. I. 48.

⁴ Országos Levéltár. M. O. D. L. 24.772.

⁵ Országos Levéltár. M. O. D. L. 23.545.

⁶ Nemzeti Múzeum. Levéltár. ÁLDÁSY. Id. m. I. LIX.

⁷ Ősnyomtatvány a győri püspöki papnövelde könyvtárában. Megjelent Velence, 1498. Emericus Spira nyomdájában. BUNYITAY V. Id. m. III. 72—73. lapja szerint a püspök első miséjéhez 1522-ben illuminálva.

Eszerint Boroszló volna a *Mátyás* királytól megalapított magyar renaissance terjedésének északnyugati irányban legszélsőbb állomása. E mozgalom ott THURZÓ életében s helybeli művészekről gyakorolva még halála után is egy-két évtizedig él. Akkor, már a magyar összeköttetések megszűntével, szembetalálkozik az északról, jobbra Németalföldről jövő renaissance irányzattal és karaktere ennek hatása alatt lényegesen módosul.

Eddigi fejtegetéseink során folytonos hivatkozás történt az erős magyar-morva kapcsolatokra is, valamint FILIPECZ János fontos közvetítő szerepére és THURZÓ Szaniszló olmützi püspökségére. Ha tehát eddigi megállapításaink helyesek voltak, úgy föltétlenül meg kell találnunk a nyomát Morvaországban is, Csehországban is a magyar renaissance fölfelé szivárgásának. E kérdésre csak röviden akarok kitérni, két példára hivatkozva a könyvfestés területéről.

Már 1499-ből találunk egy meglepően érdekes darabot, az olmützi Studienbibliothek pompás *Antifonáriumában* (IV. 1.), mely a morvaországi Znaim mellett fekvő brucki prémontrei szerzetesrend számára készült. A remek munka egészében a századforduló cseh-morva munkáinak jellegét viseli magán. Címlapjának¹ gazdag ornamentális szalagja azonban és számos részlet a többi lapokon forma, színezés és festési modor szempontjából a legszorosabb kapcsolatban áll a budai miniatoriskola termékeivel és azok egyenes származéka. A budai munkáknak oly jellegzetes részletei, mint a Felsőolaszországból származó gyümölcsharang, a ragyogóan kék bőségszaruk, a szép ékszerek, a vékony, fonott, lógó aranyláncok, egytől-egyig megtalálhatók a díszítések között. A jelenetek tájképei is, sziklaszerűen szagztatott földjükkel, Budáról vándoroltak fel Bruckba. A két stílus, a morva és a magyar, egymástól egészen különáll. Lát-szik az újnak idegenszerűsége, mely még nem tudott felszívódni és szervezen összeolvadni a régivel. Előfordul, hogy a budai renaissance-keretben gótikus angyal áll, a morva virágok között pedig egy-egy budai színes hosszúnyakú madár vagy virág bukkan fel. De összefonódva is,

¹ Képek közölve: NOWAK. Id. m. 24–25. lap. XIV. tábla és D. K. CHYTIL. Vývoj miniaturního malířství českého ze doby krále Rodu Jagellonského. V Praze, 1896. 39 lap. 25 kép.

mindenik forma megtartja a maga — külön eredetéből származó — előadási modorát. A renaissance formák mindig budai modorban, gyengéd színekkel, finoman, aprólékosan, előkelően vannak festve, míg a sajátlagos cseh-morva ornamentika sötétebb és nehezkesebb színekben és formákban, elnagyolóbb modorban jelentkezik. Az alakoknál mindig a helyi tradíciók és az előképül választott német metszetek szabnak irányt.

Ha Csehország felé fordulunk, ugyanezt találjuk. Itt mindenestre ULÁSZLÓ király az összekötő kapocs. Tudjuk, hogy 1495-ben a madocsaai apát a királyi könyvek miniátora. A király a török császárok történetét is (Nürnberg) a budai műhelyben illumináltatta 1512—1516-ban.¹

1505-ben, Neu-Pilsenben készült STERNBERG László gróf számára egy csehnyelvű *Evangeliarium*, mely ma a bécsi FIGDOR-gyűjteményben van. (F. 398.)² A cseh modorban gazdagon díszített könyvnek két remek lapja tisztára renaissance-formákat mutat, tökéletesen abban a modorban, melyet e kor Budán kiállított címeres leveleiből és a magyarországi kéziratokból oly jól ismerünk.

E két példa — úgy gondolom — elég bizonyíték arra, hogy a renaissance-formák ismerete és szeretete Lengyelországon kívül, Csehországba, Morvaországba és Sziléziába is — Magyarországból származott el.

V. Osztrák kéziratok.

A XIV. század végéről csak egy nagyon egyszerű, kalligrafiai ornamentumokkal díszített kéziratot bír a gyűjtemény, az *Apostolok leveleit*, mely a passauai egyházmegyében fekvő axpachi karthauzi kolostoré volt s valószínűleg ott is készült. (Cod. 233.)³

A XV. század harmincas vagy negyvenes éveiben készülhetett egy kézirat, az a fantasztikus ú. n. *osztrák krónika*, melyet ismeretlen szerzője Bécsben, 1395-ben fejezett be. Azelőtt Matthäus vagy

¹ A. de. HEVESY. Une histoire turque stb. 296 l.

² CHYTIL. Id. m. XVIII. tábla.

³ HÄNEL. Id. m. 597. lap.

Gregorius HAGENT tekintették szerzőül, MAYER¹ véleménye szerint Johann SEFNER írta a krónikát, de e felfogás nem vált általánossá.² A múzeumi kézirat — melyet úgy látom, az osztrák szakirodalom nem ismer — szövege szerint nem ritkaság. E krónika sok példányban ismeretes. Bécsben (16 példány), Münchenben, Berlinben, Görzben, Vorauban, Innsbruckban stb. egyaránt megtalálható. Az innsbrucki példány csinosan is van illuminálva. A Múzeum példánya a XVIII. században SCHIER Sixtusé lehetett, mert a fedőlapon az ő írása olvasható. Az egyébként egyszerű papírkéziratba néhány rendkívül kedves címerrajz van festve — sohasem létezett hercegek fantasztikus, hiteles címerai — e kor kedves osztrák modorában többhelyütt figurális motívumokkal is díszítve. (Cod. germ. 26.)

1456-ban fejezte be S. AUGUSTINUS *De civitate dei* című munkájának (Cod. lat. 120.) a gersteni (Tirol) bencés kolostor apátja számára készült másolatát Ulrich KLENEKER. Inicialéi tisztára kalligrafiai munkák.

1468-tól (a 81. v. lapon) 1486-ig (49. v.) Passauban (69. r. lap) német és latin nyelven írtak egy *Devotionálet*. (Cod. lat. 242.) A kézirat, mely utóbb a gemniki karthauzi kolostoré volt, többen dolgoztak, sőt az elején pár oldalas régibb verses rész is van, mely a század első felének népies, kedves elbeszélő modorában néhány képet is tartalmaz.

1469-ben Pettauban másolt Gallus SACHS egy *Bibliát*. (Cod. lat. 127.), melynek 414. r.—440. v. lapjain a római császárok vannak felsorolva 1441-ig. A bekötési táblán azt olvassuk: «Videtur mihi hunc codicem a me Graeci 50 f. emptum fuisse Claustris S. Pauli in Lavanthal». A 396. r. lapon pedig: «Finita est secundo pars biblie Pettovie feria quarta ante annuntiationis virginis gloriose per Gallum SACHS etc., anno domini millesimo quadringentesimo sexagesimo nono, quo anno in die purificationis virginis gloriose

¹ Dr. Franz M. MAYER. Untersuchungen über die österreichische Chronik des Matthäus oder Gregorius Hagen. Archiv für österreichische Geschichte. Wien. 1880. 336 l.

² Hermann J. HERMANN. Die illuminierten Handschriften in Tirol. Leipzig. 1905. 173—174. l.

(febr. 2.) Marchburg, Fewstritz, Fürstenveldt, Hartperck civitates cum Wildon castro per Andream PEMKIRCH et complices suos capte sunt». Mindezen felsorolt helyek Stájerországban vannak, az említett PEMKIRCH helyesen BAUMKIRCHER pedig stájer nemes, ki előbb III. FRIGYES császár jó embere, aztán átpártol V. LÁSZLÓHOZ, megint vissza a császárhoz, hogy azután MÁTYÁS király segítségével (?)¹ az elégedetlen stájer nemesek élére állva, újra a császár ellen forduljon s 1469-ben Grácig előrenyomuljon. Tehát minden adat Stájerországra vall. SACHS nem volt képzett miniator, de sok jó igyekezettel készítette munkáit s ő nála már igazán elhihetjük, hogy a másolást és illuminálást is ő végezte. Lapszéldíszítései a hatvanas évek késői gótikus modorát mutatják, mielőtt még a század végének naturalisztikus modora általánosan elterjedt volna.

1472—1473-ban másolta Paulus WENIGEL DE SCHROBENHAUS (a 498. lap bejegyzése szerint) Bartolommeo MONTIGNANINAK *Liber consiliorum medicinalium* című munkáját. (Cod. lat. 223.) A címlapon melyet színes virágokba nyíló hosszúszerű folyondár vesz körül, ismeretlen címer látható. A festés kétségtelenül salzburgi munka; nem szabad zavarólag hatnia itt azon körülménynek, hogy Schrobenshaus Augsburg közelében fekszik, mert Bajorország és Salzburg akkor művészetiileg nagyon összeforrott. Az egyébként igénytelen, de igen jellegzetes munkának még készítőjét is meg tudjuk nevezni bizonyos Ulrich SCHREIER nevű salzburgi művészben, kitől számos munkát — közöttük két szignáltat — ismerünk.² Ezek között is több olyan található, melyet regensburgi kopisták írtak. E névvel egyébként a Múzeum anyagának folytatólagos ismertetése során még találkozni fogunk.

1491-ből való egy, a baseli zsinatról szóló, *Acta conciliorum* (Cod. 177.), melyet Joannes HUBER ex Niederdorf másolt Brixenben (Niederdorf és Brixen Tirolban fekszenek). A címlapjára festett kis medaillon, a Szentlélek eljövételével, egyetlen dísz az egyébként egyszerű papírkéziratnak.

¹ TÓTH Zoltán. Id. m. 201 lap., e támogatást nem látja bebizonyítotttnak.

² F. EICHLER. Die deutsche Bibel des Erasmus Stratter in der Universitäts-Bibliothek zu Graz. Leipzig. 1908.

VI. Csehországban és Morvaországban illuminált kéziratok.

Csehországi kézirat mindössze három van a Múzeum gyűjteményében. Korát tekintve első helyen áll egy XIV. századvégi *Missale* (Cod. 93.); kánona előtt igen jelentékeny miniatűr látható, mely Krisztust a keresztfán ábrázolja (l. hasonmást). A festés maga, főleg Krisztus arctipusa és egyéb jelek is arra vallanak, hogy a kézirat Csehországban készült. De mivel a magyar szentek közel egykorú írással vannak a kalendáriumba beleírva, azt kell feltételeznünk, hogy a kódex hamarosan Magyarországra került és itt használatba vétetett.¹

Az 1469. évre van keltezve egy *Nowi zákon* nevű cseh nyelvű papírkódex² (Fol. slav. 29.), mely elején csonka s a hiányzó részeket csak 1807-ben iktatták be a könyvbe. Az apokalipszis végén ezt a különös bejegyzést olvassuk: «Befejeztetett az újszövetségi beszéd az Úr ezernégyszázhatvankilencedik esztendejében szent JAKABnak, az Úr apostolának vigiliáján, VENCEL, szent Adalberten³ volt egykori iskolamester kezei által, mely időben sok áldatlanság volt az emberek között, nagy és gyilkos háborúk és pénzhamisítás. Légyen Istennek hála és tisztelet!.⁴ A kézirat számtalan igénytelen, de csinos iniciáléval és lapszél díszítéssel van ellátva, melyek a csehországi ornamentikának jellegzetes formáit mutatják; ez ornamentika legtipikusabb elemei a levelek, melyeknek több, sűrűn egymás mellett álló bordájuk van.

A múzeum anyagának egyik legérdekesebb darabja egy gazdagon és rendkívül szépen illuminált *Rituale*,⁵ mely a XV. század végén,

¹ KNAUZ N. A magyar egyház régi szokásai. Magyar Sion. Esztergom, 1868. VI. 7. szám. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 54. sz. — ORTVAY T. Pozsony város története. Pozsony, 1903. II. 4. 378—379. l.

² CSONTOSI I. A Farkas Lajos-féle gyűjtemény kódexei. M. Könyvszemle. 1876. 187. l. XII. szám. Az évszámot tévesen 1890-nek olvasta.

³ Község neve.

⁴ A cseh szöveget dr. CZOBOR Alfréd úr volt szíves számomra magyar nyelvre lefordítani.

⁵ Könyvkiállítási kalauz. 321. sz. — Tört. és irod. tört. kiáll. 1902.

Csehországban készült. (Cod. lat. 252.) Rendeltetését a bekötési tábla belső felére írt bejegyzésből pontosan megtudjuk: «*Rituale Ecclesiae ad S. Aegidium veteris Pragae Canonicorum regularium S. Augustini*». Tehát az óprágai Szent Egyedről elnevezett Ágoston-rendi kanonokok rituáléja volt. A szöveg után még néhány lap következik újabbkori írással, valószínű, hogy a könyvhöz már eredetileg hozzákötött üres lapokon, mert az utolsó, eredetileg összehajtogatott lap egy ULÁSZLÓ-kori csehnyelvű oklevél darabja, melynek egyik feléről lemosták az írást, másik felén (v. oldalán a lapnak) pedig ezt olvassuk: «*Ad relationem Magnifici domini domini Joannis de Sselenbergk summi cancellarii Regni Boemie*». SCHELLENBERG János, ki a szóbanforgó ügyet a királynak referálta, 1479—1503-ban II. ULÁSZLÓ cseh kancellárja volt.

A miniaturák a századvégi csehországi művészetnek tipikus képviselői. Ornamentikájuk teljesen megegyezik II. ULÁSZLÓ-nak a konstantinápolyi Eszki Szerájban levő kéziratáéval, figurális szempontból pedig közel rokonok a csehországi miniaturfestészet egyik legpompásabb darabjával, a «Szent remeték életé»-nek 1516-ban, STERNBERG László kancellárszámaára készült kéziratával. (Prága. Egyetemikönyvtár. XVII. A. 2.) A festések különös keverékei a gondos és elnagyolt, előkelő és groteszkül pórias modornak; érdekesek és vonzóak (l. hasonmást).

Végül még egy kézitról kell szólnunk, a XVI. század elejéről való s Petrus de ACHSPALTNak, VII. HENRIK császár orvosának, a későbbi mainzi érseknek, *Opus de confectione medicamentorum* című művét tartalmazó, egyszerű papirkézitról.¹ Több színes, ornamentális iniciáléval van díszítve, melyek jellege világosan rávall a kézirat cseh-morva eredetére. 1552-ben a könyv még mindig abban az országban volt, ahol keletkezett, mert első lapjára új tulajdonosa Anton FABER bejegyezte, hogy a kéziratot Jeremiás MERGOTTól kapta «im Land zu Merhern» ami régies írással Mähren, azaz Morvaország neve. (Cod. lat. 109.)

***

A teljes kódexeken kívül, — melyeknek Olaszországban és az Alpeseiken innen készült emlékein végig tekintettünk, — a Múzeum

¹ HÄNEL. Id. m. 597: l. A kéziratot XIV. századnak mondja.

gyűjteményében még elég tekintélyes számú kézirat-töredék is található. Egyes miniatűr kivágatok, vagy egyes lapok vagy ugyanazon kéziratnak több kitépett lapja. Ennek a közel 100 darabnak egyenkénti leírásába és meghatározásába ez alkalommal nem bocsátkozhatom, legyen elég megemlítenem, hogy legnagyobbbrészt XIV. és XV. századból való munkák, melyek közül különösen sok lap való egy XV. századeleji, nagyméretű lombardiai kéziratból, ezenkívül vannak más, német, sok XV. századi osztrák és néhány igen szép XIV. századi csehországi kéziratból származó lapok. A sorozatnak egyetlen lapja vall magyar eredetre. Ezt az egyet, a nagy tömegből kiragadva, a Magyarországon illuminált darabok között érdeméhez képest külön tárgyalom.

A NEMZETI MÚZEUM SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁRÁNAK MAGYARORSZÁGON ILLUMINÁLT KÉZIRATAI.

IPOLYI Arnold, a magyar művészettörténeti kutatás nagyérdemű úttörője, egyik munkájában¹ ezeket a szép és igaz szavakat mondja: «A művészeti ízléseknek változó időszakai, amint hozzánk érnek, úgy nálunk történetünk nagy válkorszakaival találkoznak. Jele kétségtelenül annak, hogy a nemzeti művészet, mint mindenütt, úgy nálunk is lépést tart a történeti nagy eseményekkel, melyek befolyása közt látjuk egy vagy más iránya keletkezését és felvirágzását, hanyatlását és kimúlását. Mutatja, hogy nemzeti életünk általában nem lehetett a magasabb műérzet és műgyakorlat híjával, ha annak változataival a művészet menetének váltakozása is folytonos érintkezésben volt. A nagy nemzeti katasztrófák, országos változatok jelölik és eszközlik tehát nálunk is, — mint mindenütt és mindenkor — az újabb művészi irányok keletkeztét és fejlődését, mások változását és elhagyását».

Valóban, a nagy politikai események mindenkor mély nyomokat hagytak a magyarországi művészet fejlődésében. Természetes következményül mindig egy-egy új áramlat vonult végig az országon. S ha a következőkben a leghajlékonyabb művészeti ág, a miniatura fejlődését épen azon szempontok szerint csoportosítva tárgyaljuk, hogy magasabb okokból mely időkben mely népek művészete hatott rá legerősebben, ezzel bizonynyal nem azt akarjuk mondani, hogy művészetünk egyéniség nélkül vetette magát hol egyik, hol másik nép művészetének karjai közé, hanem csak azt kívánjuk kutatni, hogy a Magyarországon mindenkor elevenen élő művészet gyökerei hova nyúlnak és honnan merítik újabb tápláló

¹ IPOLYI A. A középkori szobrászat Magyarországon. Pesten. 1863. 7. l.

erejüket. A magyar munkák érdeméből — melyeket dekoratív erejükről, színeiknek gazdagságáról s előadásuknak bizonyos józan mérsékletéről lehet megismerni — nem von le semmit az, ha forrásaikat higgadtan próbáljuk kifürkészni. Mert épen úgy, mint az egyes művek létrejötténél, egész művészeti fajokénál is számtalan erő hat közre, hogy új és eleven gyümölcsöt teremjen.

A magyar könyvdisztés kezdetét, mai tudomásunk szerint, a Nemzeti Múzeum PRAY-kódexe jelöli (M. ny. I.) s így e kézirat, mely a benne foglalt Halotti Beszéd miatt egyik legfontosabb nemzeti emlékünknél még művészeti szempontból is figyelmet érdemel. Dísze öt tollrajz, melyek a trónoló Krisztust a szenvedés eszközeit nyújtó angyallal, Krisztust a keresztfán, a keresztről való levételét, sírbatételét és a három Máriát a sírnál ábrázolják (l. hasonmást). A kódex 1200 körül készült. ZALÁN Menyhért legújabb alapos dolgozata kiderítette, hogy a kézirat forrásai mind nyugatra mennek vissza és hogy megírásához nagyszámban használtak fel bencés műveket, ami bencés környezetre vall.¹ A rajzok e megállapításokat művészi szempontból mindenképpen megerősítik. Rajtuk a XII. század közepének és végének Regensburg hatása alatt kifejlődött, rendkívül magas színvonalon álló salzburgi miniaturái éreztetik kétségtelen befolyásukat. Ez a kapcsolat semmiképpen sem meglepő, ha meggondoljuk, hogy a rajzok keletkezése idejében kb. 1250-ig a veszprémi egyházmegyéhez tartozó csatári monostor kincse volt a salzburgi XII. századi miniatürfestés egyik legfőbb remeke, az admonti GUTHKELED-Biblia,² vagy ahogy a németnyelvű irodalom nevezi, GEBHARD-Biblia.² Feltehető, hogy ez a

¹ A kézirat óriási irodalmából csak néhány dolgozatra utalok, melyekben a többi irodalom bőven fellelhető: FEJÉRPATAKY L. Vallásos irodalom az Árpádok alatt. Figyelő. 1877. III. 97. — BÉKESI A. Halotti Beszéd kora és hazája. Figyelő. 1877. 326. l. — Dr. SEBESTYÉN Gy. A Pray-kódex kora. M. Könyvszemle. 1898. 46—51. l. — RÉTHEI PRIKKEL M. A Pray-kódex. A pannonthalmi szent Benedek-rend történetében. Bpest. 1903. — KARÁCSONYI J. Hol írták a Halotti Beszédet? M. Nyelv. 1925. 221—232. l. — ZALÁN M. A Pray-kódex forrásaihoz. M. Könyvszemle. 1926. 246—278. l. — ZALÁN M. A Pray-kódex benedictioi. M. Könyvszemle. 1927. 44—66. ll.

² FEJÉRPATAKY L. A Guthkeled-Biblia. M. Könyvszemle. 1892—1893. 512. l. — P. BUBERL. Die illuminierten Handschriften in Steiermark. Leipzig. 1911. 17—33. l. A darab nagy magyar irodalma mellett eléggé meglepő, hogy

darab nem magában jött át Magyarországra, hisz tudjuk, mily erős volt az összeköttetés a XII. században Regensburg, Salzburg, az admonti bencés kolostor és — Magyarország között.¹ A XII. század közepén a salzburgi miniaturákban a Délolaszországból felszármazott kéziratok bizánci stílusának — Regensburgon át is közvetített — hatása érződik s egyéb okokon kívül talán a salzburgi daraboktól való függés magyarázza azt a nem erős, de mégis észrevehető bizánci elemet² is, melyet a PRAY-kódex rajzai mutatnak. E képek a nyugati munkákhoz mérve nem a legújabb modort képviselik s ez is arra vall, hogy régibb kiváló munkákra való támaszkodással készültek. Noha nem valami elsőrangú művész készítette őket, mégis egyéni ízük is érdekessé teszi őket, nemkülönben a felfogásukba vegyülő realisztikus elem.

***

A XIV. század az olasz összeköttetések jegyében áll. Ennek megfelelően hazánk ez időben művészeti szempontból is Olaszország hatása alá kerül. Tudjuk, hogy a XIV. század eleje óta szám-talan magyar ifjú tanul a bolognai és padovai egyetemen, sőt e században hét magyar rektora is volt a bolognai egyetemnek.³ Ezenkívül az egész századon végig a nápolyi ANJOUK uralkodnak a magyar trónon s végül a művészetiileg Olaszországhoz tartozó dalmát tengerpart is Magyarországhoz tartozott. E fejedelmi, tudományos és politikai hármasság kötelék természetesen vonta maga után olasz művek importját s az olasz művészet iránytadó hatását és döntő jelentőségre jutását.

Az olasz művészet hatása alatt kifejlődött magyar miniatűr-

BUBERL úgy állítja be, mintha a magyar vonatkozásokat ő állapította volna meg s ez állítását a német irodalom is átveszi.

¹ G. SWARZENSKI (Die Salzburger Malerei. Leipzig. 1913. 72—79. l.) a GUTHKELED-Bibliának egyéb salzburgi munkákkal való szoros kapcsolatát bőséges analógiákkal végérvényesen bebizonyította.

² DIVALD K. Magyarország középkori képzőművészete. (A BEÖTHY-féle művészetek történetében.) Budapest 1907. 582. l. — DIVALD K. Magyar művészettörténet. Budapest. 1927. 83. l.

³ PÓR A. Adatok a bolognai és padovai jogi egyetemen a XIV. században tanult magyarokról. Századok. 1897. 769—795. ll.

festészet legfontosabb emlékei külföldi gyűjtemények kincsei közé tartoznak. Ezek teljes mértékben megmutatják, mily magas fokon állott a miniattürfestés ez időben nálunk. Messzire vezetne, ha két legpompásabb hajtásának, a Bécsi Képes Krónikának¹ és a vatikáni könyvtár bolognai hatás alatt készült képes Legendáriumának² tárgyalására itt kiterjeszkednénk. Itt csak azt jegyzem meg, hogy a nápolyi hatás alatt keletkezett, nagyszerű realisztikummal festett Képes Krónika már csak azért sem lehet nápolyi, mert ornamentikájában oly speciális elemek térnek mindig újra vissza, melyek semmiféle nápolyi munkában sem fordulnak elő, mert azoktól teljesen idegenek. E két kéziratot kívül pompás darabnak kellett lennie annak a *Missalénak* is, melyet NAGY LAJOS király 1367-ben egyéb felszerelési tárgyak mellett — melyek a XIV. századi magyar ötvösművészet remekei — adományozott az aacheni magyar kápolnának.³

Ezekon kívül külföldi gyűjteményben már csak egy jelentéktes darabot sorolhatunk fel.⁴ Ez egy *Capitularis liber* a bécsi Nationalbibliothekban (Cod. lat. 1781.),⁵ melynek kalendáriumában és a végén olvasható sequentiák között a magyar szentek rendes helyükön szerepelnek. Művészi díszítése néhány egészen általános jellegű,

¹ A krónika szerzőjéről JAKUBOVICH E. bebizonyította, hogy az Kálti SZOMAJON fia Mihály fia, Márkus prépost volt, kiről az 1358. évvel megszűnnek adataink. Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Budapest. 1924. 15—19. l.

² KARL L. Magyarország a spanyol nemzeti és francia klasszikus drámában. Bpest. 1916. 57—62. l. függelék. — L. KARL. Notice sur un légendier historique conservé à Rome. Revue archéologique. 1925. 293—322. KARL bolognai munkának tartja.

³ FEJÉR Cod. dipl. T. IX. V. IV. N. XXXVI. — KÁROLY L. Az aacheni magyar kápolna ötvösművei. Archaeologiai Értesítő. 1892. 194. l.

⁴ MÁRIA királyné Psalteriuma a st. floriani Stiftsbibliothekban nem sorolható a NAGY LAJOS-kori magyar munkákhoz, mert semmi rokonságot sem mutat azokkal, ellenben igen közeli vonatkozásban áll e kor lengyel munkáihoz. Eléggé áruló egyébként már az a körülmény is, hogy a 3 nyelvű zsoltároskönyv a latin és német mellett nem a magyart, hanem a lengyel nyelvet tünteti föl. Minden valószínűség szerinti lengyel munkának tartja KOPERA is: Dzieje malarstwa w Polsce. Krakko. 1925. 44—46. l.

⁵ KNAUZ N. Kortan. Bpest. 1876. 11. sz. a XIV. sz. első feléből valónak tartja.

kalligrafikus, ú. n. fleuronée iniciáléján kívül, egyetlen csinos, tiszta olasz stílusú színes iniciáléból és a hozzátartozó szerény lapszéldíszból áll. A rendkívül szépen írott kódex kis miniatűr iniciáléja (F. 35. v.) a bolognai művészet hatására mutat. Keletkezése az 1375. évre tehető, ezen év dec. 1.-re van bejegyezve TAMÁS esztergomi érsek halála, úgy hiszem a kódex-másoló kezétől. Minden egyéb bejegyzés is az esztergomi érsekek és kanonokok elhunytáról értesít s így a kézirat keletkezési helye is Esztergom lehet. A bolognai jelleget magyarázza, hogy — amint már említettem — ez időben több, épen esztergomi kanonok és prépost volt a bolognai egyetem rektora.¹

Az olasz kapcsolatok e fontos korszakából igen kevés emléket őriz a Nemzeti Múzeum. Az első (Cod. lat. 334.) művészetiileg jelentéktelen, nyelvészeti szempontból azonban annál súlyosabb darab: egy XIV. századi *Missale*.² Erről a *Missaléről* MELICH János beható tanulmánya óta tudjuk, hogy eredeti latin szövegéhez külön füzet van kötve óhorvát nyelven, mely a legrégebb latinbetűs horvát emléket őrizte meg számunkra.³ A kézirat elején levő naptár a magyar szenteket megszokott helyükön sorolja fel; 191. lapján pedig NAGY LAJOSÉRT mondandó misét tartalmaz, ami világosan vall arra, hogy a latin résznek 1382 előtt kellett keletkeznie. MELICH megállapítása szerint a latin résznek Velencében vagy más olasz városban kellett készülnie s szerinte a kézirat csak a XVI. század végén került Zarába, hol a Zarában különösen tisztelt szent CHRYSOGONUS és szent SIMON ünnepeit utólag iktatták be a naptárba és hozzákötötték az összefüggő horvátnyelvű részt. A latin szöveg közé írt

¹ Érzékeny veszteségünk, hogy két kézirat, a TEMLINUS Tamás esztergomi diáktól, Bernát diákkal együtt 1394-ben másolt Biblia és ugyancsak tőle másolt OCCAM János-féle *Directorium iuris* az elején részben meg van csonkítva, részben az utóbbinak ép címlapja ki van tépve. A szakítás nyomán néhány megmaradt aranylevél sejteti, hogy a kéziratnak díszes címlapja volt. (Wien. Nat. Bibl. 2146. és 1215.) Ha ezek a lapok megvolnának, határozottabb képünk volna a XIV. századi esztergomi miniatürfestészetről, mint így. Ismerteti: GÁBOR Gy. Adatok a középkori magyar könyvírás történetéhez. M. Könyvszemle. 1910. 6—24 l.

² Tört. és ir. tört. kiáll. 1902. 18. sz.

³ Dr. MELICH J. Miskönyv a XIV. századból. M. Könyvszemle. 1903. 36—64. l. — Lásd u. i. a darab horvát irodalmát.

horvát glosszák nyelve és helyesírása is a XIV. század végére és Dalmáciára vall.

A latin rész két kis miniatűrrel van díszítve, a kánonkezdő T iniciálében (60. v. l.) a koporsójában álló Krisztus, és a 67. v. lapon a feltámadott Krisztus ábrázolásával. E képek után ítélve, mégis inkább azt kell hinnünk, hogy a *Missale* latin része nem velencei eredetű, hanem szintén dalmát. Természetesen nem zárai, mert hisz MELICH érvei teljesen meggyőzőek, de valamely más dalmáciai, valószínűleg bencés kolostorból eredő, mert szent BENEDEK ünnepe külön ki van emelve a naptárban. Hisz Dalmácia felsőolasz hatás alatt állott a XIV. és XV. században és ez a két kis kép felsőolasz hatást mutató, specialiter dalmát jellegű munka. A naptárból egyébként is szemmellátható, hogy magyarországi egyház számára készült s alig feltételezhető, hogy a fejlett művészettel bíró dalmát vidékek ily egyszerű kézirat elkészítését Velencében rendelték volna meg.

A XIV. század végéről vagy a XV. század legelejéről való a Múzeum egy újabb szerzeménye, egy *Missale* (Cod. lat. 395.), melynek I. v. lapján a következő bejegyzés olvasható: «Conventus Cassoviensis ordinis fratrum Praedicatorum A° 1786». A XVIII. században tehát a kassai domonkosok kezén volt a kézirat. Lehet, hogy Kassán és Kassa számára is készült.¹ Hogy magyarországi egyház használatára volt szánva, arra a kalendárium mutat, mert benne a magyar szentek megszokott helyükön találhatók. A kódex miniatűrái meglehetősen érdektelenek; legdíszesebb a kánon előtti lap (F. 84. v.), melyen Krisztus a keresztfán van ábrázolva, csinos kerettől körülvéve. Mindamellet a *Missale* fennmaradt emlékeink ritkasága folytán igen fontos darab, mert új bizonyítékot szolgáltat arra, hogy mennyire uralkodott az olasz ízlés ez évtizedekben Magyarországon. E miniatúra úgy a levéldísz, mint a figurális ábrázolás szempontjából ismét főleg a XIV. századi

¹ JAKUBOVICH Emil szerint lehet, hogy ugyanakkor került el Kassáról, mint azok a XI—XIV. századi illuminált kódexek, melyek szintén a kassai Domonkos-rendű zárda tulajdonát képezték s lengyel kereskedők és német aranyművesek közvetítésével a nürnbergi könyvtárba jutottak. Ez utóbbiakra nézve I. Századok. 1870. IV. 352. l. Kassai kódexek Norinbergában.

bolognai művészet erős hatására vall s inkább a belső lapokon vehető észre egy új elemnek, az Alpeseken innen dívó gótikus formavilágnak az előbbibe való belevegyülése. A kassai *Missale* azért is igen nevezetes darab, mert kötésének fatábláján, belül egy rendkívül érdekes, élénkszerű, jóval korábbi, homályos tárgyú kép lenyomata látható, melyből ma már csak az áldó Isten alakja vehető ki. Hogy csak lenyomat és nem eredetileg a fatáblára festett darab, technikai okokon kívül már azért is bizonyos, mert Isten balkezét emeli áldásra; hogy hogyan került a kötés táblájára, el se lehet képzelni. A kézirat 185. lapjától fogva XV. századi hozzátoldás következik egy jelentéktelen iniciáléval.

***

Míg az eddig tárgyalt darabok, a legutóbb említettet kivéve, inkább az ország szívéből és legdélibb vidékeiről származnak, addig további fejtegetéseink kapcsán az ország északi részeire vetődik hangsúly, legfőképen Pozsonyra, ahonnan számos emléket bír a Múzeum gyűjteménye. A fennmaradás szeszélyes törvényei úgy kívánták, hogy a ma ismert anyag nagyrésze Pozsonyból való. Minden valószínűség szerint azonban ez csak azért van, mert a Bécs szárnyai alatt megbujó Pozsony védettebb területen feküdt, mint az ország egyéb részei. Sajnos, mégis ebben az egyoldalú beállításban vagyunk kénytelenek miniatűrfestészetünk emlékeit tárgyalni.

Pozsony XIV. századi művészetének egyik legkedvesebb emléke a Múzeum egy *Missaléjának*¹ díszje (Cod. lat. 214.), melynek naptárában benne vannak a magyar szentek, szövegében is feltünteteti ezek miséit és himnuszait. A naptár febr. 17-én egy adatot tartalmaz; mely azáltal válik fontossá, hogy kétségtelenül a kódex-másoló kezétől van beírva: «Anno domini MCCCXL primo obiit dominus

¹ KNAUZ N. A magyar egyház régi szokásai. Magyar Sion. Esztergom. 1868. VI. 887—888. l. 22. szám. — KNAUZ N. Kortan. Budapest. 1876. 117. j. 6. szám. — Könyvkiállítási kalauz. 4. sz. — DANKÓ J. Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae. Budapest. 1893. 28. szám. — ORTVAY T. Pozsony város története. Pozsony. 1894. III. 236. l.; 1903. II. 4. 383. l. — KOLLÁNYI F. A Széchényi országos könyvtár őrének kinevezése körül felmerült kérdések 1812-ben. M. Könyvszemle. 1904. 38. l. 4. sz. — Egyik iniciáléjának képe megjelent PÓR Antal. Nagy Lajos. 1892. 107. l. 36. kép.

Petrus Strigoniensis et Posoniensis ecclesiarum canonicus et plebanus etc. bone memorie. Sabbato ante dominicam. Esto michi». Ugyanez a bejegyzés olvasható a pozsonyi káptalani könyvtár egy *Missaléjában*¹ s ugyancsak a kódex-másoló kezétől. Hogy PÉTER pozsony-szentgyörgyi prépost és pozsonyi kanonoknak² 1341-ben bekövetkezett halálát a kódex-másoló oly fontos eseménynek érezte, arra vall, hogy a kéziratnak röviddel az esemény után, tehát valószínűleg még 1341-ben kellett iratnia.

Miután a másoló a két kéziratnál azonos, nagyon valószínű, hogy a miniaturák is nagyon hasonlóak, de erről nem nyilatkozhatom, mert a kéziratok megtekintését a pozsonyi könyvtár vezetőse megtagadta tőlem és e darabot még fényképről sem ismerem.³ A Múzeumi *Missale* miniatúrái világos képet adnak a századközépi, pozsonyi könyvdíszítésről, mely nagyrészt még inkább kalligrafiai természetű lehetett. A kéziratot két nagyobb, díszes, Jézus születését (F. 16. l. hasonmást) és a Szentlélek eljövételét (F. 123.) ábrázoló és több kisebb iniciálé ékesíti. A tisztán ornamentális részek a századközépi kalligrafiának európaszerte elterjedt modorában készültek és rendkívüli finomságúak. A nagyobb, figurális kompozíciók (főleg Jézus születése) rajzbeli fogyatkozásokat mutatnak, de kitűnő kompozíciókat és valószínű, hogy valamilyen nyugati kéziratból vannak másolva. A miniaturák jellegét tekintve, bizonyosra vehetjük, hogy a képeket a kódex-másoló maga rajzolta be a szöveg közé, azaz, hogy a másoló és miniátor egy személy.

Csak néhány évvel későbbinek látszik egy Pozsonyból származó másik *Missale* dísze (Cod. lat. 94.),⁴ melyből a Kánon előtti lap ki van vágva. Benne a magyar szentek szokott helyükön találhatók. A kis figurális iniciálék, melyek a könyvet díszítik, rokonok az előbb tárgyalt *Missale* rajzaival. Nevezetességet ad a kéziratnak még az a

¹ KNAUZ N. A pozsonyi káptalannak kéziratai. Esztergom. 1870. 10. sz.

² ORTVAY T. Id. m. III. 229., 230. l.

³ Amennyiben tehát a továbbiakban analógiául még is Pozsonyban levő kéziratokra hivatkozom, azt az 1882-iki könyvkiállítás és a Millennium alkalmából felvett fényképek alapján teszem.

⁴ ORTVAY T. Id. m. II. 4. 387—388. l. — KOLLÁNYI F. Id. m. 9. szám. — ZALÁN M. a Pray-kódex benedictiói. Id. m. 48. l.

körülmény is, hogy a kánonkezdő T iniciálé más kéztől való, sőt csaknem 140 évvel utóbb került a kódexbe s oly művész munkája, kivel egy később tárgyalandó kézirat kapcsán (Cod. lat. 219. ROSENTALERIN *Missaléja*) még bővebben fogunk foglalkozni. Valószínű, hogy a Kánon előtti kép a keresztrefeszített Krisztussal — mely mint említettem, a *Missaléból* el van távolítva — szintén e kéz munkája volt, melynek pozsonyi kéziratban való feltűnése fontos tény. Fontos azért, mert nem áll magában. Az IMREFIA János pozsonyi őrkánonok számára 1377-ben készült *Esztergomi Missale* — ma a gyulafehérvári Batthyaneumban — melyet HENRIK csukárdi plébános másolt, illuminált és kötött be, 1487 körül ugyanattól a kéztől kapott bőséges kiegészítést, mely ezt az iniciálét festette.

A csukárdi plébános miniaturái új állomást jelentenek a pozsonyi miniatürfestés történetében.¹ Teljes határozottsággal lépnek fel benne újabb elemek. A koránál fogva szinte természetes olasz elemek mellett, németek és különösen érezhetően franciák. Tudjuk, hogy a pápai udvarnak Avignonban való tartózkodása mily döntő szerepet játszott épen a mi közeli szomszédunk, Csehország művészetének kialakulásában.² A francia művészet hatása alól Pozsony sem tudta magát egészen kivonni. Oklevelekből tudjuk, hogy a pozsonyi prépostok stb. is ellátogattak az avignoni udvarba³ s nem is képzelhető másképp, minthogy hoztak magukkal francia kódexeket is.

Olasz tradíciók, románkori német és újabb francia elemek egybehatása eredményezte azokat a bájos miniaturákat, melyekben a Múzeum egy Pozsonyból származó *Bibliája* gyönyörködtet. (Cod. lat. 78.),⁴ s melyről az első védő lapon XV. századi írással ez van mondva: «Questam bibbiam legavit dominus Wenceslaus dictus GANOYS Custos Ecclesie Sancti Martini alias Sancti Salvatoris

¹ HOFFMANN E. Henrik csukárdi plébános miniátor. Az Orsz. M. Szépművészeti Múzeum Évkönyvei. 1925—1927. 74—90. l.

² M. DVOŘÁK. Die Illuminatoren des Johann von Neumarkt. Jahrbuch d. Kunsth. Samml. d. A. Kaiserhauses. 1901. 35—126. ll.

³ ORTVAY T. Id. m. III. 203.

⁴ Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 22. sz. — ORTVAY T. Id. m. II. 4. 352. l. — KOLLÁNYI F. Id. m. 16. szám.

ecclesie predicte.¹ In verum testamentum perpetue memorie Anno etcetera. Post eius obitum.» Hogy mikor halt meg GANOIS Vencel kanonok, nem lehet pontosan tudni. A kéziratot több kéz másolta, melyek közül az egyik valószínűleg maga GANOIS Vencel, ki a mutatótáblát írta (Explicit recapitolario biblie) s az 546. v. lapra így jegyezte be magát: «Qui me scribebat Wenczesslaus nomen habebat».

A több másolónak megfelelően különféle ízlésű díszítések is ékesítik a könyvet. A 395. v. lap B iniciáléja XIII. századi német román stílusú munkák utánzására vall.

A díszes címlap (l. hasonmást) és a 4. r. lap és még néhány kisebb iniciálé (F 359. r. és 41. v.) viszont olaszos, lágy modort mutatnak, szalagfüzésektől tarkított, aranyrudakon felkúszó levélornamentumot. Különösen a címlap viselettörténeti szempontból is érdekes, mert baloldali lapszélén egy királyt és egy férfialakot tüntet fel NAGY LAJOS uralkodásának utolsó éveire valló kosztümben. A férfialak rövid szűk dolmánya, nadrág-harisnyája, a király bő, szoknyaszerű felöltője és palástja pontosan ezekre az évekre vallanak és teljesen megfelelnek pl. az 1377-ből származó veleméri falkép SZENT LÁSZLÓ alakján látható viseletnek.

A 274., 70. és még néhány más lap iniciáléja pedig teljesen a XIV. századi francia kéziratok aprólékos, finom modorában van festve, groteszk drolériával, szögletes formákkal és tüskéslevelű végződésekkel (l. hasonmást).

Végül a 413. v. lap iniciáléjának rajza ismét olasz modort mutat, de egészen mást, mint az előbb említettek. A kép egy olasz útjút ábrázol, divatos olasz öltözetben.

A kézirat e sokféle díszítése világos képet ad arról, hogy Pozsonyban akkor milyen fajta kódexek voltak és tehát milyen fajta művészeti hatások azok, melyek itt egymást keresztezték s melyekkel számolnunk kell.

Különféle stílusok keveredésére vall a Múzeum egy XIV. század-

¹ A «predicte» talán egy szintén XV. századi kivakart bejegyzésre vonatkozik, melynek nyomai az írás fölött, egészen a lapszélén megállapíthatók.

végi *Missaléja* (Cod. lat. 215.)¹ is, mely szintén Pozsonyból származik. A kódex elején naptár a magyar szentekkel, végén pedig sequentiák a magyar szentekről. A kéziratban főleg kétféle elemet lehet megkülönböztetni: először is olaszt, melybe francia hatás is vegyül; ilyen a nagyon eredeti felfogású, DÁVID zsoltárát kezdő A iniciálé (F 8. v.); benne az imádkozó DÁVID király van ábrázolva (l. hasonmást), amint koronázott pólyásgyermekként ábrázolt lelkét az Istenhez emeli; mellette fa és egy juhászkutya. Ez a kép különösen alkalmas arra, hogy a magyar művészetre mindig jellemző józan és kedves realizmust megfigyeljük rajta. Olasz stílu a Krisztus feltámadását megjelenítő iniciálé formanyelve is (F 105.). Határozottan német vagy osztrák miniaturák hatását mutatja a Kánonelőtti nagy kép, Krisztus a keresztfán (F 178. v.) és a Kánon-kezdő, sebeit mutató Krisztus félalakja (F 178. v.). A két különféle modor két különféle kéz munkájára vall.

Érdekes és a történet folyamán többször megismétlődő jelenség minálunk ép úgy, mint másutt is, hogy az újabb hatások nem szívódnak fel rögtön és nem válnak rögtön szervesen összefüggő egésszé, hanem egy ideig még külön-külön állnak egymás mellett. Ez kétségtelen jele annak, hogy az új irányok többé-kevésbé külföldi minták utáni másolások révén vernek gyökeret hazánkban, hogy azután folytonos beolvadásukkal megtermékenyítsék és fejlesszék s lassan megváltoztassák a magyar miniátorok dolgozási modorát. Folytonos átalakulás ez és természetes következmény oly népnél, mely politikailag új és új befolyásoknak van kitéve és a művészet oly ágánál, melynek termékei a legmozgékonyabbak mind közül, mert nagy rétegek szükségleteit szolgálják és aránylagos kis terjedelmüknél fogva könnyen szállíthatók.

***

A XIV. század végén még egy újabb hatást is észlelünk: a

¹ KNAUZ N. Magyar Sion VI. 888. 23. szám. (még XV. sz.-nak mondja). — KNAUZ N. Kortan. 15. szám. XIV. sz.-nak, mert Sárlos Boldogasszony ünnepe még nincs említve. — Könyvkiállítási kalauz. 13. szám. — DANKÓ J. Hymnarium. 32. szám. — Tört. és ir.-tört. kiáll. 1902. 19. szám. — ORTVAY T. Id. m. II. 4. 379. l. — KOLLÁNYI F. Id. m. 38. l. 6. szám.

csehországit. A Csehországgal való kapcsolatnak első kétségtelen nyomai a miniatürfestésben ez időben jelentkeznek. A jelek arra vallanak, hogy ennek a hatásnak részben Csehországból importált kéziratok révén kellett elterjednie. Erre bizonyosság a Múzeum egy *Missaléja* (Cod. lat. 93.),¹ mely KNAUZ² szerint valószínűleg Csehország számára készült. A kódex művészi részének vizsgálata, KNAUZnak ezt a feltevését teljes mértékben igazolja. De a magyar szentek közel egykorú írással vannak beírva, ami arra vall, hogy a kézirat hamarosan idekerült és használatba vétetett (l. hasonmást).

A csehországi hatások előtérbe lépését először teljes határozottsággal a Nemzeti Múzeum egy *Missaléján* észlelhetjük (l. hasonmást), mely a pozsonyi egyház számára készült (Cod. lat. 216.).³ Elején a naptárban és hátul a sequentiák között a magyar szentek szokott helyükön fordulnak elő. Ennél a darabnál abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ismerjük a másolóját és festőjét is, aki a könyv 287. lapján következőképpen nevezi meg magát: «Explicit liber missalis de tempore et de sanctis per manus Michaelis de TYRNSTAIN et cetera».⁴ Ki ez a Michaelis de TYRNSTAIN? Erre a kérdésre a pozsonyi káptalani könyvtár egy *Missaléja* adja meg a választ.⁵ A kézirat címlapja, melynek A iniciáléjában a múzeumi kódex címlapjához hasonlóan az Istenhez imádkozó DÁVID királyt látjuk, a lap-széldíszítéssel együtt csaknem azonos módon van illuminálva, mint amaz, úgyhogy nem lehet kétség afelől, hogy egy és ugyanazon kéz munkája. Ez a Pozsonyban levő darab pedig következőképpen van jelezve: «Iste liber est completus per manus domini michaelis de Tyrnavia canonici Posoniensis ad laudem dei omnipotentis. Sub

¹ KOLLÁNYI F. Id. m. II (?) szám. Csakis ez lehet az a 2 r. Missale, melyre szerző megjegyzi, hogy «azonosságát nem voltunk képesek megállapítani».

² KNAUZ N. Magyar Sion VI. 7. szám. — Tört. és ir-tört. kiáll. 54. sz. — ORTVAY T. Id. m. II. 4. 378—379. l.

³ KNAUZ N. Magyar Sion VI. 27. szám. — KNAUZ N. Kortan. 32. sz. — Könyvkiállítási kalauz 52. sz. — ORTVAY T. Id. m. II. 4. 353; 378; 379; 383. l. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 25. sz. — KOLLÁNYI F. Id. m. 7. szám.

⁴ Ezen bejegyzésre az egész szakirodalomban csak KOLLÁNYI Id. m.-ben találunk rövid utalást.

⁵ KNAUZ N. A pozsonyi káptalannak kéziratai. Esztergom, 1870. 8. sz.

anno domini 1403».¹ Ebből a bejegyzésből tehát megtudjuk, hogy NAGYSZOMBATI Mihály, ki magát egyszer Michael de TYRNAVIANAK, másszor elég szokatlanul de TYRNSTAINNAK mondja, pozsonyi kanonok volt s 1403-ban festette a pozsonyi *Missalét*. Ezáltal az egyébként keltezetlen múzeumi kézirat is megkapja pontos időrendi besorozását, mert tekintve a két munka teljes hasonlóságát, nincs okunk nagy időbeli eltérést feltételezni. NAGYSZOMBATI Mihály kanonokról pozsonyi oklevelek is beszélnek. 1381 júl. 1. a pozsonyi káptalan «Magistros Nicolaum et Michaellem socios nostros et concanonicos» kiküldötte a sopronmegyei szántóföld peres ügyének megvizsgálására.² 1390 máj. 14. pedig «Magistri Laurentius, Michael Plebanus et Nicolaus, canonici sancti Martini, alias Sancti Salvatoris de Posonio» panaszlólag lépnek fel prépostjuk, ZÁMBÓ Lőrinc hatalmi túlkapásai ellenében.³ Nem lehet kétségünk afelől, hogy a két oklevélben említett Mihály kanonok egy személy és viszont azonos a kétféleképpen említett kódexkészítővel is, kiről most már annyit tudunk, hogy 1381—1403-ban pozsonyi kanonok volt. A kéziratban ugyan csak a «completus» és az «explicit» szavak szerepelnek, de nagyon valószínűnek látszik, hogy MIHÁLY kanonok nemcsak másolta, hanem illuminálta is a *Missalékat*.

NAGYSZOMBATI Mihály nem érdektelen miniátortehetség. Kétségtelen, hogy csehországi kéziratokból tanulta művészetét, de a magába fogadott hatásokat önállóan tovább is tudta fejleszteni. A csehországi kéziratoktól való függése munkája egészen észlelhető, de különösen szembetűnő az ornamentikában. A címlapon kívül a könyvbe három díszes iniciálé van festve, egy iratszalagot tartó férfit (F 21. v.), Ker. SZENT JÁNOST (F 247. v.) és SZENT ANDRÁST (F 224. v.) ábrázoló képekkel. Főleg ez utóbbi három, az iniciálé négy sarkán egy-egy kis összefogó gyűrűt látunk, melyen túl a lap szélére, lobogó, dús levélcsoportot festett a művész. A díszítésnek ezt a levélcsoportokkal az iniciálé sarkaira vetített módját Johann von NEUMARKT olmtützi

¹ ORTVAY T. Id. m. III. 250. l.

² ORTVAY T. Id. m. III. 245. l.

³ ORTVAY T. Id. m. III. 247. l.

püspök (1364—1380) miniátorai formálták ki¹ és e modor Csehországban változatlanul továbbra is használatban maradt. Ugyanígy találjuk egy 1397-ből keltezett *Collectarium*ban is és egy *Missalé*ban, melyek Wenzeslaus von RADEČ prágai kanonok (1379—1417), számára készültek.² E díszítési modor elterjedt egész Ausztriában is. NAGYSZOMBATI Mihály kanonok munkájának címlapján azonban az alsó lapszélen, gazdagon összebogozott levéldísz látunk, mely mutatja, hogy a csehországi ornamentikából kölcsönzött elemekkel, eredeti és egyéni dekoráció-stílust tudott magának teremteni.

Erősen csehországi hatás érződik a gyűjtemény Pozsonyból származó s valamely magyarországi egyház számára írt *Misekönyvében* is (Cod. lat. 218.),³ melyből a Kánon előtti nagy kép ugyan ki van tépve, de címlapja és négy szép iniciáléja még épen megvannak. Főleg a címlapon (F 9. r.) látható, országalmát és jogart tartó DÁVID király arctípusa feltűnően csehes. Az ornamentika módja is ilyen eredetre mutat, különösen egy másik miniaturán, mely Krisztus feltámadását (l. hasonmást), jobban mondva a feltámadott Krisztust ábrázolja (F 125. r.). A levéldísz még mindig a sarkokra szorul és onnan omlik alá hosszú, vékony fűrtben az egész lapra. AVENCEL király korabeli ornamentika ZSIGMOND idejében idefejlődött s a csehországi miniaturfestészet fejlődését nyomon követte a felsőmagyarországi is. A munka valóban magyar eredete mellett két körülmény szól. Az egyik az, hogy a kalendáriumban a magyar szentek szokott helyükön szerepelnek és hogy a könyv végén is megtalálhatók a magyar szentek miséi. Ez szigorúan véve csak azt bizonyítja, hogy magyarországi egyház számára készült. A másik, erősebb érv az, hogy — véleményem szerint — ugyanettől a miniatortól való egy

¹ V. ö. a püspököknek a prágai székesegyház könyvtárában levő *Missalé*ját: DR. A. PODLAHA. Die Bibliothek des Metropolitankapitels. Prag. 1904. 36—44. l. — M. DVOŘÁK Id. m. 35—126. ll.

² A. PODLAHA. Id. m. 221—222. és 230—236. l.

³ KNAUZ N. A magyar egyház régi szokásai. 9. szám. — KNAUZ N. Kortan. 12. szám. (Mindkét helyen XIV. századnak mondja.) — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1877. 12. szám. (XV. századnak.) — DANKÓ J. Id. m. 50. sz. (XV. század végéről valónak.) — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 23. szám. (XV. század elejinek.) — KOLLÁNYI F. Id. m. 8. szám.

másik miniatura is, mely minden bizonnyal magyarországi munka. Ezt a körmöcbányai levéltár kincse, az 1426-ban elkezdett *Körmöcbányai városi jegyzőkönyv* őrizte meg. A könyv elején két miniatűr látható: az egyik, mely a felfeszített Krisztust ábrázolja, más, német ízlésű művész kezére valló kitűnő munka; a másik, mely minket e vonatkozásban érdekel, az Utolsó ítéletet ábrázolja. Krisztus alakja arctípusát, kézmozdulatát és ruhájának drapériáját tekintve, csaknem teljesen megegyezik a Nemzeti Múzeum *Missalé*jának feltámadott Krisztusával, amelynél ez a koporsóján ülő, nyugalmas mozdulat egy kissé idegenszerű is. Ugyanígy megegyezik Mária arctípusa is a múzeumi *Missale* Jézus születését ábrázoló kis miniatűrjén (F 20. v.) és a körmöcbányai Utolsó ítéleten. Ezenkívül meggyőzően ugyanaz a két kézirat ornamentikája is. Nem lehet kétségünk afelől, hogy egy és ugyanazon kéz munkájával állunk szemben, még pedig valamely, minden valószínűség szerint körmöcbányai művészával. E körmöcbányai darab 1426-ra keltezett volta pedig, hozzávetőlegesen megadja a múzeumi *Missale* keletkezési idejét is. A csehországi művészet hatásának ily kétségtelen megnyilvánulása mellett nem érdektelen megjegyeznünk, hogy a *Missale* kalendáriumában szent VENCEL cseh herceg ünnepe mint főünnep vörössel ki van emelve és a könyv végén is külön sequentia van neki szentelve.

Ebből a körből és ebből a korból, de nem ugyanettől a miniatűr-től való a bécsi Nationalbibliothek egy *Breviariuma* (Cod. lat. 4812.), mely szintén magyarországi egyház számára készült. Igaz, hogy a kalendáriumban hiányzik SZENT LÁSZLÓ, SZENT IMRE és SZENT ADALBERT ünnepe, sőt SZENT ISTVÁNÉ is csak később iktatták be (helyén eredetileg clairvauxi SZENT BERNÁT ünnepe volt és csak későbbi írás jelzi: STEPHANI regis vacat), de a kézirat végén levő sequentiák között ott van «LADISLAI regis nostri» (F 203.) «EMERICI ducis ungarie» (F 236.) és «STEPHANI regis ungarie» (F 217.) de «WENCESLAI martiris et ducis boemie» (F 229.) miséje is. Ez a körülmény talán abban leli magyarázatát, hogy a másoló idegen *Missalé*-ből kezdte másolni munkáját és utóbb észrevevén ezt, másikból folytatta. Bizonyos azonban, hogy a miniatűrök még erősebben

éreztetik a csehországi művészettől való származásukat, mint a múzeumi *Missaléi*. A Jézus születését ábrázoló kis kép (F 17.) a múzeumi kéziratához nagyon hasonlóan ábrázolja a jelenetet, de viszont mind a két kép nagyon hasonlít a prágai székesegyház könyvtárának egy XV. század eleji *Missaléjában*¹ levő Krisztus születéséhez, mely kéziratnak több képe is nagyon rokon a bécsi *Breviarium* miniatürjeivel.

A csehországi miniatürök hatása azonban nemcsak a felsőmagyarországi munkákon érzik, hanem lenyúlik egészen az ország közepéig is. Nagyon valószínű, hogy itt már a ZSIGMOND király könyvtárában meglevő pompás csehországi kéziratok befolyása is erősítette ezt a hatást. Hogy VENCEL cseh király könyvtárából voltak ily darabok a könyvtárban, arra bizonyosság a bécsi Nationalbibliothek HALY ABERUDIAN-kézirata, mely ZSIGMOND révén maradhatott a budai királyi könyvtárban és melyet utóbb MÁTYÁS címerével és pompás CORVIN-kötéssel láttak el. (Cod. lat. 2271.)

A Múzeum egyik — magyar művelődéstörténeti szempontból is — legbecsesebb darabja, a *váci ötvöscéh egyházi szerkönyve*. (Cod. lat. 377.)² A kézirat címlapján (l. hasonmást. F 7. r.) azt olvassuk: «Scripsi iohannes in wacia 4123» (a két első szám felcserélésével). Elején pedig (F 1. v.) egy feljegyzés arról értesít, hogy ez a JÁNOS mester a váci püspök illuminátora volt s hogy a művész halála után, 1425-ben GIESPERGER Henrik vásárolta meg a könyvet.³

A címlapját SZENT ELIGIUSnak, az ötvösök védszentjének képe díszíti. A szent arcának típusa s egész megjelenése kétségtelen csehországi hatásra vall. A lap szélének ornamentikája szintén a századforduló csehországi ornamentikájából ered, de az ide-oda hajló széles levelek

¹ Sign. P. 4. PODLAHA. Id. m. 114. szám.

² Évnegyedes jelentés. M. Könyvszemle. 1909. 163. l. — A M. Nemz. Múzeum Széchényi orsz. könyvtára az 1909. évben. M. Könyvszemle. 1910. 107. l. itt a címlap színes táblán közölve. — GULYÁS P. A könyv sorsa Magyarországon. M. Könyvszemle. 1923. 35. l. — GEREVICH T. A régi magyar művészet európai helyzete. Minerva. 1923. 107. l.

³ «Anno domini millesimo quadringentesimo vicesimo quinto henricus giesperger comparavit hunc librum ad honorem beati eligii episcopi Scriptum in Wacia per johannem felicis memorie illuminatorem episcopi Waciensis.»

tömött lánc és az ezekből fakadó vékony, kacsaringós indák szabályosan és fémszerűen kemény rajza, mely csaknem egy ötvösmunka hatását kelti, a kapott motívumokat egyénien alakítja át. 1423-ban III. Miklós de SALGÓ és ILSVA (mások szerint de ALCSEP GATHAL) volt a váci püspök, ki 1420—1429-ig¹ ült a püspöki széken. Atyja LEUSTACHIUS (vagy LEUKOS) palatinus volt. Kitűnő érdemeiért ZSIGMOND király a váci püspökségnek adományozta Hartván és Kis-Némedi helységeket.² A múzeum ez értékes könyve révén tehát egy miniátor nevének fennmaradásán kívül egy eddig ismeretlen bibliofil főpappal is megismerkedünk, kinek egyetlen kéziratáról sincs tudomásunk. Mindenesetre nagyobb gyűjteménye lehetett, ha külön illuminátort tartott kéziratának kifestésére.

Hogy ebben az időben Esztergomban is hasonló ornamentika volt használatos, arra bizonyosság a bécsi National Bibliothek egy *Esztergomi Breviariuma* (Cod. lat. 1829), mely címlapján (F 7.) és még néhány lapján (F 50. v., F 63. r. stb.) ugyanezeket az egy tömött szalagban hajladozó húsos leveleket mutatja. A kézirat — melynek naptárában és a könyv végén levő misékben a magyar szentek szokott helyükön találhatók — 1421-ben Esztergomban készült. Erre vall az a körülmény, hogy júl. 10-re nyilvánvalóan a kalendárium írójának kezétől be van írva, hogy PÉTER esztergomi prépost 1421-ben, e napon halt meg. Ugyane lap alján PÉTER prépost epitaphiumát olvassuk. Ettől fogva pontosan jegyzi a naptár az esztergomi érsekek halálát. Nincs semmi kétség, hogy a kézirat hol és mikor készült s így bármily jelentéktelen legyen e darab művészi szempontból véve, számunkra mégis rendkívül fontos, mert megtanít rá, hogy a váci illuminátortól képviselt stílus az ország szívében szélesebb körökben is használatos volt.

***

A XIV. század végén, amint már a GANOIS Vencel-féle *Bibliából* láttuk, nyugati elemek emelkedtek a déliek fölé. A francia hatás igen futólagos, látszik, hogy csak egyes importált kéziratok gyako-

¹ C. EUBEL. Hierarchia Catholica Medii aevi. Monasterii. 1901.

² KARCSÚ A. A. Vác város története. Vác, 1880. I. 139. l. 29. szám és az itt idézett irodalom. Ő 1419—1429-re teszi SALGAI Miklós váci püspökségét.

roltak némi befolyást, főleg pozsonyi miniatoraikra. Ami abból megmaradt, az az idők folyamán teljesen felszívódott. A német és főleg osztrák elem azonban a század végén és a XV. század első felében túlsúlyra kap. Ezt a területi egymásmellettségen kívül a Luxemburgi és Habsburg-ház tagjainak trónrajutása épen eléggé indokolja. A gótikus irány a magyar miniaturfestészetbe főképen a legtermészetesebb úton, a közvetlen szomszédság révén jutott el. Főleg Pozsonynak Ausztriával való kapcsolatai ORTVAY kimerítő munkája óta teljesen tisztázottak. Hogy csak egy-két adatra hivatkozzam: Prukli és Pettauai plébánosok már a XIV. század végén pozsonyi kanonokságot nyertek¹ és 1372-ben bizonyos régebbi jogos féltékenység lecsillapítására történhetett, hogy a pozsonyi prépost azt az ígéretet tette, miszerint a flancendorfi birtokot ezentúl nem adják osztrákoknak bérbe.² Ez a szoros érintkezés nem maradhatott hatás nélkül a művészetre sem. De egyébként is az ország több részében ekkor már német lakosság is lakott, melynek lelki alkata természetesen nem tagadhatta meg önmagát s így a tömött egységben lakó németiség csak a német munkákhoz hasonló műveket alkothatott; s ez kihatott a magyarság termelésére is.

Nagyon egyéni íze mellett német és olasz hatást mutat MISKOLCZI Lászlónak Krisztust a keresztfán ábrázoló szép miniatúrája is 1394-ből, az egri érseki könyvtár egy Missaléjában (U₂. VI. 5.), mely a magyar miniaturfestés egyik legkedvesebb emléke,³ és német gótikus ízlésre vall selmeci GOBIL Bálint miniatúrája is a XV. század elejéről a selmecbányai várósi jegyzőkönyvben, mely Krisztust a keresztfán ábrázolja.⁴

Ilyen irányú munkát többet is őriz a Nemzeti Múzeum gyűjteménye. Mindenekelőtt egy *Esztergomi Missalét*, mely Pozsonyból származott el a Múzeumi könyvtárba. (Cod. lat. 220.)⁵ A naptár-

¹ ORTVAY T. Id. m. III. 244. l.

² ORTVAY T. Id. m. III. 214. l.

³ VARJU E. Adatok az egri érsekmegyei könyvtár ismertetéséhez. M. Könyvszemle. 1902. 32—35. l. és képes tábla.

⁴ Képe közölve: GEREVICH T. Kolozsvári Tamás. Budapest, 1923. 30. l.

⁵ KNAUZ N. A magyar egyház régi szokásai. 888—889. l. 24. szám. (XV. sz.-nak mondja.) — Könyvkiállítási kalauz. 12. szám. (XIV. sz.-nak.) — Tört.

ban és a könyv végén levő sequentiákban a magyar szentek szokott helyükön találhatók. A kánon előtti kép Krisztust a keresztfán ábrázolja (F 144. v.), a keresztfán Máriaival és Jánossal (l. hasonmást). A kép nem elsőrangú mester munkája, de szépen van komponálva és Mária és János alakjában a XIV. századvégi gótika szelíd bája tükröződik. A miniatura modorához hasonlót nem is ismerünk más magyar munkából, ellenben némi vonatkozást lehet megállapítani egy Vorauban levő kézirattal, mely Ausztriában, a XIV. század végén készült.¹

A XIV. század végéről származhatik egy magyarországi *Missale* a Múzeum könyvtárában (Cod. lat. 92.)², mely két gyatra rajzzal van díszítve (F 11. r. és 12. r.).

1363-ra van keltezve egy másik magyarországi *Missale* a Múzeum könyvtárában (Cod. lat. 91.)³, melynek végén azt olvasuk: «Explicit liber domini Stephani dicti GOLSONIS de Suppronio. Anno domini MCCCLXIII. Finitus est iste liber feria sexta post festum Margarete virginis». A könyvnek azonban csak másolásával készültek el 1363-ban, a díszítés elmaradt, az iniciálék helye mindenütt üres. Csak a kánon előtt látunk tollal rajzolt, ügyes képet, Krisztust a keresztfán, de ezt már csak jóval később rajzolták a könyvbe, semmiesetre sem 1430 előtt.

Inkább csak bizonyos kalligráfiai, semmint miniátori készségénél és osztrák kapcsolatainál fogva érdemel említést Ulrich WAGNER von MISTELBACH, ki 1422—1424-ben az alsóausztriai Falkensteinben másolt egy Pozsonyból származó Bibliát (Cod. lat. 126.)⁴ Mistelbach és Falkenstein egymáshoz közel, Bécs fölött fekszenek).

és irod. tört. kiáll. 1902. 20. szám. — ORTVAY T. Id. m. II. 4. 379. l. — KOLLÁNYI F. Id. m. 2. szám.

¹ P. BUBERL. Id. m. 216. l. 266. szám. Vorau. Chorherrenstift.

² KNAUZ N. Magy. Sion. VI. 26. szám. — KNAUZ N. Kortan. Bpest. 1876. 31. szám. — Könyvkiállítási kalauz. 15. szám. — Tört. és ir.-tört. kiáll. 1902. 17. szám.

³ KNAUZ N. Magy. Sion. VI. 4. szám. — KNAUZ N. Kortan 7. szám. — DANKÓ J. Hymnarium. 29. szám.

⁴ Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 46. szám. — KOLLÁNYI F. Id. m. 38. l. 13. szám.

Nevét a könyv különböző lapjain jegyezte be; először a 7. v. lapon: «Inceptus est iste liber Anno domini millesimo quadringentesimo vicesimo secundo infra octavas assumptionis Beate virginis In valckestain... Ulreich de MISTELBACH.» A 99. v. lapon pedig: Ulreich WAGNER von MISTELBACH; végül a 301. v. lapon: «Finitus est iste liber in valckenstein Anno domini MCCCCXXIV. In die sancti Colomanni per manus Udalrici curricularis De MISTELBACH protunc ibidem existens socius scilicet In Valkenstain Deo Gratias etcetera». Ez az Ulrich WAGNER von MISTELBACH, mint «Canonicus Ecclesie Collegiate Sancti Martini, alias Sancti Salvatoris et Plebanus Sancti Laurencij Ecclesie extra muros Posonij» 1438-ban említették plébánosi hivatalába való beiktatásakor s még 1444-ben is ő volt a plébános.¹ Ő másolta 1422-ben a pozsonyi káptalan egy egyházi beszédek tartalmazó kéziratát is, melybe nevét szintén bejegyezte.²

Nagyon bájos miniaturákat tartalmaz egy *Esztergomi Missale* (Cod. lat. 359.),³ melyet PÁLÓCZY György esztergomi érsek köny-

¹ ORTVAY T. Id. m. III. 254. l. és II. 4. 471, 486, 488. l.

² KNAUZ N. A pozsonyi káptalannak kéziratai. 37. szám. «in valckchenstain In die s. Oswaldi regis anno 1422 per manus ulrici de MISSELBACH.» E korbeli másoló nevét tartotta fenn egy XIV. századi dísztelen *Missale* (Cod. lat. 95.), melynek végén ezt olvassuk: Explicit liber missalis per manus domini PERTHOLDI. KNAUZ N. Magyar Sion. VI. 8. szám; ORTVAY T. Id. m. II. 378. l. — és egy AQUINÓI TAMÁS-kézirat (Cod. lat. 326.), melyet 1420-ban másolt Johannes de SCHONWALD. Magyar Könyvszemle. 1894. 71. l. — Mint másoló ismeretes Johannes MAYER de Cremnicio is, aki 1478-ban másolt egy Bibliát (Cod. lat. 376.). BARTFAI SZABÓ L. A kaproncai Biblia. Magyar Könyvszemle. 1908. 95. l. — Tisztán mint kaligráfiai munka érdemel figyelmet egy *Psalterium* (Cod. lat. 128.), melyet az 1419. jún. 16-án elhunyt BALÁZS pozsonyi kanonok hagyományozott a pozsonyi egyháznak. KOLLÁNYI F. Id. m. 38. l. 12. szám; DANKÓ J. Hymnarium 53. szám. Blasius de VÁGNak nevezi a kanonokot, de ez tévedés, mert ez a kanonok nem azonos a mi BALÁZSunkkal. V. ö. ORTVAY T. Pozsony város története. III. 251. l. és 252. l.; KNAUZ N. Magyar Sion. VI. 734., 736., 737. l.

³ M. Könyvszemle. 1898. 397—398. l. Évnyegyedes jelentés. — Tört. és irod. tört. kiáll. 24. szám. — BARTONIEK E. Az orsz. Széchényi-könyvtár 317. számú középkori kódexéről. M. Könyvszemle. 1923. 201—202. l. — HOFFMANN E. Pálóczy György esztergomi érsek két könyvéről. Magyar Bibliofil Szemle. 1925. 34—36. l.

vétül jelöl meg az első lapján olvasható bejegyzés: «Georgius de PALOCZ archiepiscopus Strigoniensis», mely körülmény egyben a darab korát is meghatározza, mivel PÁLÓCZY 1423—1439-ben volt esztergomi érsek. A kódex elején a kalendáriumban, épúgy a végén az imádságok között a magyar szentek szokott helyükön fellelhetők. A könyvbe szép lapszeldíszítések vannak festve, ezenkívül bájos iniciálék ékesítik (l. hasonmást), különféle jelenetek ábrázolásával (F 17. v. Jézus születése; F 22. v. A három királyok; F 66. Jézus bevonulása Jeruzsálembe; F 91. r. Jézus a szenvedés eszközeivel; F 99. Jézus mennybemenetele; F 128. r. Jézus bemutatása a templomban; F 151. Mária halála; 158. v. Mihály arkangyal), a kánonkép azonban ki van vágva.

A miniaturák rendkívüli bájjal mesélik el a történeteket, az alakok és a felfogás egyaránt kecsesek. A lapszeldíszítések a XIV. századnak olasz hatások alatt fejlődő széles leveleit teljesen elvetették és átvették az osztrák ornamentika kacskaringós, hajszálvékony indákban kihangzó, karcsú szarait és fodros leveleit, melyekben itt-ott szép, gótikusan stilizált virágok csüngenek.

Még erősebben érzik az osztrák hatás PÁLÓCZYNak egy másik könyvében, a salzburgi Studienbibliothekban levő *Breviarium*ában, mely sajátos festési modorában és némely lapon a ruhák hajtékainak különös gyűrődéseiben némi hatását mutatja MARTINUS OPIFEX pompás munkáinak a bécsi Nationalbibliothekban, melyeket magyaroknak elfogadni¹ egyelőre semmiképen sem bírok.² Már csak azért sem, mert MARTINUS munkássága annyira összeforrott két művészával, kik teljességgel osztrákok. Az egyik az ú. n. ALBRECHTMINIATOR, (a későbbi ALBERT magyar király miniatora), kinek kapcsolatai

¹ A. de HEVESY. Le Breviair de Sigismond de Luxembourg. Bulletin de la Société Française de reproductions de manuscrits à peintures. I. No 2. Paris. 1911. és DIVALD K. Magyar művészettörténet. 91—92. l.

² H. LEFORINI. Simon von Niederaltaich und Martin von Senging. Zur Geschichte der österreichischen Miniaturmalerei. Festschrift der Nationalbibliothek in Wien. Wien 1926. 2—10. l. a melki Martinus von SENGINGben próbálta a művész kilétét meghatározni, de e feltevését nem tudta eléggé valószínűvé tenni s így a kérdés, mely az osztrák művészettörténeteket is erősen foglalkoztatja — még megoldatlan.

az osztrák oltárkép-festészettel nyilvánvalóak.¹ Munkássága² osztrák munkákban gyökerezik és ez iskolához való tartozását számos követő is bizonyítja.³ A másik az ú. n. LADISLAUS POSTHUMUS MESTER, ki csak Ausztria számára dolgozott.⁴ Egyetlen magyar vonatkozású műve V. LÁSZLÓ királyunk latin grammatikája, melyet 1446-ban bizonyos SIMON másolt Melkben, nagyon valószínűtlen tehát, hogy Magyarországon illuminálták volna. S a hatéves gyermek, mint magyar megrendelő, még akkor sem jönne számba, ha nem tudnók, hogy 1452-ig állandóan Bécsben III. FRIGYESnél tartózkodott s azután is csak ritkán volt Magyarországon. A király egy másik könyve a vatikáni-könyvtárban (Pal. lat. 1787.) szintén tipikusan

¹ Munkásságát először H. J. HERMANN állította össze. Die illuminierten Handschriften in Tirol. Leipzig. 1905. Cod. 63 és 32 tárgyalásánál. — L. még H. TIETZE: Die Handschriften der Concordantia Caritatis des Abtes Ulrich von Lilienfeld. Jahrbuch der K. K. Zentralkommission. Wien 1905. Neue Folge. III. 57—58. l. és H. TIETZE. Die Denkmale des politischen Bezirkes Melk. Wien, 1909, 337. l. W. SUIDA adta neki az Albrechts-miniátor nevet és ismertette az osztrák oltárkép-festészettel való összefüggéseit. Die Wiener Malerschule, 1420—1440. Belvedere. 1925. 54. l. és W. SUIDA. Österreichs Malerei in der Zeit Erzherzogs Ernst des Eisernen und König Albrecht II. Wien, 1926. 55—60. l.

² Művei: 1433-ban Franz von RETZ *Salva Regina*ja. Klosterneuburg. Stiftsbibliothek. — 1437 előtt. V. ALBRECHT osztrák herceg imakönyve. Wien. Nat. Bibl. Cod. lat. 2722.; — 1437 előtt. ZSIGMOND király imádságos könyve. Wien. Nat. Bibl. Cod. lat. 1767.; — Jac. de VORAGINE *Legenda aurea*. ZSIGMOND király számára kezdve 1437 előtt. Wien. Nat. Bibl. 326.; — 1438—1439. ALBERT király (az előbbi V. Alb. osztrák hcg.) német nyelvű imakönyve. Melk. Stiftsbibliothek. No 1829. — Biblia-töredékek Ambrasban.

³ Ezek közül kiemelkedik egy brixeni püspök számára készült két könyv (1444—1450.), egy klosterneuburgi Missale 1452-ből és a bécsi egyetem magyar hallgatóinak anyakönyve 1453-ból. Képét l. DR. SCHRAUF K. A bécsi egyetem középkori magyar anyakönyve. M. Könyvszemle, 1892—1893. 22—27. l.

⁴ Munkásságát W. SUIDA Id. m. 61. l. tárgyalja. Legkorábbi munkája a grazi Egyetemi könyvtár III. 128. jelzetű kézírata, melyet 1445-ben ajánltak fel a Mariazeelli Madonnának; — 1446 körül festette V. LÁSZLÓ latin grammatikáját. Wien. Nat. Bibl. Cod. 23*. — Résztvett a ZSIGMOND számára elkezdett s már FRIGYES császár számára befejezett imádságos könyv kifestésében. Az órá eső rész valószínűleg már FRIGYES-kori. Wien. Nat. Bibl. 1767. — Résztvett a *Legenda aurea* kifestésén. (Valószínűleg szintén már FRIGYES korában.) Wien. Nat. Bibl. 326. — Datálatlan egy Klosterneuburg számára készült *Missale*. Stiftsbibl. Cod. 78.

alsóausztriai munka, sőt egy harmadik könyvét, Teplben lévő imakönyvét is Melkben írták.

E három művész két esetben ugyanazon könyv kifestésén dolgozott¹ — s csak egy könyvet illuminált MARTINUS OPIFEX mindvégig egymaga² — s teljességgel elképzelhetetlen, hogy a könyveket Ausztria és Magyarország között ide-oda cipelték volna a kifestések végett.

Hogy ALBERT király miniátorának művészete mégis volt valami hatással a magyar miniatürfestésre, az e kor erős osztrák kapcsolatai folytán nem meglepő. Bizonyítékát látjuk PROLEMAEUS *Cosmographiájának* kéziratában, mely ma az augsburgi könyvtárban van s melybe másolója így írta be magát: «explicit per quendam Hungarum 1465». Címlapjának díszítései hosszú, vékony száraikkal s hegyes hármás leveleikkel teljesen az említett miniator követőjének mutatják a művészt.

1469-ben, MÁTYÁS király magyarországi TAMÁS minorita barátának ajándékol egy díszes Missalét festetett, mégpedig Bécsben, GEORGIUS cathedralissal.³ Ha MARTINUS OPIFEX és esetleg ALBERT király és V. LÁSZLÓ miniatorai is magyarok lettek volna, ez azt jelentené, hogy nálunk már ekkor sokkal magasabb fokon állott volna a miniatürfestés, mint Ausztriában. Ez a magas könyvfestési kultúra pedig nem vesztetett volna el máról-holnapra. Viszont ha meglelt volna, el sem képzelhető, hogy MÁTYÁS idegenhez fordul megrendelésével. S így az előbb mondottakon kívül, ezt is, noha indirekt bizonyítéknak vehetjük e művészek osztrák volta mellett.

A század közepének modorát mutatja egy *Breviarium strigoniense* a bécsi Natonalbibliothekban (Cod. lat. 1481.), melynek kalendáriuma ugyan hiányzik, de a könyv végén megtalálhatók a magyar szent királyok miséi is. Néhány lapjára szép, sőt gazdag levélfolyondár van festve, mely osztrák hatás alatt áll ugyan, de a

¹ A *Legenda aurea*. Wien. Cod. 326. és az *Imakönyv*. Wien. Cod. 1767.

² A trójai háborút. Wien. Nat. Bibl. 2773. HERMANN Id. m. -ban, ambrasi kéziratok. Cod. 63., neki tulajdonítja még VI. ALBRECHT imakönyvét is (Wien. Nat. Bibl. Cod. 1846.), de e véleményét nem tudom elfogadni.

³ Roma. Vatican. Rossiana. 1164.

kapott benyomást egyénien fejleszti tovább. 1450-körűli gótikus modorban készűlt néhány egész jelentéktelen kézirat Bécsben és Esztergomban és egy *Breviarium* a Nemzeti Múzeumban (Cod. lat. 132.)

Gótikus modorú az a fajta levél és virágdísz is, mely a Nemzeti Múzeum VICTORINUS-kodexének címlapját ékesíti. (Cod. lat. 370.)¹ A művész itt is kedves egyéni ízt tudott adni a munkának. Nagyon bájos gondolat pl. a baloldali lapszélen végigszaladó zöld rud, melyre csak itt-ott van egy-egy levélke bigygyesztve. A könyv 1460. körül készülhetett, mert 1462. szept.-ben VITÉZ János Nagyszebenben már emendálta. Valószínűleg ekkor az ő tulajdonát is képezte s csak halála után lett MÁTYÁS királyé, ki azt jellegzetes, szép kötésével borítottatta be. A jelentéktelen krakkói REGIOMONTANUSSAL² együtt ez a VICTORINUS képviseli a gótikus modort VITÉZ könyvtárában, mely egyébként tisztára olasz termékekből állt. Valószínű, hogy mindakettő Váradon készűlt.

Német munkák hatását mutatja az a Máriát és a Szentháromságot ábrázoló, két egyszerű tollrajz, mely a Nemzeti Múzeum *Dubnici-krónikáját*³ (Cod. lat. 165.) díszíti. A kézirat 1479-ben, Váradon készűlt. Történelmi fontosságát nem tekintve, művészeti szempontból alig érdemel figyelmet. Eredetileg díszesebbre is volt tervezve, de utóbb csak az említett két rajz készűlt el. DOMANOVSKY föltevése, hogy a szentháromságot valami német metszet

¹ FRAKNÓI V. Vitéz által emendált kódexek M. Könyvszemle 1886. 1—7 l. M. Könyvszemle 1905. Új Korvin-kézirat a M. Nemz. Múz. Széchenyi Orsz. Könyvtárában. 376—377. l. — M. Könyvszemle 1906. 73. l. — WEINBERGER. Id. m. 21. sz. — GULYÁS P. Mátyás király könyvtára. 1916. 6. l. — Magyar nemzet története. IV. 536. l. — BEÖTHY. Képes irodalomtörténet. I. 140—141. l. színes melléklet. — A. DE HEVESY La Bibliothèque du Roi Mathias Corvin. Paris. 1923. 15. szám. — E. HOFFMANN Der künstlerische Schmuck der Corvin-Codices. Belvedere. 1925. 131. l.

² Krakkó. Egyetemi könyvtár. Theorica Nova. F. F. III. 3.

³ A kéziratnak történeti fontossága miatt nagy irodalma lévén, annak felsorolásába itt nem bocsátkozhatom. V. ö. DOMANOVSKY S. A Dubnici krónika kódexe. M. Könyvszemle. 1899. és DOMANOVSKY S. Dubnici krónika. Századok. 1899. 229—450. l. — Képe több helyűtt közölve. BEÖTHY-féle Képes Irodalomtörténet. I. 185. l. és DR. VÁNYI F. Magyar irodalmi lexikon. Bpest. 1926. I. 223. l.

után később illesztették be, nagyon találónak látszik, mert teljesen úgy is van sraffirozva, mint egy metszet.

A XV. század végének német befolyás alatt kialakult, nagyon egyéni és könnyen felismerhető modorát mutatja néhány felső-magyarországi kézirat, mint pl. a besztecebányai városi könyvtárnak 1477 előtt készült ú. n. *Langhaus-Missaléja* és a gyulafehérvári Batthyaneum egy magyaros üde színekben virító *Magyarországi Missaléja*. (Cod. II. 24.)

A Múzeum egy Pozsonyból származó *Esztergomi-Missaléja* (Cod. lat. 222.)¹ a következő szavakkal kezdődik: «Incipit liber Missalis Secundum Rubricam Strigoniensis dioecesis, Quem fieri fecit honestus vir Dominus Johannes POTENBERGER Civis et Iuratus Civitatis Posoniensis. Anno domini Millesimo Quadringentesimo Octuagesimo. Dominica prima in adventu domini Introitus.» Ugyanezen lap alján az 1481-es évszám jelzi a miniator elkészültét. — POTENBERGER János, kinek rendelésére a könyv készült, az okiratokban először 1470-ben fordul elő, mikor mint a város bírása említetik. 1471-ben mint a város polgármesterét, 1473-ban újra mint polgármestert említik. Ő alatta épült újra a péktorony. 1475-ben megint mint városbíró szerepel. 1477-ben pedig harmadízben viseli a polgármesteri méltóságot.²

A szöveg előtti három első lapra szokás szerint a kalendárium van beiktatva, melyben az összes magyar szentek a rendes helyükön találhatók.

Művészi díszét tekintve, a kézirat az egyszerűbbekhez tartozik, a kánon előtti kép hiányzik s a többi lapok díszítése csupán levél- és virágmotívumokból áll. De azért ezeknek a modorából is érdekes következtetéseket lehet vonni. A Missale lapjain szembeötlően két kéz dolgozott. Az első a címlapot, a Kánon-kezdő iniciálét (valószínűleg az elveszett Kánon-lapot) és egyebeket, a második a 94.,

¹ KNAUZ N. Magyar Sion. 14. sz. — KNAUZ N. Kortan. 21. szám. — Könyvkiállítási kalauz. 42. szám. — KOLLÁNYI F. Id. m. 3. szám. — IVÁNYI B. Az írás és könyvek Eperjesen a XV—XVI. században. M. Könyvszemle. 1911. 135. lap.

² ORTVAY T. Id. m. III. 382, 395—396. l.

121. stb. lapot díszítette. Az első kéz az igénytelenebb osztrák kéziratok hosszúindás modorát követi, a második, kétségbe nem vonható szoros kapcsolatokat mutat egy határozott salzburgi miniatorfestő műhellyel, melynek számos darabját ismerjük.¹ Ezek a XV. század utolsó negyedéből származó, legnagyobbbrészt salzburgi, passau-i és brixeni Missalék, van azonban közöttük egy, ma a salzburgi Studienbibliothekban (V. I. B. 23.), mely kalendáriumának magyar szentjeivel világosan elárulja, hogy valamely magyarországi bencés kolostor számára készült. Ez a dúsan illuminált Missale, — melynek lapjai a többi salzburgi darabokkal teljesen egyező díszítéseikkel e csoportba való tartozásukat meggyőzően bizonyítják, — tanuskodik tehát amellet, hogy a kapcsolat ezen salzburgi műhely és Magyarország között tényleg fennállt s a Múzeum kéziratában található néhány lap modorának megegyezése e csoport munkáival, — nem véletlen.

Föl nem tehető, hogy ilyen jelentéktelen díszítések miatt a félig kész kéziratot Salzburgba küldték volna. De minden egyéb feltevés is erőltetettnek látszik. Lehet, hogy Salzburgban rendelte meg POTTENBERGER az egész könyvet, ahol kétféle modorban festették ki, — de meg kell jegyezni, hogy e csoportnak egyetlen darabjában sem láttam a címlap festéséhez hasonló lapokat, tehát nem valószínű, hogy a színekben és festékanyagban is annyira különböző munkák egy műhely termékei volnának. Az is lehet, hogy a festések mind Pozsonyban készültek oly módon, hogy a címlapot s a vele rokon lapokat egy pozsonyi művész festette, az idegen modorúakat pedig a salzburgi műhely egyik tagja, ki vándorútján Pozsonyba vetődött s ott elkészítette ezt a pár kis díszítést. Végül az is lehet, hogy a kézirat dísze a maga egészében pozsonyi művészekről készült, de a salzburgi modorú művésztől semmi más pozsonyi munkát nem ismerek.

1488-ból való egy *Magyarországi Missale* a Nemzeti Múzeumban (Cod. lat. 219), mely a pozsonyi káptalan ajándékaiként ke-

¹ E csoporttal bővebben foglalkoztam s az idevágó kéziratokat egyenként felsoroltam HENRIK csukárdi plébánosról szóló, már idézett cikkemben.

rült a Múzeumba.¹ Első lapján bő adatokat találunk a kézirat keletkezésére vonatkozólag: «Das puch Ist geordent worden dem Allmechtigen got zu lob und Ere und dem heiligen Sand Mertn durch die Ersam Fraw Magdalena ROSENTERIN zu gedechtnuss Ir und Irer geslecht seln In solcher mass, dass dasselb puch gebraucht sol werden auf dem hohen Altar Sand Mertn pharkirchen Hie zu Prespurg Anno domini etc. LXXXVIII°». A kánon véglapján pedig az iratás éve olvasható: 1488. Tehát a pozsonyi Szent Márton-egyház számára készítette ROSENTER Magdalena asszony. Hogy ki lehetett ez az asszony, arra nézve — úgy gondolom — néhány pozsonyi oklevél kellő világosságot vet: 1480-ban ugyanis egy Wenzl ROSENTER nevű szűcs nejére, Magdolnára és fiára hagyja egyik szőlejét.² 1482-ben Magdolna, Wenzl szűcs özvegye fiára, ROSENTER Mártonra hagyja ugyanazt a szőlőt; ugyancsak 1482-ben ráhagyja egy másik szőlejét is;³ 1484-ben Mertn ROSENTER mint városi kamarás említettik; 1487—1488-ban polgármester; 1492—1493-ban városbíró. A ROSENTER család tehát a vagyonos és tekintélyes polgársághoz tartozott. Az adatok oly meggyőzően vágnak össze, hogy nem kételkedhetünk abban, hogy Wenzl szűcs felesége, a Szent Márton-templomnak adományozó Magdolna asszony és ROSENTER Márton polgármester anyja — egy és ugyanazon személy.

A *Missale* nincs nagy fényűzéssel kiállítva, de címlapját csinos, élénkszerű levéldisz kereteli s ugyanez a díszítés tűnik fel több iniciáleban (l. hasonmást) és a lapok szélein. Az egyetlen lap, melynek biztonnyal számottevő figurális dísz volt, a kánon előtti kép a keresztre feszített Krisztussal, a könyvből ki van tépve. A miniatúrák hovatartozásáról azonban kellőleg tájékoztatnak a meglevő lapok is. A *Missale* a pozsonyi kéziratok jelentős csoportjához tar-

¹ KNAUZ N. Magyar Sion. VI. 16. szám. — KNAUZ N. Kortan. 22. szám. — Tört. és irod. tört. kiáll. 1877. 13. szám. — Könyvkiállítási kalauz. 45. szám. — DANKÓ J. Hymnarium. 45. szám. — ORTVAY T. Id. m. II. 4. 379. és 398. l. KOLLÁNYI F. Id. m. 10. szám. — IVÁNYI B. Id. m. 135. l.

² ORTVAY T. Id. m. II. 385. és 400. l.; I. 183. és 197. l.

³ ORTVAY T. Id. m. III. 383. és 396. l.

tozik, mellyel más alkalommal volt módomban behatóan foglalkozni.¹ A munkákban oly művész kezére ismerünk, kinek fontos szerep jutott 1487—1488-ban, amidőn HAN János pozsonyi kanonok pompás Gradualéjának kifestését bízta rá. Ugyancsak HAN János festtette át vele — a címlapon látható HAN-címer tanúsága szerint — a gyulafehérvári Batthyaneum birtokában levő Esztergomi Missale néhány lapját, melyet IMREFIA János pozsonyi őrkanonok számára 1377-ben másolt, illuminált és bekötött westfáliai STEPHANI Henrik csukárdi plébános. Ebben a könyvben a kánon elé külön lapon beillesztett a művész egy gazdag miniaturát, mely Krisztust a keresztfán ábrázolja. Ezeken kívül a Nemzeti Múzeum már említett XIV. századi Missaléjában (Cod. lat. 94) is található egyetlen iniciále tőle, a kánon kezdő *T* betű, s bizonyosra vehető, hogy tőle volt ugyanitt a kánon előtti kép is, mely most a könyvből el van távolítva. Még egy Pozsonyban levő kézirat mutatja az ő kezének munkáját, sőt talán több is, de erről, mint említettem, nem tudtam személyesen meggyőződni. A felsoroltak szerint a művész munkáinak tekintélyes sorát ismerjük és súlyban is számottevőt.

A miniaturáknak nagyon jellegzetes és könnyen felismerhető modora van. Hosszú, vékony szárazon növő, folytonosan ismétlődő, három fajta levélpár vagy gazdagabban fejlesztett folyondárok között pompázó, élénkszínű, késő gotikus, itt-ott naturalisztikus virágok a főmotívumai e dekorációnak. Feltűnő, hogy mind e munkák néhány év alatt készültek: a két keltezett darab az 1487-es és 1488-as évet jelöli meg; a keltezetlen darabok pedig — pl. a gyulafehérvári Missale, már a birtokos HAN János személye által —, de meg a keltezett kéziratok miniaturáival való teljes hasonlóságuk által is, ugyanezen évekre vallanak. Említett dolgozatomban — úgy gondolom — elég meggyőző érvet hoztam fel azon állításom bizonyítására, hogy ezek a kódexek a leghatározottabb összefüggést mutatják egy műveiből jól ismert salzburgi miniatornak, Ulrich SCHREIERnek munkáival, ki Bernhard ROHR salzburgi érsek és egyéb salzburgi urak számára 1469—1481-ben

¹ HOFFMANN E. Henrik csukárdi plébános miniator. Id. m. 81. l.

nagy szorgalommal dolgozott. Tőle illuminált kódexek Bécsben, Grazban, Salzburgban, Münchenben, Rómában és Pesten (Cod. lat. 223, nagyon egyszerű munka 1472—1473-ból) bőségesen található. A pozsonyi darabok és a salzburgi miniator munkáinak összevetése meggyőz arról, hogy a kompozíciókban, arctípusokban, ornamentikában, sőt egyes apró részletekben is mutatkozó hasonlóság nem véletlen, nem is mutat csak nagy általánosságban a salzburgi iskolához való tartozásra, hanem arra vall, hogy e munkák ugyanazon forrásból fakadtak. Ulrich SCHREIER miniaturái a pozsonyi csoporttól kissé eltérnek bágyadtabb színezésükkel, vékonyabb, megnyúltabb, kevésbé realisztikus és vérszegényebb formáikkal és gondosabb kidolgozásukkal. Mivel SCHREIERnek 1481-től 1488-ig semmilyen munkáját sem ismerjük, feltehető volna, hogy folytonos, lassú átalakulást feltűntető művészete ezt az utat is megfutotta, de még sokkal valószínűbb, hogy ez években Pozsonyban a mesternek csak valamely tanítványa dolgozott, ki annak modorát teljesen magába szította. Ez a tanítvány lehetett pozsonyi származású is.

A dunántúli németiség ízlésének légköréből származik az 1489-ből való BATHYÁNYI Boldizsár-féle *Misekönyv* (Magy. Cod. 17),¹ mely művészeti szempontból nem is jön számba. Két színes rajza (Krisztus a keresztfán F 14 v. és Veronika kendője 19 r.) oly dadogó ügyetlenséggel van festve, hogy azokat miniaturáknak alig minősíthetjük. Valószínű, hogy valahonnan másolva vannak. Egyetlen érdekességük, hogy rajzolójukat s egyben a könyv másolóját ismerjük, mert a könyv 72. lapja az összes adatokról bőven tájékoztat: «Et sic est finis in Kwzegh in feria sexta ante festum B. lucie virginis: Anno Domini Millesimo Quadringentesimo octuagesimo nono sub egregio domino Baltisar de BATYAN capitanei (sic!) eiusdem civitatis et castri Kwzegh per me Anthonium litteratum

¹ A darab nagy irodalmából csak néhány cikket ragadok ki: TOLDY F. Magyar Nemzeti Irodalom Története. Pest, 1851. II. 101. l. — MÁTRAY G. Régi magyar naptárak. M. Akadémiai Értesítő. 1853. 26. l. — KNAUZ N. Magyar Sion. VI. 810—812. és 881—883. l. — Könyvkiállítási kalauz. 64. szám. — ZOLNAI Gy. A Batthyányi misekönyv magyar naptára és lapszéli jegyzetei. M. Könyvszemle 1895. 106—116. l. — ZOLNAY Gy. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Budapest. 1905. 23. szám.

nobilem de ffanch existente (sic!) penes Albam Regalem.» Nemes FÁNCSY Antal írástudó könyvét nem művészi, hanem nyelvészeti szempontból tartották sokáig elsőrangú fontosságúnak, mert a latin szöveg közé magyarnyelvű magyarázatok vannak írva és a 3—14. lapon magyarnyelvű naptár olvasható. E magyar részek hitelességét azonban JAKUBOVICH Emil újabban kétségbe vonta.¹

A német kapcsolatok legkézzelfoghatóbb bizonyítékai azok a munkák, melyekben korabeli német metszetek másolatait találjuk. Régibb idő óta ismeretes, hogy erdélyi és felsőmagyarországi festmények és szobrászi művek, a prépostfalvi, alsó bajomi, medgyesi, földvári, berethalomi, csíkmenasági stb. oltárok,² valamint a héthársi, a kisszebeni, a bártfai és PÁL mester löcsei oltára stb.³ DÜRER, SCHONGAUER, Israhel von MECKENEM és Veit Stoss metszeteinek másolásaival készültek. Az illuminált kéziratok vizsgálata a német metszetek elterjedésére vonatkozó ismereteinket lényegesen kibővíti, amennyiben azt látjuk, hogy GYÖRGY topusztkói apát két pompás kéziratát is, 1495—1498-ban, a horvátországi Kőrös megyében úyszólván minden ízükben német és németalföldi metszetekből állították össze, még pedig a Zwolléből származó I. A. MESTER, az E. S. MESTER, a BERLINI PASSZIO MESTERE, Israhel van MECKENEM, a P. W. MESTER és SCHONGAUER metszeteiből.⁴ Sőt kutatásaim azt is megmutatták, hogy még egy, az ország szívében készült kéziratnak, KÁLMÁNCSEHI Domonkos 1481-iki *Breviariumának* előállításánál, sőt HAN János Graduáléjánál is az E. S. MESTER metszetei szolgáltatták az előképet.⁵ Nem egy-egy izolált esetről van tehát szó,

¹ JAKUBOVICH E. Adalékok nyelvemlékeink sorozatához. M. Nyelv. 1919. 123. l.

² Dr. V. ROTH. Siebenbürgische Altäre. Strassburg. 1916. 50., 58., 78., 90., 103. stb. ll. XX., LXIV. stb. táblák. — Max LEHRs. Geschichte und kritischer Katalog. V. Martin Schongauer. Wien. 1925. 207., 266., 281., 288. ll.

³ DIVALD K. Magyarország csúcsíveskori szárnyasoltárai. Bpest. 1909. 27. l. — DIVALD K. A héthársi szent Márton-templom. Bpest. 1913. 17. l. — B. DAUN. Veit Stoss und seine Schule. 1916. p. 116. Abb. Fig. 65. Taf. XXII. Abb. 2.

⁴ HOFFMANN E. Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékééről. M. Könyvszemle. 1925. 37—47. ll.

⁵ HOFFMANN E. Id. m. 29—31. és Der künstlerische Schmuck stb. id. m. 133—137. és HENRIK csukárdi plébános id. m. 88. l.

hanem arról, hogy a fontosabb német rézmetszők műveinek Magyarország nyilván kitűnő piaca volt s munkáik az ország minden részében egyaránt ismeretesek és kedveltek voltak. Ez művészeti tekintetben rendkívül élénk kapcsolatra vall, melynek hatása természetesen a szabadon és önállóan alkotott műveknél sem maradhatott el.

***

A magyar miniaturfestés új fázisa kezdődött MÁTYÁS király alatt. Ekkor a különféle irányokból — melyek feltűnését, más irányokkal való kereszteződését és újra elhalását eddig nyomon követhettük — egy újabb elem hozzájárulásával új, általános jellegében könnyen felismerhető magyar miniatur-festő modor alakult ki. Az utolsó évtizedekben a politikai összeköttetések természetéből önként folyt, hogy a nyugati és főleg az osztrák elem kerekedett fölül. De már V. LÁSZLÓ (sőt talán már ZSIGMOND) alatt megkezdődött az olasz kéziratok újabb beszívargása, mely valóságos beözönléssé változott MÁTYÁS király alatt. Az új elemnek a régivel való egyesülése, melyhez újabb francia és németalföldi hatások is járultak, új és nagyszerű eredményeket hozott. Olaszország minden részéből tömegestől érkeznek a kéziratok s mindenik nyomot hagy a kialakuló új magyar stílben. Legkisebb hatást a nápolyi kéziratok gyakorolják, erős a flórencieké, de döntő befolyással vannak az északolasz munkák. Annyira, hogy azt kell feltételeznünk, miszerint az 1480 körül kialakult és pompásan virágzó budai miniator-műhelyben északolasz művészeknek nagyobb számban kellett jelen lenniök.¹

A Corvinának a magyar műhelyből származó darabjai közül a Nemzeti Múzeum egyetlen darabot bír, Georgius TRAPEZUNTIUS *Rhetoricáját* (Cod. lat. 281.). Ez a kézirat a műhelynek nem legjelentékenyebb, de jellegzetes munkája (l. hasonmást). A címlapot díszes keret veszi körül; az alsó lapszél közepén két fáklás ifjú, levelekből és gyümölcsökből álló nagy koszorút tart, melynek belsőjében a CORVIN-címer látható. A címer összeállítása a szokásos — cseh oroszlánokból és magyar pólyákból van összeállítva, a szív-pajzsban a hollóval — csak hogy az oroszlánok szembefordulnak

¹ HOFFMANN E. Der künstlerische Schmuck der Corvin-Codices. Belvedere. 1925. 130—156.

egymással. Ebben a formában csak kétszer találkozunk még vele, a bécsi PTOLEMAEUS-kódexben és a wolfenbütteli TOLHOPFban, mind a kettő a magyar műhely terméke.

E kódexre nézve a szakirodalomban egész csomó téves adat és vélemény olvasható, melyek egyrészt tárgyi természetűek, másrészt a miniaturák korára és művészára vonatkoznak.

Mikor a TRAPEZUNTUS Konstantinápolyból hazakerült, sokan úgy vélekedtek, hogy a címlapon — a szerző képzeletbeli képét feltüntető¹ iniciálében — MÁTYÁS király arcképe látható,² mely állítás a későbbi említéseknél már helyesbítve van.³

A kézirat keletkezését a tudósok csaknem egybehangzóan az 1467. évre tették, a bécsi PTOLEMAEUSSal egyidőre.⁴ Ez a kormeghatározás azonban nem helyes. A bécsi kéziratot kétségbevonhatatlanul 1467-ben másolták, de festői díszét csak 1488 után nyerte: a lapszélidiszítések világosan mutatják a GHERARDÓTól festett remek bécsi HIERONYMUS-kódex festéseinek hatását.⁵ A múzeumi TRAPEZUNTUS azonban korábbi munka. Kezdetlegesebb is, azonkívül meg címlapjának egyes részei, mint pl. a fáklyát tartó ifjak, a próféta félalakja pontosan egyeznek KÁLMÁNCSEHI Domonkos *Missaléj*ának címlapjáéval, mely a zágrábi székesegyház kincstárában van (No. 355.).⁶ KÁLMÁNCSEHI ezen *Missaléja* viszont számtalan részletének egyezése folytán szorosan kapcsolódik a prépost másik *Missaléjához* (a bécsi LIECHTENSTEIN-gyűjteményben), mely 1481-ben készült. A prépost e

¹ Képét l.: FRANKÓI V. Bakócz Tamás élete. Budapest, 1889. 3. és 29. l.

² Századok. 1869. 746. l. A Corvina maradványai. — MÁTRAJ G. A Konstantinápolyból legújabbán érkezett négy Corvin-kódexről. Pest. 1870. 10—12. l. — Tört. és irod. tört. kiáll. 1877. 17. szám.

³ FISCHER L. König Mathias Corvinus und seine Bibliothek. Wien. 1878. XXVIII. szám. — CSONTOSI J. Latin Corvin-kódexek bibliographiai jegyzéke. M. Könyvszemle. 1881. 4. szám. — W. WEINBERGER. Id. m. 15. szám. — Említve még: D. A Nemzeti Múzeumi könyvtár Corvin-kódexeinek száma. M. Könyvszemle. 1895. 372. l.

⁴ Könyvkiállítási kalauz. 1882. 210. szám. — CSONTOSI J. A Korvina. Pallas-Lexikon. 1895. VI. l.

⁵ HOFFMANN E. Der künstlerische Schmuck. 145—146. l.

⁶ HOFFMANN E. Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékééről. M. Könyvszemle. 1925. 31—32. l.

két kódexe a magyar miniaturfestő-stílust még csak fejlődőben mutatja, még nem olvadtak szerves egésszé a különféle idegen és magyar stílusok, hanem elkülönülve jelennek meg az egymásután következő lapokon s ha a bécsi darab nem is volna datálva, akkor is tudnók, hogy ez az 1481 körüli évek állapota. E kódexekkel való kapcsolata folytán a TRAPEZUNTIUS tehát a műhely korai darabjai közé tartozik s 1481 körül keletkezett.

Az idevágó szakirodalom harmadik tévedése a művész kilétére vonatkozik. A teljes bizonytalanságba PULSZKY Ferenc vetett először egy nevet: a flórenci nagy miniátornak, GHERARDO del FORÁNak nevét.¹ PULSZKY egy kéz munkájának állapította meg a múzeumi TRAPEZUNTIUST, a bécsi PTOLEMAEUST és a velencei AVERULINUST. A kérdést a kitűnő szemű CSONTOSI vitte előre,² aki nagyjából összeállította azt a kéziratcsoportot, melyet máig is összetartozónak érzünk: a múzeumi TRAPEZUNTIUST, a bécsi PTOLEMAEUST, a wolfenbütteli TOLHOPFOT, a velencei AVERULINUST, a müncheni BEDAT, a párisi CASSIANUST és a nürnbergi *Historia Turciae*t. S fölveti a kérdést, hogy vajon ki lehet a miniátor? «GHERARDO-e? a névtelen madocsaí apát? Felix RAGUSANUS³ vagy más?» A kérdés nagyon óvatosan van fölteve, de alatta nagyon biztos sejtése érezhető annak, hogy a munkákat magyaroknak tartotta. Véleményével csak azért nem állott

¹ PULSZKY F. A Corvina maradványai. Könyvkiállítási kalauz. 1882. 60. l. Így említi a művészt: «GHERARDO, kit il CHIERICONak neveznek» és magasabbra tartja ATTAVANTÉNél. Ma tudjuk, hogy GHERARDO és CHERICO két nagyon különböző egyéniség, a TRAPEZUNTIUS pedig mélyen alatta áll ATTAVANTE munkáinak.

² CSONTOSI J. Hazai és külföldi könyvtári buvárlatok. M. Könyvszemle 1883. 214—215. l. — CSONTOSI J. Attavantestől festett Corvin kódexek. Magy. Könyvszemle. 1885. 253. l. — CSONTOSI J. Corvinische Handschriften von Attavante. Centralblatt für Bibliothekswesen. 1886. III. 216—217. l. — CSONTOSI J. Mátyás és Beatrix arcképei Corvin-kódexekben. Archaeológiai Értesítő. 1888. 114. lap.

³ Felix RAGUSANUS eddigelé egészen rejtélyes személyiségét I. KUKULJEVIČ-SAKCINSKI (Slovník umjetnikah Jugoslavenskih. Zagreb. 1858. 76—77. l.) igyekezett Felix PLIANCUSSal, KRISTÓF modrusi püspök unokaöccsével azonosítani. E feltevését azonban később hallgatólagosan visszavonta. I. KUKULJEVIČ-SAKCINSKI Kroatisch-dalmatinische Künstler am Hofe des ungarischen Königs Mathias Corvinus. Agram. 1860. II. l. (Különlenyomat az Agramer Zeitung-ból.)

elő határozottabb formában, mert nem tudta volna bizonyítani. Dacára ezen intésnek, tizenkét évvel később újra csak GHERARDO nevét látjuk emlegetni.¹ Sőt ugyancsak GHERARDÓT említi mesterül SCHÖNHERR is, ki a CSONTOSITól összeállított csoportot nagyjából együtt tartja: kétségtelenül GHERARDO munkájának véli az AVERULINUST, a CASSIANUST, a BEDÁT és NAGYLUCSEI Orbán *Psalteriumát*, a Nemzeti Múzeumban (Cod. lat. 369.)² és az ő valószínű munkájának a múzeumi TRAPEZUNTIUST és két darabot, melyeket a NAGYLUCSEI *Psalteriumon* kívül újonnan vesz fel a csoportba. Az elsőt, a vatikáni *Missalét* (Cod. urb. lat. 110.) helyesen, a másikat, a drezdai VALTURIUST (Cod. R. 28. m.) tévesen, mivel az épen nem ide tartozó darab, hanem nápolyi. E csoportot egy újabb darabbal gyarapította LEON DOREZ, ki a holkham-halli *Evangelistariumot* elsőül ismertette és a CASSIANUS miniátorának tulajdonította; igaz, hogy ezt a művészt «bizonyos valószínűséggel» BOCCARDINO VECCHIOBAN véli felismerhetni.³ HEVESY⁴ szintén átveszi az irodalomból az immár többször összeállított csoport együvé tartozásának tényét, a mesterre vonatkozólag pedig visszanyúl CSONTOSI fontos gondolatára és tovább építi azt. Megállapítja, hogy e darabok nem mutatnak tiszta művészi stílust, tehát nem lehetnek egyik olasz miniátor-iskolának sem termékei. A stílusok keveredése természetes azonban Budán, hol a tanulmányozásra és továbbképzésre — Európa minden részéről összeszedett gazdag anyagával oly könyvtár állt rendelkezésre, mint a királyi könyvtár. HEVESY úgy véli, hogy a miniaturák nápolyi művészek hatása alatt dolgozó művésztől valók, kit a csoport legjelentékenyebb darabja után «a CASSIANUS mesteré»-nek nevez el. E művész sajátkezű munkájának véli a TRAPEZUNTIUST. Néhány évvel később, GULYÁS újra visszatér arra a gondolatra, hogy e csoport

¹ Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 210. szám. «GHERARDO remekművéről» beszél.

² SCHÖNHERR Gy. Nagylucsei Orbán zsolttáros könyve a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. M. Könyvszemle 1906. 210. l.

³ L. DOREZ. Les manuscrits à peintures de la Bibliothèque de Lord Leicester à Holkham Hall. Norfolk. Paris. 1908. 98. l. LIX. tábla.

⁴ A. de HEVESY. Les miniaturistes du Roi Mathias Corvin. Revue de l'art chrétien. 1911. 109–120. l.

valamely flórenci mester munkája.¹ Viszont HEVESY újabban megjelent könyvében ismét hangsúlyozza előbbi álláspontját — most már felsőolasz hatást észlelve a munkákon — és a múzeumi TRAPEZUNTIUS kéziratát határozottan a «CASSIANUS mestere» munkájának állítja.²

Az iskolát illetőleg HEVESY álláspontja természetesen helyes. Azóta a szóbanforgó csoport csaknem minden egyes darabjának magyar voltára, a Corvin-kódexekről szóló tanulmányomban — úgy gondolom — épen elég bizonyítékot hoztam. CSONTOSI zseniális ötletének megadva ezáltal a tudományos igazolást. Nem helyes azonban HEVESYnek a mesterre vonatkozó megállapítása. Mert a CASSIANUS mestere, Giovanni Antonio Cattaneo de Mediolano³ madoccai apát csak 1489 jan. 6. tűnik fel a műhelyben, az erdődi BAKÓCZ család címeres levelében⁴ s modora oly választékosan finom, hogy a TRAPEZUNTIUS mesterének kemény, szögletes és szakadozott modorával össze sem lehet mérni. A budai műhelynek sok tagja volt. A TRAPEZUNTIUS pedig oly speciális vonásokat mutat, melyeket egyetlen más kéziratban sem észlelhetünk.⁵

A TRAPEZUNTIUSnak címlapján kívül másik nevezetessége az arany metszésén végig szaladó szép, színes virágdísz (l. hasonmást) a budai műhely kötéseinek, főleg a bársony- és selyemkötéseknek pompás járuléka. A múzeum CORVIN-kéziratai közül több is büszkélkedik ilyen metszéssel: a Flórencben illuminált violabársonykötésű PLAUTUS-kódex (Cod. lat. 241.),⁶ és POLYBIUS-kódex (Cod. lat. 234.)⁷ és a Nápolyban illuminált bíborbársonykötésű AUGUSTINUS-kódex (Cod. lat. 121.).⁸

¹ GULYÁS P. Mátyás király könyvtára. Budapest. 1916. 47. l.

² A. de HEVESY. La Bibliothèque du Roi Mathias Corvin. Paris. 1923. 14. sz.

³ BALOGH I. A madoccai apát. Henszlmann-lapok. 1927. 5. sz.

⁴ HOFFMANN E. Der künstlerische Schmuck der Corvin-Codices. Id. m. 148—150. ll. és u. a. Bibliotheca Corvina (olasz kiad.) 1928.

⁵ HEVESY. Id. m. 34. lapon a bécsi PTOLEMAEUS is a CASSIANUS-mester sajátkezű munkájának véli, szintén tévesen.

⁶ HOFFMANN E. A Nemzeti Múzeum Széchényi könyvtárának Olaszországban illuminált kéziratai. M. Könyvszemle. 1926. 16. l.

⁷ HOFFMANN E. U. o. 16. l.

⁸ HOFFMANN E. U. o. 22. l. és HOFFMANN E. Christophoro Persona Agathias-fordításának néhány példányáról. M. Könyvszemle. 1924. 9—12. l.

Mivel a budai könyvtár legkülönbébb korú és modorú darabjai, pl. számos XV. századi flórenci és budai darabon kívül, a XIV. századi bolognai Biblia — mely ma az erlangeni Egyetemi könyvtár díszé — és a nápolyi Augustinus szintén e kötéseket és metszéseket mutatják, s a bécsi REGIOMONTANUS-kézirat metszésének hű mását megtaláljuk a budai műhely egyik nevezetes darabjának, a vaticani Missalénak lapdíszítései között (Cod. Urb. lat. 110.), teljes bizonyosnak vehetjük, hogy e metszések a budai műhelyben készültek. Sőt változatos és ötletes rajzuk és vidám színezésük által, e metszések a műhely legbájosabb munkái közé tartoznak. Korukat tekintve, különféle szempontok figyelembe vétele után, arra az eredményre jutunk, hogy nem készülhettek előbb, mint MÁTYÁS uralkodásának utolsó öt esztendejében.¹

A magyar miniatürfestészet egyik igénytelenebb terméke NAGY-LAKI István, bácsi és fejérvári kanonok BREVIARIUMA (Cod. lat. 343.).² A kézirat címlapján és a 89. r. lapon a címer helyén kék mezőben, két arany csillaggal jobbról-balról a kanonok monogrammját látjuk, pontosabb adatokat tartalmaz a 496. v. l. melyen ezt olvassuk: «1489. T. D. H. S.» és a kolofon, mely következőképen hangzik: «Hunc librum vel breviarium fecit scribere Al. Stephanus de NAGLAK canonicus ecclesie Albensis et Bachiensis nec non altaria sancti regis Ladislai in ecclesia supradicta videlicet albensi». A címlapot csinos, ferrarai stílusú virágdísz veszi körül, a címert pedig két putto tartja. Ha meggondoljuk, hogy KÁLMÁNCSEHI is székesfehérvári kanonok volt, úgy nem fogunk azon csodálkozni, hogy NAGY-LAKI István kódexének számos illuminált lapján is az 1481 körüli KÁLMÁNCSEHI kéziratok hatására ismerünk.³ A régibb gótikus levéldísz és az olasz

¹ E metszésekkel bővebben foglalkoztam id. m.-ban. Der künstlerische Schmuck der Corvin-codices. 142—143. l.

² MAJLÁTH B. Jelentés a Nemzeti Múzeum könyvtárának állapotáról. 1883—1884-ben. Magy. Könyvszemle. 1884. 150. l. — Magy. Könyvszemle. 1884. Nagylaki István Breviariuma 1489-ből. 321—322. l. — DANKÓ J. Hymnarium. 12. szám. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 32. szám.

³ Hogy áttekintésünk legyen a renaissance-irányú magyar miniatürfestés termékeiről, célszerűnek látszik az emlékek rövid felsorolása. 1480 körül. Az első budai címerfestő több egyszerű munkája MÁTYÁS számára, melyeket mivel

spirálisok között tarkálló, nagy olasz virágok még époly kevésbé olvadtak eggyé, mint KÁLMÁNCSEHI kézírataiban.

A budai műhely pompás darabja NAGYLUCSEI Orbán egri püspök *Psalteriuma* (Cod. lat. 369),¹ melyet SCHÖNHERR fedezett fel (l. hasonmást). A szövege szerint is nevezetes darab ismertetésénél, mint említettem, már ő kiemelte a kéziratnak a CASSIANUS-csoportba való tar-

más helyütt bőven kifejtettem, itt egyenként nem sorolok fel. — 1480—1490. KÁLMÁNCSEHI Breviariuma a lambachi bencés kolostorban; a wolffenbütteli TOLHOFF-Corvin-kódex; a bécsi Corvin-Antifonále. — 1481. KÁLMÁNCSEHI D. Breviariuma. Bécs. LIECHTENSTEIN-gyűjtemény. — Ugyanannak a zágrábi székesegyházban levő Missaléja, mely felerészt THUZ Osvát címerét viseli. — 1481 körül. A müncheni ARISTEAS Corvin-kódex és a múzeumi TRAPEZUNTUS. — 1488—1489. A vaticani Corvin-Missale. — 1489. NAGYLAKI István Breviariuma. Nemzeti Múzeum; LUKÁCS, előbb veszprémi, azután egri kanonok Missaléja a pozsonyi káptalani könyvtárban, melynek díszítése feltűnően hasonlít a bakonoki TÖRÖK család 1481-iki címereslevelének miniaturájához. — 1489—1490. A bécsi Ptolemaeus Corvin-kódex; a velencei Averulinus Corvin-kódex. — 1489—1492. NAGYLUCSEI Orbán *Psalteriuma*. Nemzeti Múzeum. — 1490 előtt. FILIPECZ János váradi püspök Pontificáléja. Esztergom. Székesegyház kincstára. — 1490. A párisi CASSIANUS. Corvin-kódex; a müncheni BEDA. Corvin-kódex; a holkhamhalli Evangelistarium. Corvin-kódex. — ARISTOTELES munkái. 1483—1484-iki velencei nyomtatvány. MÁTYÁS király számára kezdett festésekkel. Paris. Bibl. Nat. Mind a négy 1490-ben készült munkát már ULÁSZLÓ király fejeztette be. Ugyanezt a modort mutatja az 1489-iki Erdődi BAKÓCZ-féle címereslevél és az 1510-iki Ákosházy SÁRKÁNY-féle. — 1492. KÁLMÁNCSEHI D. imádságos könyve a londoni BEATTY-gyűjteményben. — 1494 előtt. KINIZSINÉ MAGYAR Benigna imádságos könyve a keszthelyi hcg. FESTETICH-könyvtárban; florenci kéziratok modorában. — 1500 körül. A Nemzeti Múzeum Antifonale-töredéke. — 1512 előtt. II. ULÁSZLÓ Historia Turciae-ja Nürnbergben. — 1510—1521. BAKÓCZ Tamás Missaléja a zágrábi székesegyház kincstárában; ugyanannak 1521-ben befejezetlenül maradt Graduáléja az esztergomi primási könyvtárban. Ugyanettől a művésztől több címereslevél 1514—1525-ben. — 1522 táján. PERÉNYI Ferenc váradi püspök Missaléja. Ösnyomtatvány. Győr. Püspöki papnövelde könyvtárában. — Pontosan nem keltezhető a győri püspöki papnövelde Antifonáléja a XV. század végétől.

¹ M. Könyvszemle 1905. 260. l. Évnegyedes jelentés. — SCHÖNHERR Gy. Id. m. 193—210. l. — HEVESY A. Les miniaturistes stb. id. m. 115. l. — GULYÁS P. A könyv sorsa Magyarországon. M. Könyvszemle. 1923. 48. l. — A. de HEVESY. La Bibliothèque du Roi Matthias Corvin. id. m. 34. l. — HOFFMANN E. Nagylucsei Orbán könyvtárának maradványai. Magyar Bibliofil-Szemle. 1924. 166—167. l. — E. HOFFMANN. Der Künstlerische Schmuck. stb. id. m. 150. l. — HOFFMANN E. A Nemzeti Múzeum Széchényi könyvtárának az Alpeken innen illuminált kézíratai. M. Könyvszemle. 1926. 237. l.

tozását. A kódexnek két fényesen illuminált lapja közül a második lap (F 5 r.) díszes keretének jobb szélén fölül, halványzöld tárcsapajzsot látunk, amelyen — ha világosság felé tartjuk — előtűnik az eredetileg tervbe vett diszítés, azaz a következő felírás: VREA, kiegészítve: URbanus Episcopus Agriensis. A felírás tehát kétségtelenné teszi, hogy a kódex Orbánnak egri püspökké való kinevezése, azaz 1487 után készült. Mivel a püspök 1492-ben halt meg, a kéziratnak 1487 és 1492 között kellett keletkeznie. A *Psalterium* két lapja a budai műhely legszebb termékei közé tartozik és kétségtelenül ugyanattól a kéztől való, ki a CASSIANUSban is néhány igen jelentékeny lapot készített. Nem az, aki a könyvnek a budai műhelyben páratlanul szép címlapját és még egy lapját festette, tehát nem maga JÁNOS ANTAL madocsaai apát,¹ hanem első segédje. Nála nem találjuk meg a színeknek és a festési modornak azt a lehelletszerű áttetszőségét, azt a majdnem anyagtalan, csipkés könnyedségét, mint amannál, de viszont rendkívüli pompát ad a lapoknak a színek zománcszerű teltsége és ragyogása és a rajz eleganciája. Mivel a madocsaai apát munkába lépése eddigi kutatásaim szerint 1489 jan. 6-án jegyezhető először, valószínű, hogy ennek a kéziratnak keletkezési ideje is 1487—1492 helyett, még helyesebben így határozható meg: 1489—1492.

Ez alkalommal a budai műhely egy eddig ismeretlen darabját is bemutatathatom (l. hasonmást), egy *Antifonale*-töredéket az 1500 körüli évekből a Nemzeti Múzeumban, mely a SZALAY Ágoston-féle gyűjteményből származik s eddig a töredékek nagy tömegében őriztetett. E darab mindössze két lapból áll, az eredeti kézirat 44. és 45. lapjából, melyek egyikének — a 44. lapnak v. oldala van diszítve. Szép iniciáléjában az imádkozó DÁVID királyt látjuk. A lap három szélén díszes szalag fut körül; balról a középén Remete Szent ANTAL és Szent PÁL vannak ábrázolva, fölöttük a sziklán egy kis táblácska lóg, melybe eredetileg valószínűleg évszámot akartak festeni, de ez utóbb elmaradt. Az alsó lapszálon, az egész szalagon Remete Szent ANTAL kísértése látható és Remete

¹ E. HOFFMANN. Két utóbb említett dolgozatom. 149—150. l.; és 238. l.

Szent ANTAL a pusztában, amint egyedül lépked kacskaringós utakon. Mindez nagyon kedvesen, de rendkívüli naivitással van előadva. A figurális és a tájképi részek a CASSIANUS címlapjának egyenes származékai és a műhely valamely gyöngébb munkása készíthette. A keret felső részét palmettás dísz tölti ki, amelyet szintén sűrűn találunk magyarországi munkákban, pl. KÁLMÁNCSEHI imádságos könyvében a londoni BEATTY-gyűjteményben.¹

Nagyon fontos darab egy már alakjánál fogva is különleges kézirat, a zenggi Felix PETANCIUSnak, *Genealogia Turcorum imperatorum* című munkája (Cod. lat. 378),² melyet szerzője II. ULÁSZLÓ királynak ajánlott (l. hasonmást). PETANCIUS II. ULÁSZLÓ törökországi követeként a XV. század kilencvenes éveiben többször megfordult Törökországban. Nevét politikai szereplésén kívül a törökökről és a törökök elleni védekezésről írt munkája tartották fenn. A Múzeum tekercsformájú (rotulus) kézírata a *Genealógiának* egyetlen példánya és már mint ilyen is figyelmet érdemel. Ezenkívül csinosan is van díszítve: nyolc nagyobb medaillonban a török császárok, 35 kisebb medaillonban pedig nagyobb hivatalok és méltóságok viselői vannak ábrázolva. A császárok sorában az utolsó II. BAJAZID, aki jóval nagyobb medaillont kapott, mint a többi, jelölve annak, hogy az övé az élő hatalom. Mivel a kézirat nincs keltezve, BAJAZID uralkodásának vége, azaz 1512 ápr. szolgál korhatározóul, ezentúl nem készülhetett a munka. A török császárok arcképei természetesen csak képzeleti alkotások; hogy mégis támaszkodott-e valami munkára PETANCIUS művésze, amikor megfestette őket, nem tudom. Ellenben nagyon érdekes tudnunk, hogy tehát ez volt az a munka, melyből II. ULÁSZLÓ budai művésze merített, mikor a király rendelkezésre készült legérdekesebb kéziratot, a ma Nürnbergben levő *Historia Turciae* illusztrálta. Mert nem lehet kétséges, hogy annak emez után kellett készülnie. A *Historia* az arcok típusában ragaszkodik a *Genealógia* típusaihoz, még BAJAZID szultán sátrának rajzá-

¹ FRANKÓI—GOTTLIEB. Manuscrit enluminé d'un prélat hongrois à la Bibliothèque Beatty à Londres. É. h. n.

² Magyar Könyvszemle. 1909. 106. l. és melléklet. A Magyar Nemzeti Múzeum orsz. könyvtára az 1908. évben.

ban is. HEVESY¹ véleménye, hogy a *Historia* okvetlenül a II. BAJAZID és II. ULÁSZLÓ halála közé eső években, tehát 1512—1516-ban készült, nem látszik egészen helyesnek. Ha föltesszük, hogy egyszerűen szolgailag átvette a *Genealógiában* talált anyagot, akkor ez persze lehet igaz, ellenkező esetben azonban áll a *Historiára* is az, amit a múzeumi *Genealógiáról* mondtunk: ha II. BAJAZID halála után készült volna a kézirat, utolsó császáruknem őt, hanem már közvetlen utódját és fiát I. SZELIMET látnók ábrázolva, s így e nürnbergi kézirat is inkább 1512 elé tehető, még BAJAZID életének idejére. Nem is valószínű, hogy ULÁSZLÓnak a török császárokról szóló oly művet készítették volna, mely úgyszólván már csak történeti érdekű, mert belőle a legnagyobb, az élő veszedelem kimaradt.

A *Genealógiát*, tekintetbe véve PETANCIUS állását, minden valószínűség szerint valamely dalmát-horvát művész illuminálta s így itt is, mint a MÁTYÁS-kori emlékekben, azzal a mindig izgatató kérdéssel állunk szemben, mi szerepe volt a dalmát-horvát művészeknek a magyar művészet kifejlődésében? milyen mérvű a személyes részvételük a budai munkálatokban és egyáltalán milyen mérvű a befolyásuk a magyar művészetre?²

A nürnbergi *Historiáról* lévén szó, megemlítésre érdemesnek tartom kapcsolatait e kor címeres leveleivel. A *Historiában* AMURÁT és II. BAJAZID szultánok háremhölgyei úgy arc, mint a lenge ruházat tekintetében közeli rokonságot tartanak a II. LAJOS korabeli, 1519-iki DOBAI Demeter és KANIZSAI Dorottya-féle címeres levelek pajzstartó nőivel.

A közeledő katasztrófát teljes mértékben érzékelteti az, hogy ULÁSZLÓ kevésszámú kézírata között kettő is szól a török császárokról.

Utolsónak maradt egy, a XVI. század elején készült, óriásméretű pompás *Graduale* (l. hasonmást), mely Kassa város tanácsának

¹ A. de HEVESY. Une histoire turque enluminée. Gazette des beaux arts. 1923. 286—296. l.

² Már a XIV. század végén, 1390—1392-ben egy Petrus de ALBEGA UNGARUS is dolgozik Ragusában. K. KOVAČ. Nikolaus Ragusanus und seine Zeit. Jahrbuch d. Kunsthist. Instituts der k. k. Zentralkommission. Wien. 1917. 67. l.

ajándékképpen került a Múzeumba (Cod. lat. 172.),¹ ugyanakkor, amikor a kézirat párja a kassai Felsőmagyarországi Múzeumnak jutott. A kézitról az egész szakirodalom úgy emlékezik meg, mint egy XV. századbeli darabról, sőt a könyvkiállítási kalauz megjegyzi, hogy «a kéziratok másolóját nem ismerjük; valószínű azonban, hogy UJLAKY Bernát ferencrendi szerzetes a XV. században készítette, ki a szerzet számára ez időben több könyvet másolt». Ez állítások és e feltevés megdőlt a ténnyel szemben — mely az eddigi kutatók figyelmét elkerülte — hogy a múzeumi kézirat 273. r. lapján, a jobboldali lapszélben, egy kis lógó táblácskán finom arany vonásokkal az 1518-as évszámot olvassuk. Ez az időpont meg is felel a miniaturák művészi jellegének, mely minden tekintetben a XVI. század érett formáit tárja elénk. Nem ily világos azonban a miniatűrök hovatartozása. Találkozunk itten teljesen olasz renaissance ízlésű dekoratív részletekkel, de más lapokon megint túlérétt német gótikus elemekkel is, úgy ahogy ez akkoriban leginkább Csehországban és Morvaországban volt divatos. Magyarországon ebben az időben a miniatűrök terén már jobban egymáshoz idomult az északi és a déli elem; az utóbbi felszívódása teljesebb és inkább a felsőmagyarországi szobrászati munkáknál különül el még mindig a kettő egymástól. Azonfelül a legtöbb esetben az arctípusok is határozottan cseheseek. Lehet, hogy a múzeumi *Graduale* kassai készítmény, de e feltevést nem látom eléggé indokoltnak s csak fenntartással iktatom be a magyar munkák közé, mert ez a festési módor idegen az eddig ismert magyar termékek között. S ha esetleges további kutatások során e darab magyarnak bizonyulna, úgy azzal az érdekes ténnyel állnánk szemben, hogy miután a XV. század végén és a XVI. század elején a magyar renaissance-stílus miniatűrfestés határozott befolyását észlelhetjük a cseh-morva munkákon,² 1518 körül ismét egy újabb, hogy úgy mondjam, kölcsön-

¹ Tört. és irod. tört. kiáll. 1877. 15. szám. — Könyvkiállítási kalauz. 58. szám. — Ifj. KEMÉNY H. A kassai parochiális könyvtár jegyzéke. 1781. M. Könyvszemle. 1891. 333—334. l.

² HOFFMANN E. A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának az Alpeseiken innen illuminált kéziratai. id. m. 240—241. l.

vagy viszonthatás jelentkezik északról s a cseh-morva művészet ismét mint adó fél lép fel. A felsőmagyarországi miniaturfestésről alkotott képünket ez új és fontos színnel gazdagítaná.

A későbbi jelentéktelen munkákat, mivel már nem is tartoznak a miniaturfestés voltaképeni nemes korszakába, mellőzhetőknek gondoltam.

***

A Nemzeti Múzeum anyaga gazdag ugyan, de szükségesnek véltem a más hazai gyűjteményekben vagy idegenben levő számottevő anyag bevonását is, főleg oly esetekben, mikor fontos analógiákról volt szó, vagy pedig ha egyes irányok vagy korok a múzeumi anyagból hiányzottak, vagy gyengén voltak képviselve. Hogy minden egyes darabra nem térhettem ki, természetes, mert hiszen feladatomban az volt, hogy a magyar miniaturfestés történetét hiánytalanul adjam, hanem hogy a múzeum anyagát ismertessem, melyhez csak háttérül állítottam az idegen anyagot.

Ha végignézzünk hiányosan fennmaradt emlékeinken, még töredékében is egy magas színvonalon álló művészet gazdag termésének képe bontakozik ki előttünk.

A NEMZETI MÚZEUM SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRÁ- NAK KELETI KÉZIRATAI.

I. A nyugati kéziratokon kívül a Múzeumban még néhány keleti kézirat is található, így elsősorban egy bizánci kézirat a IX—X. századból, görög nyelven (Cod. Graec. 2.), mely a *négy evangéliumot* tartalmazza. A kézirat igen szépen, helyenként aranybetűkkel van írva s hét képet is tartalmaz (I. v. 2. r., 84. r. és v., 139. r. és v., 228. v.), melyek ugyan nagyon megsérültek idővel, de hajdani szépségüket egyik-másik képen még sejteni lehet (l. hasonmást).¹ FEJÉR György,² a kódex első ismertetője, azt írja róla: «a tulajdonos (JANKOVICH) azt Helmstadtban CARPZOV Benedek könyvtárjából szerezte, kinek Nagy atya akkoron, midőn a Saxoniai Fejedelelem 1686. esztendőben Budát írta, MÁTYÁS királynak megmaradott könyveiből, mint Tábori Pap ottan lévén, azt magához váltotta». A darabnak a Corvinához való tartozása azonban semmivel sem bizonyítható, ellenkezőleg, a XVI. század folyamán, az ex libris után ítélve, bizonyos Johann Jakob STAINACH birtokában volt. Hogy STAINACH milyen viszonyban volt CARPZOVIUSSAL, azt persze nem tudhatom. Azonban HÄNEL³ erről a körülményről már nem is tesz említést s így nincs ok, amért a kéziratot CORVIN-kódexnek vehetnők.⁴

II. A keleti kéziratok⁵ egy másik fajtáját mutatja be egy XVIII. századi budhista *Rituale*⁶ és különösen MIR ALI SIR NEVÂÎ török

¹ Nagyon érdekes analógiákat szolgáltat S. EBERSOLT könyve. La miniature byzantine. Paris et Bruxelles. 1926.

² FEJÉR Gy. Jel. m. 5. lap. (VIII. századnak tartja.)

³ G. HÄNEL. Id. m. 591. lap. (VIII. századnak tartja.)

⁴ Könyvkiállítási kalauz. 259. szám. (XI. századnak.) Tört. és. irod.-tört. kiáll. 1902. 50. szám. (IX—X. századnak.)

⁵ GOLDZIER I. A Magyar Nemzeti Múzeumi Könyvtár keleti kéziratai. M. Könyvszemle 1880.

⁶ Könyvkiállítási kalauz 306. sz.

költőnek csatagáj nyelven írott munkái¹ a XIX. század elejéről, melyek kellő fogalmat adnak a keleti ornamentika pazar pompájáról, szín és formagazdagságáról. (Fol. Turc. 2.)

III. Ezenkívül a JANKOVICH-gyűjteményből még egy kis csoport zsidó kézirat is került a Múzeumba. Ezek közül a *Mózes öt könyve* (Hebr. 4),² de még inkább a *Mardekhai könyve* (Hebr. 1)³ művészi szempontból is érdekes. Az előbbi a XIV. század elején, a másik 1373-ban készült, nyelvészeti szempontokból ítélve Dél-Németországban, valószínűleg Frankfurt a. M.-ban. E proveniencia mellett szólnak különösen az utóbbinak csinos miniaturái is. Kedves állatfigurák díszítik a *Parancsolatok kis könyvének*⁴ kéziratát, (Hebr. 5), melyet 1350-ben Csehországban írtak. Mind e darabok GOLDZIEHER és KOHN cikkeiben kitűnő és kimerítő feldolgozást nyertek.

¹ Könyvkiállítási kalauz 305. sz. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 71. sz.

² KOHN S. A Magyar Nemzeti Múzeum héber kéziratai. M. Könyvszemle 1877. IV. sz. U. o. a darabok egyéb irodalma.

³ KOHN S. Id. m. I. sz. — Könyvkiállítási kalauz 280. sz. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 69. sz.

⁴ KOHN S. Id. m. VI. sz.

A MODENAI CORVIN-KÓDEXEK.

E két kódex munkám befejezése után került a Múzeumba s így kénytelen vagyok róluk pótlólag még röviden megemlékezni.

A kódexek¹ története szokatlanul regényes s telve van meglepő fordulatokkal. Valószínű, hogy a törökök hurcolták el Budáról. 1560-ban Velencében merültek fel, ahonnan II. Alfonso d'ESTE a modenai könyvtár számára megvásárolta. 1847-ben V. Francesco d'ESTE, az utolsó modenai fejedelem a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta őket, de csak a bécsi udv. kancelláriáig jutottak el, hol az időközben kitört szabadságharc miatt megrekedtek s eredetük idővel feledésbe ment. 1889-ben CSONTOSI János kezdeményezésére mozgalom indult Bécsből való megszerzésükre, mely sikerrel járt, amennyiben I. FERENCZ JÓZSEF 1891-ben a kódexeket a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. 1921-ben a trianoni békeszerződés után

¹ G. CAMPORI I miniatori degli Estensi. Atti e memorie. 1872. — Tabulae Codicum... in Bibliotheca Palatina Vindobonensi... 1864—1875. 13.697., 13.698. sz. — CSONTOSI J. A bécsi udv. könyvtár hazai vonatkozású kéziratai. M. Könyvszemle. 1884. 302—303. l. — CSONTOSI J. Attavantestől festett Corvin-kódexek. Arch. Ért. 1885. 383. l. — CSONTOSI J. Két modenai Corvin-kódex története. M. Könyvszemle. 1891. 81—116. és 232—362. — D. A Nemzeti Múzeumi könyvtár Corvin-kódexének száma. M. Könyvszemle 1895. 372. l. 9. és 10. szám. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. 207. és 208. szám. — W. WEINBERGER. Die Bibliotheca Corvina. Id. m. 16. és 17. szám. — CSONTOSI J. Újabb adatok Attavantestől festett Corvin-kódexekről. Id. m. 223., 226., 227., 230. l. — CSONTOSI J. Mátyás és Beatrix kiadatlan arcképei. Id. m. 208—212. l. — A. de HEVESY. Les miniaturistes de Mathias Corvin. Id. m. 16. l. — P. D'ANCONA. La miniatura fiorentina. Id. m. II. 1576. és 1577. szám. — A. VENTURI. Esposizione d'oggetti d'arte e di storia restituiti dell' Austria-Ungheria. L'arte. 1922. 147—148. l. 10—12. kép. — M. SALMI. La mostra degli oggetti d'arte e di storia restituiti dell' Austria-Ungheria. Emporium. 1923. 45—58. l. és 54. lap után melléklet. — A. de HEVESY. La Bibliothèque du roi Mathias Corvin. 60. és 61. szám. — D. FAVA. La Biblioteca Estense. Modena. 1925. α. R. 4., 19. és α. S. 4., 24. — E. HOFFMANN. Der künstlerische Schmuck stb. 138., 153. l. és E. HOFFMANN. Bibliotheca Corvina. 1928.

a kéziratok az olasz államnak visszaadattak s megőrzés végett újra a modenai könyvtárban helyeztetek el. 1927-ben Benito MUSSOLINI miniszterelnök ismét a Magyar Nemzetnek ajándékozta.

A kódexek művészeit tekintve, aranyshájú SZENT JÁNOS (JOANNES CHRYSOSTOMUS) *Sententiáinak* kéziratáról (Cod. lat. 346.) kezdettől fogva máig, változatlanul az volt a vélemény, hogy azt a flórenci miniaturfestés egyik főképviselője ATTAVANTE festette. Szent JEROMOSNAK *szent Pál leveleihez írott magyarázatait* (Cod. lat. 347.) általában szintén ATTAVANTE munkájának tekintették; még d'ANCONA-NAK is ez volt a véleménye. Egyedül CSONTOSI tagadta ATTAVANTE szerzőségét és CHERICOBAN vélte a művészt felismerhetni. A helyes elnevezésre HEVESY mutatott rá, ki a kézirat miniaturáit a DEL FORA testvérpárnak (szerinte del Favilla), GHERARDONAK és MONTENAK tulajdonítja (mindkét kézirat címlapjáról l. hasonmást). Ily módon e vonzó művészek modora is képviselve van a Múzeum gyűjteményében, melyből a legnagyobb flórenci művészek közül, már csak CHERICO hiányzik.

PÓTLÁS.

A tárgyalások során kimaradt még két kézirat, melyeket fontosságuknál fogva nem szabad figyelmen kívül hagynunk s így pótlólag legalább röviden említjük őket.

Az első SZENT PÁLNAK a rómaiakhoz írott leveleit¹ tartalmazza. (Cod. lat. 1.) A gondosan írott kódex a X. század elejéről való. Művészi díszét egyetlen, gazdag miniatura képezi, mely a kötés belső felére van ragasztva s a trónoló Krisztust ábrázolja (l. hasonmást). A kép nem egykorú a kódexszel, hanem a XIV. sz. elején készült s bizánci munkák hatását érezteti. Festési modorában s fel fogásában leginkább dalmát és velencei munkákkal tart rokonságot s így méltán a dalmát művészet emlékének tekinthetjük.

A másik darab egy pár lapból álló töredék² (Cod. lat. 4.), mely RING Mihály szerint a *Historia Apollonii Regis Tyri* című latin regényből való. E töredék, mely 973 körül íratott a werdeni apátságban (Werthina. S. Lindgeri), a Cod. lat. 199. jelzetű VERGI-LIUS-kódexszel volt eredetileg összekötve, melyben a 2., 3., 4., 5. levelet képezte. A levelek összefüggő szöveget adnak ily rendezésben fol. 2., 5., 4., 3. A szöveget sűrű egymásutánban érdekes tollrajzok kísérik, melyek, noha nem nagy művészi alkotások, az elbeszélő ábrázolásnak nevezetes emlékei Németországban.

¹ Könyvkiállítási kalauz No. 254. — Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. No. 49.

² Tört. és irod.-tört. kiáll. 1902. No. 51.

Felsőolaszországban illuminált kéziratok.

Jelzet	Cím	Kor	Másoló v. miniator	Tulajdonos	Lapszám	Hasonmás
L 1	Pál ap. levelei	XIV. sz.			111	hasonmás
L 251	Rituale	XIV. sz. vége		Corona-család	1—2	hasonmás
L 87	Titus Livius	XIV. sz. vége		1504 Budán	2—3	
L 103	Ó-testamentum	1400 körül			3	
L 200	Lucanus	1400 körül		ismeretlen címer	3	
L 100	Biblia	XIII—XV. sz.		később Mossóczy Z. és Sambucus	4	
L 244	Psalterium	1425 körül			4	hasonmás
L 116	Antiphonarium	XV. sz. eleje			4	
L 144	Cicero	XV. sz. közepe			4	
L 161	Curtius Rufus	1444		Giov. M. Butigella	4—8	hasonmás
L 314	P. P. Vergerius	1423—1446	Marcus Suardus	Vittorino da Feltre	8—9	
L 335	S. Ambrosius	XV. sz. közepe			9	
L 287	Vergilius	XV. sz. közepe		ismeretlen címer	10	
L 182	Juvenalis	XV. sz. közepe			10	
L 387	Pannonius és Guarino	1450—1460		kivakart címer	10	
L 112	Psalterium	XV. sz. 2. fele		velencei karth. kolostor	10—11	
L 159	Antifonarium	XV. sz. 2. fele		karth. kolostor	11	
L 217	Missale	XV. sz. vége		cisztercita kolostor	11—12	hasonmás
L 301	Galeotto Marzio	XV. sz. vége		Corvin János (?)	12	
L 197	Geometria i jegyzetek	1498	Lossai Péter	Lossai Péter	12	
L 192	Imakönyv	XVI. sz. eleje		Morosini címer (?)	12—13	
L 308	Paulus Aemilius	1509		XII. Lajos	13	
L 275, 293, 298—300, 302, 304, 306, 307, 311, 313, 371		XVI. sz.		különféle címerekkel	13	
Quart. ital. 23, 35, 38, 39, 41, 46 és Lev. 1918/8		XVI—XVII. század		különféle címerekkel	13	

Középolaszországban illuminált kéziratok.

Jelzet	Cím	Kor	Másoló v. miniator	Tulajdonos	Lapszám	Hasonmás
L 28	Ant. de Parma	XIV. sz. vége	Franciscus barát		13—14	
L 294	Fr. Barbari	1450—1470		később Thurzó György	19	
L 179	Caesar	1450—1470		ismeretlen címer	19	
L 137	Catullus Tibullus	1450—1470			18	
L 145	Cicero	1450—1470			19	
L 150	Cicero	1450—1470		Báthori Miklós	20	
L 167	L. Florus	1450—1470	Leonardus	1686-ban Budán	18	
L 183	Iuvenalis	1450—1470			19	
L 320	Natura... rerum	1450—1470		ismeretlen címerek	19	
L 185	L. Pisanus	1450—1470		ismeretlen címer	19	
L 241	Plautus	1450—1470		Mátyás király	16	
L 234	Polybius	1450—1470		Mátyás király	16	
L 258	Sallustius	1450—1470			18	
L 257	Sallustius	1450—1470		hamis Corvin-címer	17	
L 362	Suetonius	1450—1470			18	
L 262	Suetonius	1450—1470			19	
L 275	Tractatus de Sphera	1450—1470			19	
L 288	Vergilius	1450—1470		később Zrinyi Péter	19	
L 160	Curtius Rufus	1467	Petrus Cenninius	Mátyás király	14—15	
L 344	I. Scholasticus	1470 előtt		Mátyás király	15	
L 148	Cicero	1471 előtt		Bakócz Tamás	19—20	
L 346	I. Chrysostomus	1485—1490	Attavante	Mátyás király	22 és 109—110	hasonmás
L 345	I. Damasceus	1485—1490	Attavante	Mátyás király	17	
L 347	S. Hieronymus	1488	Gher. és M. del Fora	Mátyás király	22 és 109—110	hasonmás
Ital. 56	Pamphilia	XV. sz. vége	Boccardino Vecchio	Monogramm	21	
L 397	N. Ritius	1503			22—23	

Délolaszországban illuminált kéziratok.

Jelzet	Cím	Kor	Másoló v. miniator	Tulajdonos	Lapszám	Hasonmás
L 121	Augustinus	1470 körül	P. Middelburgh	Mátyás király	23	
L 249	Ransanus	1490 körül		Bakócz Tamás, később Thurzó György	24	hasonmás

Franciaországban illuminált kéziratok.

L 96	Biblia	XIII. sz. vége		Pozsonyi Miklós utóbb gemniki zárda	25	
L 32	Biblia	XIII— XIV. sz.			25	
L 37	Biblia	XIII— XIV. sz.			25	
L 227	Officium B. M. V.	1480 körül			26	hasonmás
L 225	Imakönyv	XV. sz. vége	Bourdichon-isk.		26—27	hasonmás
L 136	Imakönyv-töredék	XV. sz. vége	Bourdichon-isk.	Kálmáncsehi D. (?)	27—28	

Flandriában illuminált kéziratok.

L 133	Breviarium	1430— 1440		Cat. Pinella Marella	28—29	
L 187	Imakönyv	XV. sz. r. fele	Aranyindás ima- könyvek mestere		29	hasonmás
L 354	Imakönyv	1460 körül			30	
L 117	P. Arge- latus	1460— 1479	Pherinx és Abiete		30	
L 105	Tractatus de incar- natione	1470 körül		ismeretlen cím	29—30	
L 190	Imakönyv	1470 körül			30	hasonmás
L 396	Kalen- darium	1470 körül	Mazerolles műh.	magyar tulajdonos	30—32	hasonmás
L 205	Imakönyv	1500 körül			32—33	hasonmás

Hollandiában illuminált kéziratok.

Holl. 4	Szent Anna és Mária élete	1458			33	
Holl. 3	Imakönyv	1470— 1480		később Kazinczy F.	34	
Holl. 6	Imakönyv	1486— 1506	Kunnigunda szerzetesnő		34	

Németországban illuminált kéziratok.

Jelzet	Cím	Kor	Másoló v. miniator	Tulajdonos	Lapszám	Hasonmás
L 4	Historia Apollonii	973 körül		Werdeni apátság	111	
L 64	Aristoteles				35	
H 4	Mózes öt könyve	XIV. sz. eleje			108	
L 63	De animalium natura	1340 körül		János aquilejai patriárka	35	
H 1	Mardekhai könyve	1373			108	
G 15	Kalendarium	1439—1496			35	
L 115	A. Minucius	XV. sz. közepe		ismeretlen címer	35—36	hasonmás
L 276	Apokalipszis	1462—1463			36—37	
L 259	Hymnarium	1480 körül	Margareta Scheifartz de Meirroete	Schillingxapelleni apácakolostor	37—39	hasonmás
L 206	Imakönyv	XV. sz. vége			39	
L 221	Uti mise-könyv	XV. sz. vége		Gróf E. Wertheim	39—40	hasonmás
G 33	Imakönyv	XV. sz. vége			40—41	
L 309	Imakönyv	1505	Sixtus Schenck de Wertingen	Conrad Mörlin augsburgi apát	42—43	hasonmás
L 174	Imakönyv	XVI. sz. eleje			41—42	
L 226	Imakönyv	1506 körül			43	
L 380	Imakönyv	1506—1520		Thurzó János	45—59	hasonmás
G 16	Imakönyv	1520 körül	Bernhart Vennd	Rechberg és Dalburg-cs.	43—45	

Ausztriában illuminált kéziratok.

Jelzet	Cím	Kor	Másoló v. miniator	Tulajdonos	Lapszám	Hasonmás
L. 233	Apostolok levelei	XIV. sz. vége		Axpachi karth. kolostor	59	
G 26	Osztárak krónika	1430—1440			59—60	hasonmás
L. 120	S. Augustinus	1456	Ulrich Kleneker	Gersteni bencés kolostor	60	
L. 242	Devotionale	1468—1486		Gemniki karth. kolostor	60	
L. 127	Biblia	1469	Gallus Sachs		60—61	
L. 223	B. Montignani	1472—1473	Paulus Wenigél és Ulrich Schreier		61	
L. 177	Acta conciliorum	1491	Joannes Huber		61	

Cseh- és Morvaországban illuminált kéziratok.

H 5	Parancsolatok	1350			108	
L 93	Missale	XIV. sz. vége		később pozsonyi egyház	62	hasonmás
Sl. fol. 29	Nowi Zákon	1469	Vencel iskolamester		62	
L 252	Rituale	XV. sz. vége		óprágai Ágostonrend	62—63	hasonmás
L 109	P. de Achspalt	XVI. sz. eleje			63	

Magyarországon illuminált kéziratok.

Jelzet	Cím	Kor	Másoló v. miniator	Megrendelő	Későbbi tul.	Lapszám
M 1	Missale Pray-kódex	1200 körül				66—67 és hasonmás
L 214	Missale	1341			Pozsonyi egyház	71—72 és hasonmás
L 94	Missale	XIV. sz. közepe	? és Han János pozsonyi kanonok illuminátora		Pozsonyi egyház	72-73, 92
L 91	Missale	1363		Soproni Galsó István		83
L 334	Missale	1382 előtt		Dalmát kolostor		69—70
L 215	Missale	XIV. sz. vége			Pozsonyi egyház	74—75 és hasonmás
L 78	Missale	«		Ganois Vencel pozsonyi kanonok	Pozsonyi egyház	73—74 és hasonmás
L 220	Missale	«			Pozsonyi egyház	82—83 és hasonmás
L 92	Missale	«				83
L 395	Missale	1400 körül			Kassai do- monkosok	70—71
L 216	Missale	1403 körül	Nagyszombati Mi- hály pozsonyi kanonok		Pozsonyi egyház	76—78 és hasonmás
L 377	Egyházi szerkőnyv	1423	János, a váci püspök illuminátora	Váci ötvös céh		80—81 és hasonmás
L 218	Missale	1426 körül	A körmőcbányai városi jegyzőkönyv egyik mestere		Pozsonyi egyház	78—79 és hasonmás
L 359	Missale	1423— 1439		Pálóczy György esztergomi érsek	Esztergomi egyház	84—85 és hasonmás
L 132	Breviarium	1450 körül				88
L 370	Victorinus	1462 előtt		Vitéz János esztergomi érsek	Mátyás király	88
L 165	Dubniczi krónika	1479			Illésházyak	88—89
L 222	Missale	1481		Pottenberger János Pozsony város bírāja	Pozsonyi egyház	89—90
L 281	Trapezun- tius	1481 körül		Mátyás király	Corvina	95-100 és hasonmás
L 219	Missale	1488	Han János pozsonyi kanonokilluminátora	Rosentaler Mag- dolna	Pozsonyi egyház	90—93 és hasonmás
L 343	Breviarium	1489		Nagylaki István bácsi és fehérvári kanonok		100—101
M 17	Batthyányi- Missale	1489	Nemes Fáncsy Antal	Batthyányi Boldizsár		93—94
E 369	Psalterium	1489— 1492	János Antal madocsai apát első segédje	Nagylucsei Orbán egri püspök		101-102 és hasonmás
	Antifonale- töredék	1500 körül				102-103 és hasonmás
L 378	Petancius	1512 előtt		Petancius Felix	II. Ulászló király	103-104 és hasonmás
L 172	Graduale	1518			Kassa város	104-106 és hasonmás

Számmutató.

(A baloldali szám a kéziratnak az illető nyelvi csoportban elfoglalt sorszámát, a jobboldali szám pedig a jelen műben való említésének lapszámát mutatja.)

<i>Lat.</i>				<i>Germ.</i>
	137=18	220=82—83	302=13	
	139=11	221=39—40	304=13	15=35
1=111	144=4	222=9—90	306=13	16=43—45
4=111	145=19	223=61	307=13	26=59—60
28=13—14	148=19—20	225=26—27	308=13	33=40—41
32=25	150=20	226=43	309=42—43	
37=25	160=14—15	227=26	313=13	<i>Holl.</i>
63=35	161=4—8	233=59	314=8—9	3=34
64=35	165=88—89	234=16	320=19	4=33
78=73—74	167=18	241=16	334=69—70	6=34
87=2—3	172=104—106	242=60	335=9	
91=83	174=41—42	244=4	343=100—101	<i>Ital.</i>
92=83	177=61	249=24	344=15	23=13
93=62	179=19	251=1—2	345=17	38=13
94=72, 73, 92	182=10	252=62—63	346=22, 109, 110	39=13
96=25	183=19	257=17	347=22, 109, 110	46=13
100=4	185=19	258=18	354=30	56=21
103=3	187=29	259=37—39	359=84—85	
105=29—30	190=30	262=19	362=18	<i>Turc.</i>
109=63	192=12—13	275=19	369=101—102	2=107
112=10—11	197=12	276=36—37	370=88	
115=35—36	200=3	281=95—101	377=80—81	<i>Hebr.</i>
116=4	205=32	287=10	378=103—104	1=108
117=30	206=39	288=19	380=45—53	4=108
120=60	214=71—72	293=13	387=10	5=108
121=23	215=74—75	294=19	395=70—71	
127=60—61	216=76—78	298=13	396=30—32	<i>Slav.</i>
132=88	217=11—12	299=13	397=22—23	29=62
133=28—29	218=78—79	300=13		
136=27—28	219=90—93	301=12	<i>Hung.</i>	<i>Graec.</i>
			1=66—67	2=107
			17=93—94	Levéltár
				1918/8=13

Fontosabb sajtóhibák.

2. lap. (2. tábla) törlendő, a kép a 4. hasonmásán látható.
2. lap. 1 szélj. a királyfi viszont 1500-ban született helyett 1506 olvasandó.
4. lap. (1. tábla) törlendő, a kép a 3. hasonmásán látható.
5. lap. (3. tábla) törlendő, a kép az 5. hasonmásán látható.
12. lap. (4. tábla) törlendő, a kép a 6. hasonmásán látható.

NÉVMUTATÓ.

- Aachen 68
 Abiete 30
 Achspalt 63
 Admont 66, 67
 Aemilius 13
 Agathias 23
 Albega 104
 Alberti 21, 53
 Aldus Manutius 51
 Altdorfer 43
 Ambrosius 9
 Anjouk 67—69, 74
 Antifonale 4, 11, 58, 101—103
 Apokalipszis 36
 Apollonius 111
 Apostolok levelei 59
 Argelatus 30
 Aristoteles 35, 101
 Attavante 17, 22, 53, 97, 110
 Augsburg 36, 41—43, 87
 Ausonius 49
 Avignon 73
 Axpach 59.
- Bakócz 19, 20, 23, 51, 101
 Balázs 84
 Bamberg 35
 Barbari 19
 Báthori 20—21
 Batthyány 93—94
 Baumkircher 61
 Bécs 20—21, 59, 68, 69, 79, 80, 81,
     85—88, 96, 97, 99—101
 Beda 55, 97, 98, 101
 Bernát 69
 Besztercebánya 89
 Biblia 3, 4, 25, 60, 73, 83, 84
 Boccardino 21, 98
- Bologna 1, 2, 3, 10, 12, 67—71, 100
 Bonfini 56
 Boroszló 45—59
 Bourdichon 27
 Brassicanus 2, 3
 Breviarium 28, 80, 85, 87, 88, 94,
     100, 101,
 Brixen 61
 Bruck 58
 Brügge 30, 32—33
 Brunn 53
 Buda 2, 12, 16, 18, 23, 50, 53,
     58, 59
 Butigella 7, 8.
- Caesar 18
 Calderinus 21
 Carpsovius 107
 Cassianus 55, 97—103
 Catullus 18
 Cattaneo 99
 Cennini 14
 Cherico 20, 97, 110
 Chrysostomus 110
 Cicero 4, 19, 20
 Cimeres levelek 55, 57, 99, 101, 104
 Columbinus 35
 Corona 1
 Corvinák 2, 14—23, 31—32, 39, 49,
     53—55, 56, 80, 88, 95—104, 107
 Corvin J. 12
 Cranach 47
 Császár III. Frigyes 61, 86
     VII. Henrik 63
     Miksa 27
     Nagy Károly 42
 Csatár 66
 Csehország 73, 76—81, 105—106.

- Dalburg 43—44
 Dalmácia 67, 69, 70, 103, 104
 Damaszkuszi János 17
 Devotionale 60
 Drežda 48—49, 98
 Dubnici krónika 88—89
 Dürer 43—46, 94.

 Eberstein 44
 Eger 82
 Erlangen 100
 Este 22, 109
 Esztergom 51, 53, 69, 73, 81, 82, 84,
     87—89, 101
 Evangeliarium 59
 Evangeliumok 107
 Evangelistarium 55, 101

 Faber 63
 Falkenstein 83, 84
 Fácscy 93—94
 Felix Ragusanus 97
 Ferrara 10, 12
 Filipecz 51—53, 55, 58, 101
 Flórenc 21
 Florus 18
 Fora 22, 96, 97, 98, 110
 Fugger 36.

 Galeotto M. 12
 Galsó 83.
 Ganois 73—74, 81
 Gebhard Biblia 66
 Gemnik 25, 60
 Georgius 87
 Gersten 60
 Giesperger 80
 Gobil 82
 Gonzaga 9
 Graduale 92, 104, 105
 Guarino 8, 10
 Guthkeled 66, 67
 Győr 57, 101
 György apát 94
 Gyulafehérvár 73, 89, 92

 Hagen G. 60
 Hagen M. 59
 Han 92—94
 Henrik plébános 73, 92
 Hildesheim 42
 Holkham Hall 55, 98, 101
 Huber 61
 Hymnarium 37.

 Ignatius 49
 Imakönyv 12—13, 26—27
 Imrefia János 73, 92
 Ingolstadt 41.

 János ill. 80—81
 János patr. 35
 Juvenalis 10, 19.

 Kalendárium 31, 35
 Kálmáncsehi 7, 27—28, 94, 96, 100,
     101, 103
 Kassa 70—71, 104—105
 Kazinczy 34
 Keszthely 101
 Kinizsiné 101
 Király
     Albert 85—87
     Ferdinánd 23
     János Albert 50
     Lajos nagy 68, 69, 74
     Lajos II. 2
     Lajos XII. 13
     László V. 61, 86—87, 95
     Mátyás 7, 12, 14, 15, 23, 24, 31,
         32, 49, 51—58, 61, 80, 87, 88,
         96—101, 104, 107, 109—110
     Róbert Károly 27
     Ulászló II. 24, 55, 56, 59, 63, 101,
         103, 104
     Vencel 6, 78—80
     Zsigmond 35—36, 78, 80—82, 85—
         87, 95
 Királyné
     Beatrix 22—23
     Mária 68

- Kleneker 60
 Konstantinápoly 63
 Kölderer 41
 Körmöcbánya 79
 Krakkó 88
 Kunnigunda 34, 35, 37.

 Langhaus Missale 89
 Leonard 18
 Lewis 30
 Literati Nemes 35
 Livius 2
 London 7, 101
 Lossai 12
 Lucanus 3
 Lukács 101.

 Madocsa apát 56, 59, 97—102
 Marczibányi 29
 Mardekhai 108
 Martinus opifex 85—87
 Mantua 8—10
 Mayer 84
 Mazerolles 32
 Meckenem 37—38, 94
 Mergot 63
 Mester
   E S 37, 39, 94
   I A 94
   P W 38, 39, 94
   Pál 94
 Mestere
   Aranyindás imakönyvek 29
   berlini passzio 34, 94
   genti privilegiumok 29
   Guillebert de Mets 28
   játékkártyák 38
   mondatszalogok 37
   szerelenkertek 37
   turin-milanói
   imakönyvek befejezője 29
   Vitae imperatorum 8
 Metszetek 36—45
 Middelburgh 23
 Milano 4—11, 99

 Minuccius 35, 36
 Mir Ali Sir 107
 Miskolczi 82
 Missale 11, 48, 62, 69—101
 Modena 12, 22, 109—110
 Montignani 61
 Montfort 44
 Mörlin 42, 44
 Morosini 12
 Morvaország 52—59, 105—106
 Mossóczi 4
 Mózes 108
 München 55, 97, 98, 101

 Nagylaki 100—101
 Nagylucsei 55, 98, 101, 102
 Nagyszeben 33, 88
 Nagyszombati M. 76—78
 Nápoly 3—24, 67, 68, 98, 99, 100
 Natura . . . rerum 19
 Neumarkt J. v. 77
 Neu Pilsen 59
 Niederdorf 61
 Nowi Zákon 62
 Nürnberg 59, 70, 97, 101, 103, 104.

 Officium 26
 Oláh 52
 Olmütz 52, 53.

 Padua 1, 10, 67
 Pálóczy 84, 85
 Pamphilia 21
 Pannonius 10
 Parancsolatok 108
 Paris 25, 55, 97—103
 Parma 13
 Paulinus 49
 Perényi 57, 101
 Perotti 16
 Perthold 84
 Petancius 103—104
 Pettau 60, 82
 Peutinger 36
 Pherinx 30

- Philostratus 21
 Pilleus 35
 Pinella Marella 28
 Pisanello 8
 Pisanus 19
 Plautus 16, 99
 Polybius 16, 99
 Pottenberger 89—90
 Pozsony 71—78, 82—84, 89—93, 101
 Pozsonyi 25
 Prága 63, 80
 Pray 66, 67
 Psalterium 4, 10, 11, 21, 68, 84, 98,
 101, 102
 Ptolemaeus 87, 97—99, 101,

 Radener 36
 Ranzanus 23, 52
 Rechberg 43, 44
 Regensburg 66, 67
 Regiomontanus 88, 100
 Reiner 34
 Ritius 22—23
 Rituale 1, 62—63
 Rohr 92—93
 Roma 22, 49, 68, 86, 98, 100, 101
 Rosentaler 73, 91—92
 Rufus 4, 14.

 Sachs 60—61
 Salgó 81
 Sallustius 17, 18
 Salzburg 61, 66, 67, 85, 90—93
 Sambucus 4, 24
 Sauer 54—55
 Scheiffartz 37—39
 Schellenberg 63
 Schenck 42, 45
 Schier 60
 Schillinxcapellen 38
 Scholasticus 15
 Schongauer 36, 39, 94
 Schonwald 84
 Schreier 61, 92, 93
 Schrobenhaus 61

 Sefner 60
 Selmezbánya 82
 Sforza 5, 6
 Simon 86
 Stephani 73, 92
 Sternberg 59, 63
 Stoss 94
 Suetonius 18, 19
 Szathmáry 21
 Szent Ágoston 23, 60, 99
 Ambrus 9
 Anna 33
 Antal 49
 Florián 68
 János 22, 109
 Jeromos 22, 96, 110
 Tamás 84
 Szilécia 45—59
 Szultán Amurát 104
 Bajazid II. 103—104
 Szelim I. 104.

 Tamás 87
 Teck 44
 Temlinus 69
 Thurzó György 19, 24
 János 45—59
 Szaniszló 46, 52, 58
 Zsigmond 51
 Thuz 101
 Tibullus 18
 Tractatus 19, 30
 Trapezuntius 95—99
 Treviso 1
 Tyrnavia 76—78
 Tyrnstain 76—78.

 Ujlaky 105
 Umbria 9, 17, 20
 Uranius 49.

 Vác 80, 81
 Várád 51, 88
 Velence 1, 3, 10—13, 69—70, 97,
 98, 101

Vennd 45	Wagner 83, 84
Vergerius 8	Wenigel 61
Vergilius 10, 19	Werden 111
Verona 3, 10	Wertheim 39, 40
Victorinus 88	Wolfenbüttel 97, 101.
Visconti 5—8	
Vitéz 15, 18, 19, 88	Zágráb 96, 101
Vorau 83.	Zára 69
	Zrínyi 19.

Die in Italien illuminierten Handschriften.

I. Die früheste in oberitalienischem Geschmack verfertigte Handschrift der Bibliothek sind die *Episteln des Apostels Paulus* (Cod. lat. 1.), ein Codex aus dem X. Jahrhundert, vor den auf die innere Seite des Einbanddeckels eine grosse Miniatur des angehenden XIV. Jahrhunderts geklebt ist, welche den thronenden Heiland darstellt. Die Miniatur, welche noch byzantinischen Einfluss verrät, ist den venezianischen und besonders dalmatinischen Arbeiten sehr verwandt und muss in Dalmatien hergestellt sein (Abb.).

Unter den in Oberitalien geschmückten Handschriften des ausgehenden XIV. Jahrhunderts steht an erster Stelle ein *Rituale* (Cod. lat. 251.), dessen schönes Titelblatt (Abb.) die Art der Gegend von Venedig und Treviso zeigt. Nach dem Wappen zu urteilen, gehörte es einst einem Mitglied der Trevisaner Familie CORONA an. Hervorzuheben ist auch ein in der Gegend von Bologna illuminierter TITUS LIVIUS (Cod. 87.), welcher früher auf Grund einer Notiz, die für die Signatur des *Brassicanus* galt, für einen Corvincodex gehalten wurde. Die hübschen Bildchen einer Handschrift, welche einige Bücher des *Allen Testaments* enthält (Cod. 103.), wurden um 1400 in der Gegend von Verona verfertigt. Wahrscheinlich in der Gegend von Venedig, um 1400 entstand die *Pharsalia* des LUCANUS (Cod. 200.), auf ihrem Titelblatt mit einem unbekannten Wappen und zwischen den Ranken mit reizenden, naturalistischen Reiterfiguren. Um 1425 entstand ein *Psalterium* (Cod. lat. 244.). Die aus architektonischen Elementen zusammengestellte Initiale des Titelblattes zeigt auf einen Ursprung in der Lombardei hin. (Abb.) Besonders wichtig ist ein *Curtius Rufus* (Cod. lat. 161.), der 1444 in Mailand von einem Nachfolger des Meisters der Pariser *Vitae Imperatorum*-Handschrift illuminiert wurde (Abb.), von welchem auch der Schmuck einer Handschrift der Nationalbibliothek in Turin, einst im Besitz des Don Inigo d'AVALOS, stammt. Die VISCONTISCHEN Embleme des Titelblattes weisen auf einen einstigen Besitzer aus der Umgebung des Herzogs FILIPPO MARIA hin; das Wappen ist das der Pavianer Familie BUTIGELLA; die Buchstaben JO M rechts und links vom Wappen deuten die Anfangsbuchstaben von Giovanni Matteo BUTIGELLA an, der in diesen Jahren segretario ducale Filippo Maria VISCONTIS war.

Weniger aus künstlerischem Standpunkt, als wegen der Person des Besitzers ist das Werk des P. P. VERGERIUS wichtig, welches von Marcus SUARDUS in Mantua für Vittorino da FELTRE verfertigt wurde. (Cod. 314.) Der hübsche, aber unbedeutende Rankenschmuck der Handschrift zeigt mantuanische Art, und muss vor 1446, d. h. vor dem Todesjahr VITTORINOS entstanden sein. Hübschen paduanisch-ferraresischen Schmuck trägt die Handschrift, welche die Gedichte des JANUS PANNONIUS enthält. (Cod. 387.)

Der zweiten Hälfte des Jahrhunderts entstammt ein *Psalterium* (Cod. 112.), welches interessante nekrologische Aufzeichnungen enthält, aus denen zu entnehmen ist, dass der Codex einem im Veneto gelegenen karthäuser Kloster angehörte. Ausserordentlich schön ist ein cistercienser *Missale* am Ende des XV. Jahrhunderts illuminiert. (Cod. 217.) Es zeigt den Einfluss des MARTINO da Modena. (Abb.) Auch des Werk des GALEOTTO MARZIO über König MATTHIAS wurde in Oberitalien zwischen 1484—1487 hergestellt.

Vom Anfange des XVI. Jahrhunderts stammt ein Gebetbuch mit vielen sehr hübschen Bildchen aus der Gegend von Venedig her. Das Wappen ist dem Wappen der Familie MOROSINI gleich und das Buch könnte einem Mitglied dieser Familie gehört haben. Bestimmt kann dies nicht behauptet werden, da dieses Wappen ziemlich oft vorkommt. Der *Panegyricus* des PAULUS AEMILIUS auf LUDWIG XII. von Frankreich wurde 1509 in Venedig illuminiert. Das Titelblatt ahmt die naturalistische Art der französischen Miniaturen nach und trägt das Wappen des Königs. Künstlerisch nicht bedeutend ist eine Menge von venezianischen Arbeiten aus dem XVI. Jahrh.

II. Von MITTELITALIENISCHEN ARBEITEN aus dem XIV. Jahrhundert besitzt die Sammlung nur das hübsch illuminierte Werk des ANTONIUS DE PARMA, welches ein Frater FRANCISCUS kopierte. Es trägt auf seinem Titelblatt den charakteristischen florentinischen Schmuck der Zeit, mit seinen langen, fleischigen, dicht aneinander gereihten Blättern, und am unteren Rand die Lilie von Florenz, umgeben von den Majuskeln B, F und L. Vielleicht das Zeichen der Badia von Florenz. (Cod. 28.)

Die Codices des XV. Jahrhunderts sind in der Sammlung grösstenteils mit dem sehr allgemeinen weissen Rankenwerk geschmückt. Unter diesen seien nur einige hervorgehoben, welche wegen der Person ihres Besitzers wichtig sind: der CURTIUS RUFUS (Cod. 160.) aus der Bibliothek des Königs MATTHIAS, welcher 1467 von Petrus CENNINI in Florenz kopiert wurde; der Joannes SCHOLASTICUS (Cod. 344.), der PLAUTUS (Cod. 241.), der POLYBIUS (Cod. 234.), sämtlich aus der Corvina stammend. Ein wenig abweichend in der Art sind die ziemlich einfachen Handschriften des CICERO, eines aus der Bibliothek des Graner Erzbischofs Thomas von BAKÓCZ, der andere aus der Bibliothek des Bischofs von Waizen, Nikolaus von BÁTHORI stammend.

Auch die grossen Meister der florentinischen Miniatur-Malerei sind in der Sammlung mit einigen guten Stücken vertreten. Von ATTAVANTE sind zwei Handschriften vorhanden, die *Sentenzen* des Johannes DAMASCENUS (Cod. lat. 345.) und der neuerdings aus Modena wiederheimgekehrte S. JOANNES CHRYSOSTOMUS Codex (Cod. 346. Abb.), beide für MATTHIAS Corvinus verfertigt. Der ebenfalls aus Modena stammende S. HIERONYMUS-Codex ist 1488 in der Werkstatt des GHERARDO und Monte del FORA entstanden und rührt gleichfalls aus der Corvina her. (Abb.) Dem Ende des Jahrhunderts entstammt die *Pamphilia*, das italienische Gedicht eines anonymen Dichters. Das hübsche Titelblatt ist unzweifelhaft von der Hand des BOCCARDINO Vecchio, hat aber mit der Zeit sehr gelitten. (Cod. ital. 56.)

1503, in Rom wurde das um 1500 verfasste Werk des Neopolitaners

Michael RITIUS *De regibus Galliarum etc.* kopiert und illuminiert. Das Titelblatt ist in einer für Rom sehr charakteristischen Art, mit Blumenguirlanden geschmückt. (Cod. lat. 397.) Der Codex ist ein Geschenk des Herrn Gabriel WELLS.

III. In SÜDITALIEN wurden zwei Handschriften der Bibliothek illuminiert, beide waren für MATTHIAS Corvinus bestimmt. Ein AUGUSTINUS *De civitate Dei*, sehr reich mit feinem neapolitanischem weissem Rankenwerk geschmückt (Cod. at. 121.) und die *Ungarische Chronik* des Petrus RANSANUS (Cod. lat. 249.), mit naturalistischem Schmucke und den Porträts des Königs und der Königin BEATRIX. (Abb.)

Die diesseits der Alpen illuminierten Handschriften.

I. FRANZÖSISCHE HANDSCHRIFTEN gibt es sechs in der Sammlung. Drei Bibeln aus dem XIII—XIV. Jahrhundert, ein *Officium Beatae Mariae Virginis* (Cod. 227.) um 1480 verfertigt und reich geschmückt. (Abb.), ein anderes *Gebetbuch* (Cod. 225.) vom Ende des XV. Jahrhunderts mit sechs feinen Miniaturen (Abb.) aus der Schule des BOURDICHON und ausserdem das Bruchstück eines *Gebetbuches* (Cod. 136.), ebenfalls von einem Nachfolger des BOURDICHON vom Ende des Jahrhunderts.

II. Von den acht FLÄMISCHEN HANDSCHRIFTEN der Bibliothek sind besonders hervorzuheben ein sehr beschädigtes *Brevier* (Cod. 133.), dessen Miniaturen mit Arbeiten süd- und ostflandrischer Miniaturmaler Verwandtschaft zeigen; ein kleines *Gebetbuch* aus der Werkstatt des *Meisters der Goldranken-Gebetbücher* (Cod. 187. Abb.) und ein anderes *Gebetbuch* (Cod. 190. Abb.), welches seinen reichen Schmuck um 1470 in Brügge erhielt. Besonders fein ist ein *Kalender* (Cod. 396.), welcher durch das Geschenk Herrn Gabriel WELLS' jüngst in die Sammlung gelangte. (Abb.) FORRER, der das Stück in die Literatur einführte, hielt es für einen CORVINUS-Codex, erstens wegen einem angeblichen Raben mit einem goldenen Ring im Schnabel in der Randleiste eines Blattes, zweitens, weil seiner Ansicht nach der Name des Apostels MATTHIAS besonders hervorgehoben ist, drittens wegen den zwischen den Ranken vorkommenden Büchschützen, die eine seit 1468 neue, und auffallende Waffengattung im Heere König MATTHIAS' waren. Der Rabe ist aber kein Rabe, sondern ein Staar und der Ring scheint eine spätere Zutat zu sein. Der Name des Apostels ist nicht mehr hervorgehoben, als die der anderen Apostel. Die Büchschützen und die ungarischen Säbel, die sie tragen, scheinen, wenn auch nicht auf eine corvinische, so doch auf ungarische Herkunft hinzuweisen, so auch das Fest des «LUDOVICI regis ungarie», welches am 25. August in den *Kalender* eingefügt ist. Einen solchen Heiligen gibt es zwar nicht, auf diesen Tag fällt das Fest des hlg. LUDWIG, Königs von Frankreich, aber das man überhaupt daran dachte, einen ungarischen Heiligen hervorzuheben, deutet auf eine ungarische Bestimmung hin. Der fein illuminierte *Kalender* wurde um 1470 in der Werkstatt des Philippe de MAZEROLLES hergestellt. Vom Ende des XV. Jahrhunderts stammt ein kleines *Gebetbuch* (Cod. 205.) aus dem Kreise der in Brügge und Gent arbeitenden Künstler (Abb.), die sich um die *Meister des Dresdener Gebetbuches* und des *Hortulus Meisters* scharten.

III. HOLLÄNDISCHE Arbeiten gibt es drei in der Sammlung lauter *Gebetbücher* in holländischer Sprache, aus der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts.

Die eine Handschrift (Cod. holl. 6.) wurde von der Klosterschwester KUNNINGUNDE anspruchslos, aber hübsch illuminiert.

IV. Von DEUTSCHEN Arbeiten, welche sich in ziemlicher Zahl in der Sammlung befinden, ist an erster Stelle ein Bruchstück der *Historia Apollonii Regis Tyri* (Cod. lat. 4.) zu nennen, welches um 973 in der Abtei zu Werden (Werthina. S. Lindgeri) geschrieben wurde. Das Bruchstück war ursprünglich als Fol. 2, 3, 4, 5. mit einem Vergilius-Codex (Cod. lat. 199.) zusammengebunden. Die Federzeichnungen, welche den Text reichlich illustrieren, sind keine grossen Kunstwerke, aber ihr erzählender Vortrag ist geschickt und lebendig.

Von den späteren Arbeiten ist ein *Kalender* von 1439—1496 in deutscher Sprache (Cod. germ. 15.) zu erwähnen, wahrscheinlich aus der Gegend von Bamberg, mit hübschen Sternbildern; und das Werk *De feudis* des Antonius MINUCCIUS DE PRATO VETERI (Cod. lat. 115.), mit einem anspruchslosen Dedikations-Bild, auf welchem der Autor dargestellt ist, wie er dem Kaiser SIGISMUND sein Werk überreicht. Nach HÄNEL soll dieser Codex das einzige Exemplar dieses Werkes sein und zugleich das Dedikations-Exemplar. Das letztere kann ich nicht unterschreiben, da der Text der einfachen Papierhandschrift wirr und schlecht kopiert zu sein scheint und der ganze Band nicht wie eine fürstliche Handschrift aussieht; auch ist das darin vorkommende Wappen nicht das des Königs SIGISMUND. Die Handschrift gehörte einst dem Augsburger Comodus PEUTINGER und gelangte von ihm in die Bibliothek der FUGGER.

Vom Anfang der sechziger Jahre stammt eine *Apokalipsis* (Cod. lat. 276.), wahrscheinlich aus der Gegend von Augsburg, dessen Hauptinteresse darin liegt, dass der Codex sehr wertvolle alte Stiche enthielt, welche sich heute im Kupferstichkabinett des Museums der Bildenden Künste befinden, und zwar: der Kampf mit dem Greifen vom *Meister E S* (Geisberg 317.); drei Liebespaare vom *Meister der Bandrollen* (Lehrs 97.), beide Unica: und die Versuchung des hlg. ANTONIUS von einem unbekannten alemannischen Meister (Schreiber 1219. Schreiber kennt das Budapester Exemplar nicht).

Aus den achtziger Jahren des XV. Jahrhunderts stammt ein grosses *Hymnarium* (Cod. 259.), als dessen Miniaturistin sich Margareta SCHEIFFARTZ DE MEIRROETE vorstellt. Margareta war die Tochter des Barons SCHEIFFART VOMME ROIDE «herre zo Bornhem» (die Familie nennt sich heute VON MERODE), deswegen nennt sie sich «quendam filia in bornhem», und war Nonne im Kloster Schillinxcapellen, in der Diözese Köln. Die dekorativen Elemente der Miniaturen sind schön in den Farben und üppig in der Zeichnung. Die figuralen Kompositionen sind aus Stichen des *Meisters der Berliner Passion* (Lehrs 105. und 111.), des *Meisters der Spielkarten* (Lehrs 61.) und des *Meisters P. W* (Geisberg. Meckenem 453) entlehnt und klingen auch an Kompositionen des *Meisters E S* und SCHONGAUER an. (Abb.) Hübsch illuminiert ist auch das *Gebetbuch* des Grafen ERASMUS WERTHEIM († 1509), welches am Ende des Jahrhunderts in Bayern gefertigt wurde. (Cod. 221.) Künstlerisch unbedeutend, aber wegen dem Text und der Auffassung der Bildchen interessant ist ein *Nonnengebetbuch* in deutscher Sprache aus der Gegend von Regensburg (Cod. germ. 33.), mit

Totentanzbildern. Diesem Codex sind einige wertvolle alte Holzschnitte entnommen, welche sich heute im Kupferstichkabinett des Museums der Bildenden Künste befinden: *Der Tod im Höllenschlund*. (SCHREIBER 1894.), das Exemplar ist stark beschnitten, so dass die Signatur des Künstlers «Hanns Hauser Briefmaler zu Ulme», die man auf dem Exemplar des British Museums lesen kann, hier verloren ging; *Allegorie auf das hl. Abendmahl* (SCHREIBER 1843.), SCHREIBER sind beide Budapester Exemplare unbekannt; ein einen Sarg darstellendes Unikumbüttchen; und ein Ausschnitt aus dem sogenannten *Ars Moriendi*. — Besonders schön ist das *Gebetbuch* Conrad MÖRLINS, Abtes des Augsburger Benediktiner-Klosters St. ULRICH und AFRA (1496—1510). Der Codex wurde von Sixtus SCHENCK im Jahre 1505 geschrieben und von einem bedeutenden Augsburger Miniaturen illuminiert. (Abb.) — Ungefähr in derselben Zeit wurde ein kleines *Gebetbuch* (Cod. lat. 226.) gefertigt; die einzige Miniatur, die Darstellung Christi ist nach DÜRERS Holzschnitt (B. 88.) kopiert. — Etwas später, ungefähr im zweiten Dezennium des XVI. Jahrhunderts muss das schöne, leider sehr gelitene *Gebetbuch* der Familien RECHBERG und DALBURG (Cod. germ. 16.) geschrieben sein, welches Bernhart VENND kopierte. Seine Miniaturen entstanden unter unmittelbarem Einfluss, teilweise sind es direkte Entlehnungen von DÜRER-schen Holzschnitten.

Von ungarischem Standpunkt sehr bedeutend ist das *Gebetbuch* (Cod. 380.) des Bischofs von Breslau, Johann von THURZÓ (1506—1520), mit dem Wappen des Bischofs versehen. (Abb.) Die Miniaturen sind wahrscheinlich in Breslau entstanden, weisen aber ganz entschieden darauf hin, dass der Breslauer Miniator die sehr bedeutenden Arbeiten der ungarischen Renaissance kennen musste und unter ihrem Einfluss stand. Dieser ins Auge stechende Zusammenhang mit ungarischen Arbeiten und andere Umstände, so Z. B. dass der aus Ungarn stammende Bischof Kelche aus ungarischem Drahtemail mit Renaissance-Ornamenten besass (Breslau, Domschatz), seine verwandtschaftlichen und freundschaftlichen Beziehungen zu hervorragenden und kunstliebenden ungarischen Prälaten, seine Reise nach Buda (Ofen) im Jahre 1507 (nach welcher seine grösseren Bautätigkeiten und Bestellungen für Kunstschatze im Renaissancestil einsetzen), das Vorhandensein von Corvinus-Codices in seiner Bibliothek und wichtige dokumentarische Aufzeichnungen beweisen, dass Bischof THURZÓ zur Liebe der Renaissance, welche Kunstrichtung er als erster in Breslau einführte, nicht durch Polen, wie LANDSBERGER annimmt, sondern durch seine Heimat, Ungarn, gelangte. So wäre die Stadt Breslau die nordwestlichste Station der von König MATTHIAS gegründeten — von Italien abgeleiteten — ungarischen Renaissance. Dass die Renaissance nach Polen aus Ungarn verpflanzt wurde, ist längst bekannt. Auch in Mähren und Böhmen können wir das Aufwärtstreiben dieser italienisch-ungarischen Kunstrichtung konstatieren. Beispiele dafür sind das prachtvolle *Antiphonar* (IV. 1.) in der Olmützer Studienbibliothek (entstanden im Prämonstratenser-Kloster in Bruck) und ein *Evangeliarium* des Grafen Ladislaus STERNBERG, welches 1505 in Neu-Pilsen gefertigt wurde. (Sammlung Figdor. Wien. F. 398.)

V. Unter den ÖSTERREICHISCHEN ARBEITEN sind zwei nennenswerte Stücke.

Erstens ein Exemplar der phantastischen, früher sogenannten *Hagenschen Österreichischen Chronik* (Cod. germ. 26.) mit hübschen Wappenbildchen aus den dreissiger oder vierziger Jahren des XV. Jahrhunderts. Zweitens eine MONTIGNANI-Handschrift (Cod. 223.), in den Jahren 1472—1473, von Paulus WENIGEL DE SCHROBENHAUS geschrieben und sehr unansehnlich, aber in charakteristischer Art von dem Salzburger Miniator Ulrich SCHREIER illuminiert.

VI. Aus Böhmen besitzt die Bibliothek ein *Missale* (Cod. lat. 93.) vom Ende des XIV. Jahrhunderts (Abb.) mit einem sehr schönen Canonblatt, ein *Neues Testament* (Cod. slav. 29.) in tschechischer Sprache, von dem Schulmeister Venzel im Jahre 1469 mit unansehnlichem aber charakteristischem Schmuck hergestellt und ein *Rituale* (Cod. lat. 252.) des Alt-Pragenser Augustiner-Kanonikats vom Ende des XV. Jahrhunderts, mit sehr interessanten und anziehenden Miniaturen (Abb.) reichlich versehen.

Die in Ungarn illuminierten Handschriften.

Ungarn war während des ganzen Mittelalters der Schauplatz erschütternder politischer Ereignisse. Der fortwährende Wechsel der Herrscherhäuser brachte auch in das Kunstleben immer neue Anregungen und immer neue Einwirkungen fremder Kunstrichtungen mit sich. Diese fremden Einflüsse machen sich auch in der Entwicklung der Miniaturmalerei deutlich bemerkbar.

Das älteste, in Ungarn geschmückte Buch ist nach unserer heutigen Kenntnis der sogenannte PRAY-Codex (Ung. Sprachdenkmäler No 1), ein *Missale*, entstanden um 1200, welches das älteste ungarische Sprachdenkmal, eine Leichenrede enthält. Die fünf Federzeichnungen (Abb.), welche das Buch schmücken, zeigen den Einfluss von Salzburger Miniaturen des XII. Jahrhunderts, was auch natürlich ist, wenn wir bedenken, in welchem regem Verkehr Ungarn im XII. Jahrhundert mit Regensburg, Salzburg und dem Admonter Kloster war, und dass auch eines der schönsten Salzburger Prachtwerke, die Admonter *Guthkeled-Bibel* (*Gebhards-Bibel*) — wie FEJÉRPATAKY (und nicht BUBERL!) nachgewiesen hat — bis zur Mitte des XIII. Jahrhunderts Besitz des Klosters von Csátár in Ungarn war.

Das XIV. Jahrhundert steht im Zeichen der italienischen Verbindungen. Während des ganzen Jahrhunderts regieren die ANJOURS von Neapel in Ungarn, Dalmatien ist eine ungarische Provinz und zahlreiche ungarische Jünglinge studieren auf italienischen Universitäten; ja, die Universität in Bologna hatte in diesem Jahrhundert sogar sieben ungarische Rektoren.

Die unter italienischem Einfluss entstandenen prachtvollsten Denkmäler der ungarischen Miniaturmalerei befinden sich im Ausland, so die unter neapolitanischem Einfluss entstandene *Bilder-Chronik* in Wien und das bolognesischen Einfluss verratende *Legendarium* im Vatican. Bolognesischen Einfluss zeigt auch ein unbedeutendes *Capitularis liber* der Wiener Nationalbibliothek. Das ungarische Nationalmuseum besitzt im ganzen zwei Codices, deren Miniaturen italienischen Charakter zeigen. Und zwar: ein für ungarischen Gebrauch bestimmtes *Missale* (Cod. lat. 334), entstanden vor 1382 in Dalmatien. Die Handschrift ist künstlerisch zwar unbedeutend, aber von sprachlichem Standpunkt höchst wichtig, weil sie den ältesten, mit lateinischen Buchstaben geschriebenen Text in altkroatischer Sprache enthält. Die andere Handschrift der Bibliothek ist ein jüngst erworbenes *Missale* vom Anfang des XV. Jahrhunderts (Cod. lat. 395), welches im XVIII. Jahrhundert Eigentum des Dominikanerklosters in Kaschau war. Laut Zeugnis des Kalenders und der Sequenzen war sie für ungarischen Gebrauch bestimmt, vielleicht eben für Kaschau, möglicherweise wurde sie sogar dort gefertigt. Jedenfalls zeigen die Miniaturen einen starken Einfluss bolognesischer Miniaturen des XIV. Jahrhunderts und

ein nördlicher Einschlag ist nur in einigen unbedeutenden Initialen der Innenblätter zu vermerken.

Anderen Charakter haben die Pressburger (Pozsony) Arbeiten dieser Zeit. Hier ist vor allem ein *Missale* (Cod. lat. 214) aus dem Jahre 1341 zu erwähnen (Abb.). Die hübschen gotischen figuralen Initialen und feinen Randverzierungen haben einen mehr kalligraphischen Stil, wie sie damals diesseits der Alpen allgemein üblich waren. Wahrscheinlich stammen sie von der Hand des Schreibers. Die gleiche Art zeigt ein anderes *Missale* der Bibliothek (Cod. lat. 94), welches nur wenig jünger sein kann, als das vorerwähnte. Wichtigkeit verleiht der Handschrift — aus der das Canonblatt herausgerissen ist —, dass die Initiale am Anfang des Canons von einer mehr als hundert Jahre jüngeren Hand gefertigt ist, von der wahrscheinlich auch der gekreuzigte Christus des Canonblattes stammte. Dieser Miniator ist am Ende des XV. Jahrhunderts in mehreren Pressburger Handschriften zu erkennen. So vor allem in dem *Missale Strigoniense* der BATHYÁNY-Bibliothek in Karlstadt (Gyulafehérvár), welches im Jahre 1377 von Heinrich STEPHAN, Plebanus von Csukárd (neben Pressburg) geschrieben und illuminiert wurde und um 1480 von dem genannten jüngeren Pressburger Miniator mit reichem Schmuck versehen wurde.

Das Werk des Plebanus von Csukárd bedeutet eine neue Station in der Entwicklung der ungarischen Miniaturmalerei, weil bei ihm westliche Einflüsse zuerst mit voller Entschiedenheit auftreten, namentlich französische. Der französische Einfluss tritt bei uns, sowie in Böhmen, als natürliche Folge der Versetzung des päpstlichen Hofes nach Avignon ein, welchen Hof auch Pressburger Pröbste etc. besuchten.

Italienische Traditionen, der Einfluss von deutschen Arbeiten der romanischen Zeit und von neueren französischen Codices haben zusammengewirkt, um die hübsche *Bibel* (Cod. lat. 78) hervorzubringen, welche der Canonicus Wenzeslaus GANOVS der Pressburger Domkirche vermachte (Abb.). Die undatierte Handschrift zeigt den Stil des ausgehenden XIV. Jahrhunderts. Dieser Codex ist ein Beleg dafür, was für Handschriften damals in Pressburg vorhanden waren. Auch ein anderes *Missale* (Cod. lat. 215) vom Ende des XIV. Jahrhunderts (Abb.) zeigt ein Gemisch von deutschem, französischem und italienischem Stil, welche Einflüsse sich interessant mit dem nüchternen Realismus des ungarischen Künstlers vermengen. Wie überall, so kann man es auch in Ungarn wahrnehmen, dass die neuen Stile sich nicht gleich organisch dem vorhandenen, heimischen anschmiegen, sondern dass sie noch eine Zeit lang isoliert und leicht erkennbar bleiben und erst langsam Wurzel fassen, indem sie sich dem originellen Wesen der heimischen Kunst notgedrungen anpassen, — die einzige Möglichkeit um auch ihrerseits einen tieferen Eindruck ausüben zu können.

Am Ende des XIV. Jahrhunderts ist noch ein neuerer Einfluss zu erkennen: der böhmische. Auch hier waren es teilweise importierte Stücke, welche ihre Wirkung auf die ungarischen Miniatoren ausübten. Den Beweis dafür liefert ein *Missale* des National-Museums (Cod. lat. 93), welches für Böhmen gefertigt worden, aber bald nach seiner Entstehung in ungarischen Besitz gelangte (Abb.). Die erste Handschrift, in welcher sich dieser Einfluss zeigt,

ist ein *Missale* des National-Museums (Cod. lat. 216), geschmückt von der Hand eines Künstlers, der sich Michael de TYRNSTAIN nennt (Abb.). In einem sehr ähnlich verzierten *Missale* im Besitze des Domkapitels in Pressburg nennt er sich Michael de *Tyrnavia* und wir erfahren auch, dass er Canonicus von Pressburg war und das Buch im Jahre 1403 fertigstellte. Die Pressburger Dokumente wissen von ihm, dass er seit 1381 Canonicus war. Durch die Pressburger Handschrift gewinnt man auch für das *Missale* des National-Museums eine approximative Datierung. Michael von TIRNAU (Nagyszombat) nimmt seine Anregungen aus gleichzeitigen böhmischen Miniaturen, aber entwickelt sie in einer originellen Weise weiter. Starken böhmischen Einschlag fühlen wir auch in einem anderen *Missale* der National-Bibliothek (Cod. lat. 218), welches einige sehr schöne figurale Initialen enthält (Abb.). Die Miniaturen stammen von einem Künstler, der 1426 ein letztes Gericht in das städtische Protokoll von Kremnitz (Körmöcbánya) [im Stadtarchiv zu Kremnitz] malte. Durch die Feststellung der Identität des Künstlers in beiden Handschriften ist auch annähernd die Entstehungszeit des Budapester *Missales* gegeben. Der Künstler war wahrscheinlich ein Kremnitzer. Diesem Kreis und dieser Zeit entstammt auch ein *Breviarium* in der Wiener National-Bibliothek (Cod. lat. 4812), welches ebenfalls starken böhmischen Einfluss zeigt.

Der Einfluss der böhmischen Miniaturen ist nicht nur in oberungarischen Arbeiten zu verspüren, sondern er reicht sogar bis in die Gegend der Hauptstadt. Hier haben unzweifelhaft auch die von König WENZEL stammenden Handschriften miteingewirkt, welche durch König SIGISMUND in die Ofner (Buda) königliche Bibliothek gelangten, so z. B. der prachtvolle Codex des HALY ABERUDIAN, der später der Corvina einverleibt wurde. Das *Rituale* der Waizner (Vác) Goldschmiedezunft (Abb.), welches im Jahre 1423 JOHANNES, der Illuminator des Waizner Bischofs NICOLAUS III. von Salgó und Ilsva in Waizen schrieb und ausschmückte, ist auch kulturgeschichtlich eines der bedeutendsten Stücke der SZÉCHÉNYI-Bibliothek (Cod. lat. 377). JOHANNES war kein unbedeutendes Talent, die böhmischen Einflüsse, die er bekam, verarbeitete er selbständig und mischte die Formen der böhmischen Ornamentik mit eigentümlich hartem, fast wie aus Metall geschmiedetem Schnörkelwerk. Böhmischen Einfluss zeigen auch einige Blätter eines unbedeutenden *Breviarum Strigoniense* in der Wiener National-Bibliothek (Cod. lat. 1829), welches in Gran (Esztergom) ungefähr 1421 entstanden ist.

Schon am Ende des XIV. Jahrhunderts, noch mehr aber nach dem Regierungsantritt der Luxemburgischen und Habsburgischen Herrscherhäuser macht sich ein neuer Einfluss in der ungarischen Miniaturmalerei geltend, der des benachbarten Österreichs. Österreichischen Einfluss zeigt ein *Missale Strigoniense* (Abb.) in der SZÉCHÉNYI-Bibliothek (Cod. lat. 220), welches am Ende des XIV. Jahrhunderts entstanden, eine gewisse Verwandtschaft mit einer Vorauer Handschrift aufweist. Italienische und böhmische Elemente mit deutschen vereint zeigt die originelle Kreuzigung des LADISLAUS von Miskolc vom Jahre 1394 in einem *Missale* der Erzbischöflichen Bibliothek von Erlau (Eger). In diese Gruppe gehören einige unbedeutende Handschriften der SZÉCHÉNYI-Bibliothek

(Cod. lat. 92; cod. lat. 91: cod. lat. 126). Auch ein hübsch gemalter Christus am Kreuz, in dem städtischen Protokoll von Schemnitz (Selmecbánya) am Anfang des XV. Jahrhunderts von Valentin GOBIL gemalt, verrät deutschen Geschmack.

Eine schöne Handschrift des National-Museums ist das *Missale Strigoniense* des Erzbischofs von Gran, Georg von PÁLÓCZY (Cod. lat. 359), aus den Jahren 1425—1439 (Abb.). Die Miniaturen haben einen ausgesprochenen Liebreiz, so im Erzählen, wie in den Figuren selbst. Die Ornamentik hat die breiten flachen Blätter der italienischen und die fleischigen der böhmischen Miniaturen aufgegeben und sich den schlanken gotischen Ranken der österreichischen Arbeiten genähert. Noch stärker tritt der österreichische Einfluss in dem *Breviarium* des Erzbischofs auf, welches sich in der Studienbibliothek in Salzburg befindet. Die letzteren zeigen einen gewissen Einfluss der Miniaturen des Martinus OPIFEX. Diesen bedeutenden Künstler, der für KÖNIG SIGISMUND arbeitete, für einen Ungarn anzusehen, finde ich nicht begründet. Auch der sogenannte ALBRECHTSMINIATOR, welcher mit MARTINUS an der Ausschmückung derselben Bücher arbeitete, hatte seinen Nachfolger in einem Ungarn gefunden, welcher 1465 eine *Cosmographie* des PROLEMAEUS illuminierte, die sich heute in Augsburg befindet.

Unter dem Einfluss deutsch-österreichischer Handschriften ist der hübsche VICTORINUS Corvin-Codex (Cod. lat. 370) der SZÉCHÉNYI-Bibliothek entstanden, welcher früher wahrscheinlich dem Erzbischof von Gran, Johannes von VITÉZ gehörte, der ihn 1462 emendierte. Mit dem unbedeutenden *Regiomontanus* in Krakau repräsentieren diese beiden Bände den gotischen Stil in der Bibliothek des VITÉZ, der im übrigen lauter in Italien verfertigte Handschriften besass.

1481 ist ein *Missale Strigoniense* (Cod. lat. 222) der SZÉCHÉNYI-Bibliothek datiert, welches der Richter und Bürgermeister von Pressburg, Johann POTTENBERGER herstellen liess. Die einfachen Randverzierungen zeigen zweierlei Art. Besonders interessant ist die zweite Hand — die nur an den Innenblättern arbeitete —, weil sie einen unzweideutigen Zusammenhang mit einer Gruppe von Salzburger Handschriften verrät, welche grösstenteils aus einer Reihe Salzburger, Passauer und Brixener *Missalen* besteht. Es befindet sich aber auch ein *Missale* darunter, welches für den Gebrauch eines Benediktinerklosters in Ungarn bestimmt war (heute in Salzburg). Der Zusammenhang Ungarns mit dieser Werkstatt ist also unleugbar und somit ist auch die Übereinstimmung der Randverzierungen des Budapester *Missales* mit den Salzburger Arbeiten kein Zufall. Einen Zusammenhang mit einer bestimmten Salzburger Werkstatt verrät auch das *Missale* der SZÉCHÉNYI-Bibliothek (Cod. lat. 219), welches Frau Magdalena ROSENTALERIN, die Mutter des Bürgermeisters Martin ROSENTALER, 1488 für die Pressburger Domkirche verfertigen liess (Abb.). Diese Handschrift weist einen Schmuck auf, den wir im Zusammenhang mit dem *Missale* des XIV. Jahrhunderts (Cod. 94) schon erwähnten. Derselbe Illuminator schmückte das *Missale* in Karlstadt, und zwar für den Pressburger Canonicus Johannes von HAN, für den er auch eine selbständig verfertigte Prachthandschrift, ein *Graduale* lieferte (heute in Pressburg). Ausser diesen stammen von ihm noch einige weniger wichtige Stücke. Seine Art ist der des Salzburger Miniaturisten

Ulrich SCHREIER sehr verwandt, nur ist sie realistischer, färbiger und weniger minutiös in der Ausarbeitung. Es ist wahrscheinlich, dass der Künstler nicht Ulrich SCHREIER selbst, sondern ein Schüler des Meisters war. Auf starken deutschen Einfluss zeigen auch die zahlreichen Kopien nach deutschen Kupferstichen, die in ungarischen Kunstwerken und Miniaturen vorkommen.

In ein neues Stadium der Entwicklung tritt die Miniaturmalerei unter König MATTHIAS. Aus den verschiedenen Richtungen und Arten entsteht unter dem neueren Eindruck der italienischen Miniaturmalerei eine imposant originelle und kräftige Buchkunst, welche man speziell ungarisch nennen darf. Sie ist das Produkt der berühmten Ofner Werkstatt des Königs. Aus dieser Werkstatt besitzt das Museum nur einen einzigen CORVINUS-Codex, die Rhetorik des TRAPEZUNTIUS (Cod. lat. 281); keines der schönsten Stücke der Werkstatt, aber charakteristisch (Abb.). Es muss eine der frühesten Arbeiten sein, weil es mit Codices, welche um 1481 entstanden, viel Verwandtschaft aufweist. Das Werk hat einen lila Sammeteinband und reizende Blumenmalereien auf seinem Goldschnitt, eine besondere Schönheit der in Ofen hergestellten Werke (Abb.).

Ungarischen Renaissancestil zeigt ein einfaches aber hübsches *Breviarium* (Cod. lat. 343) des Canonicus Stephanus von NAGYLAK, aus dem Jahre 1489, und der prachtvolle Psalter des Bischofs von Erlau, Urbanus von NAGYLUCSE (Cod. lat. 369), aus den Jahren 1489—1492 (Abb.). Die Miniaturen stammen von derselben Hand, die einige Blätter der prunkvollsten Corvinischen Handschrift, des Pariser CASSIANUS malte. Bisher unbekannt war eine grosse Miniatur der Werkstatt, das Bruchstück eines *Antiphonars* (Abb.). Kein besonderes Meisterwerk, aber sehr dekorativ in den Farben und naiv-lieulich in der Erzählung.

Schon wegen seiner Rotulus-Form interessant ist die *Genealogia imperatorum turcorum*, welche Felix PETANCIUS, der türkische Gesandte WLADISLAUS II., dem König zum Geschenk machte (Cod. lat. 378). Die Miniaturen stellen türkische Sultane und Würdenträger dar (Abb.); der letzte Sultan in der Reihe ist BAJAZID II., so dass die Handschrift vor seinem Thronverlust, also vor 1512 entstehen musste. Es ist unzweifelhaft, dass diese, wahrscheinlich in Zengg hergestellte Handschrift als Vorbild diente, als man für den König die reichgeschmückte *Historia Turciae* (in Nürnberg) am Hofe in Ofen illuminierte.

Als letztes Werk erwähne ich das grosse, aus Kaschau stammende *Graduale* des Museums (Cod. lat. 172) aus dem Jahre 1518 (Abb.). Es zeigt teils italienische Renaissanceformen, teils spätgotische, wie sie in Mähren und Böhmen gebräuchlich waren; die beiden Arten stehen unorganisch nebeneinander, was in Ungarn in dieser Zeit nicht mehr vorkommt, so dass ich die Handschrift nur mit Vorbehalt den ungarischen Arbeiten anreihe. Wenn sie sich im Laufe weiterer Forschungen doch für ungarisch erweisen sollte, so müsste man einen neuerlichen nördlichen Einschlag konstatieren.

Das Material, welches wir heute kennen, ist nur ein bescheidener Rest der reichen Produktion unseres Landes, der grösste Teil ist in Folge von ewigen Kriegen, Veruntreuungen und Verschleppungen zu Grunde gegangen oder liegt noch unerkannt in verschiedenen Bibliotheken. Aber auch das Vorhandene gibt ein annähernd klares Bild der Entwicklung.

Die orientalischen Handschriften.

Die Bibliothek besitzt eine schöne Byzantinische Handschrift aus dem IX—X. Jahrhundert, welche *die vier Evangelien* enthält und mit leider sehr beschädigten Miniaturen (Abb.) geschmückt ist. (Cod. Graec. 2.)

Sehr feine Arbeit sind die Dekorationen eines buddhistischen *Rituale* aus dem XVIII. Jahrhundert und besonders die der Werke des türkischen Dichters MIR ALI SIR NEVÂ'î vom Anfang des XIX. Jahrhunderts.

Auch eine kleine Gruppe jüdischer Handschriften findet sich in der Sammlung. Besonders hervorzuheben sind die *Fünf Bücher* des MOSES (Hebr. 4.) vom Anfang des XIV. Jahrhunderts und das Buch des MARDEKHAI (Hebr. 1.) vom Jahre 1373. Beide stammen aus Süddeutschland, wahrscheinlich von Frankfurt a. M. Aus Böhmen stammt das *Buch der Gesetze* (Hebr. 5.), geschrieben im Jahre 1350.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Olaszországban illuminált kódexek	
I. Felsőolaszország	1— 13
II. Középolaszország	13— 23
III. Délolaszország	23— 24
Az Alpeseken innen illuminált kódexek	
I. Franciaország	25— 28
II. Flandria	28— 33
III. Hollandia	33— 35
IV. Németország... ..	35— 59
V. Ausztria	59— 61
VI. Csehország, Morvaország	62— 64
Magyarországon illuminált kódexek	65—106
Keleti kéziratok	107—108
A modenai Corvin-kódexek	109—110
Pótlás	111
Táblázatok	112—117
Számmutató... ..	118
Névmutató	119—123
Német kivonatok... ..	124—136

KÉPMELLÉKLETEK.

Négy evangélium. Cod. graec. 2. Fol. 1. v.

IN
 PA
 T
 f
 f
 u
 p
 munda con
 T
 ad
 fac
 qu
 uo
 me
 fof
 fof
 ppe
 ma
 reg
 na
 f

Szent Pál levelei. Cod. lat. 1.

Psalterium címlapja. Részlet. Cod. lat. 244.

In nomine dñi ihu. Incipit ordo ad benedicendum
aqua in nocte epiphanie. Parat sacerdos oibz
sacerdotalibz indumentis. 7 loco casule ponat pluviale. di
acon cū dalmatica. Subdiacon cū strecta. ceteris clareis i
pcedentibz cum cruce ceteris et icenso vadant ad locum
ubi aliens cū aqua pōit fuerit. Hinc cantor cū cleri
cis cantet hoc Responsorium.

Dei
celi aper
ti sunt et ma
re dul ce factum est terra exul
tat montes et colles le tan

IHC

1

ALEXANDRI MAGNI

LIBER TERTIVS SE

INTER HAEC

Alexander ad conducendū
ex Peloponneso militem
Cleandro cum pecunia in
so Lyciae Samphili eg. reis
compotius adurtem Ce
lenas exercitum admovent

Media illa tempestate moenia inter sine
bat Marsus amnis fabulosus quae coras
carminibus melioras. Fons eius extū
mo montis cacumine excurrent in sub
iectam petram magno strepitu aquas
cadit. Inde diffusis circumiectos ri
gat campos liquidus & suas dimittat
undas trahens. Itaque color eius pla
cido mari similis letum poetarū men
dacio fecit. quippe tractatum est Nym
phas amore animas retentas illa rupe
solidere. Ceterū qdū mō mūf sūit
nomen suum retinet. At cū extra mūm
metate euehit mare ut ac mole ageret

Missale egyik lapja. Részlet. Cod. lat. 217. F. 116 v.

IOANNIS CRISTOSTOMI
EPISTOLAM PRIMAM AD TIMOTHEUM
VBI PER ALIQUANTUM SPATIUM
GRÆCO IN

IVS EX APOSTOLI DISCI-
pulis timotheus fuit. attestatur autē
et lucas in actibus apostolorum mirabi-
lis cum fuisse indolis iuuenem. Cum a
fratribus qui litteris atq. pcom mora
restitur. testimonium perhibebatur. pro-
bitatis atq. iurans. Qui una et discipu-
lus fuit et magister euasit. Atque adeo
prudencia sapientiaq. preclarus. ut cū
audiret paulum absque circūfusione pre-
dicantē. compersissetq. ut ille obstiterat

perit. eius rei gratia eligeret non modo contrarium nihil predicare. ne-
rum id etiam pati. Circumcidit enim cum inque in eusmodi etate atque
ita illi omne pretium ministerium crederet. Sufficere quidem poterat.
afflicti huius apostoli. miraq. dilectio utrum indicare eiusmodi fuerit. Quip-
pe et alibi ipsi testimonium perhibet. scribens ac dicens. Experimentū
eius noscitis. quoniam tanq. patri filius mecum seruauit in euangelio. Co-
rinthiisq. rursum cum scriberet. ait. Nisi uobis timotheum. qui est fili-
us meus carissimus et fidelis in domino. Et iterum. Videte ne quis cum
conempnat. Opus enim domini operatur. sicut et ego. Hebreis quoq. scri-
bens. ait. Cog noscitis fratrem timotheum dimissum plurimaq. multis ex
locis qui diligenter inquireret. inueniret beniuolentia ac dilectionis inditia.
Ea etiam que nunc usque sunt miranda. ipsius confidentiam ac uirtutē
ostendere facillime possunt. Verum enim si quis curiosus perquirat. quid
sit quid tunc ac timotheo tantum ex omni discipulorum numero scribat. i-
cum et silas et lucas probati quoq. ac mirabili uirtute proditi fuerint.
ait namq. ipse cum scriberet. lucas solus est mecum. Sed et elementus unus
ex comitibus eius fuisse eligitur. cum et de ipso scribat cum elemento et
ceteris conductoribus meis. Non id quidem abire aut incongrue faciet.

INCIPIT RATIO BEATI HIERONIMI PRES
BITERI INCOMENTARIO EPISTOLAE BEATI
PAULI APOSTOLI AD GALATHAS

PAVCI AD MO
dum dies sunt qd eplam pa
uli ad philemonem interp
tatis & ad galathas transen
deram multis rectorum in
mee o ptermissis & ecce subi
to littere mihi de urbe alla
te sunt nunciantes & albanam
uenerabilem animum pſentie
domini redditam & sanc

tam Marcellam matris contubernio destitutam ma
gis nunc uestrum o paula & custochium flagitare
solacium & quia huc interim fieri non potest propte
grandia matris in medio spacia atq; terrarum repen
te uulnus impressum saltem scripturarum uellenu
rare medicamine Scio eadem ardorem eius scio fidem
scio quā flammam semp habeat in pectore supare sexum
obliuiscit homines & diuinorum uoluminum tympano co
crepante Rubrum huius pelagus transscdere Certe cū torne
em nūq; tam festina me uidio ut nō descripturis aliquid in
trogaret Neq; more pythagorico qd qd responderet rectū
putabat nec sine ratione pūdicentia apud eam ualebat auc
toritas sed examinabat oia & sagaci mente uniuersa pſabat
ut me sentire nō ei discipula hūc q; iudica Itaq; qd illi
absenti pgrati fore & uobis quic in pſentiarum consue
cissimo Adgrediar opus interpretati ante me lingue no
stre scriptoribus & agitat q; ipsis uix pauca ut rei posce
bat dignitas usurpatum non quod ignorem gauim

VENI AD TVAM PRAE
 STANTISSIMAM MA
 IESTATEM MATHIA
 HVNGARORVM POTETIS
 SIMEREX ATQVE AD TE
 BEATIX OMNI VIRTVTVM
 GENERE ORNATISSIA REGINA

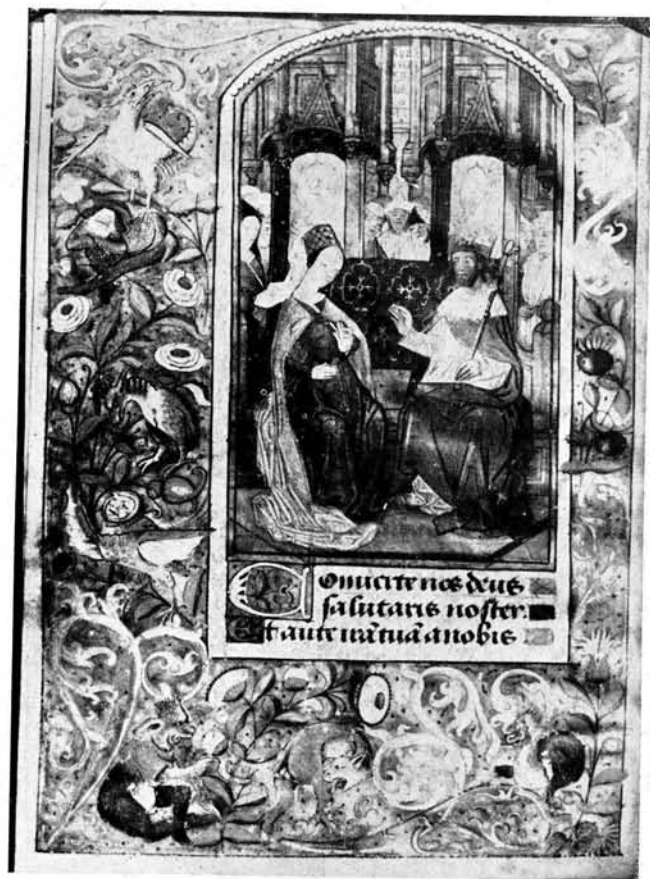

Osztrák krónika. Cod. germ. 26.
Fol. 45 r.

Minuccius de Prato Veteri. Cod. lat. 115. Fol. 8 r.

Imakönyv. Cod. lat. 227. 49. v. l.

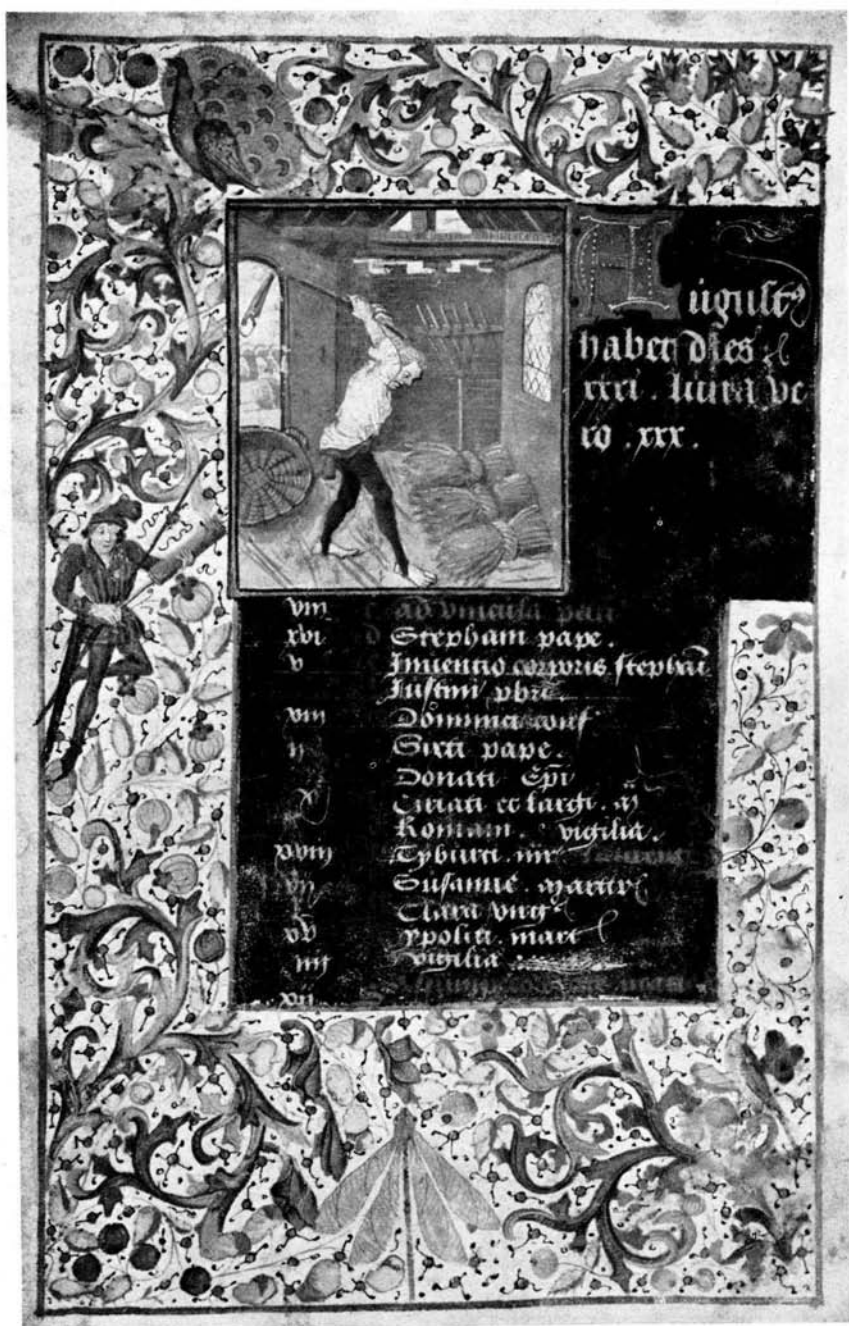
Imakönyv. Cod. lat. 225. 17. r. l.

XV. sz. flandriai dîsnaptâr 4b lapja. (G.Wells ajándéka a M. N. Múzeumnak.)

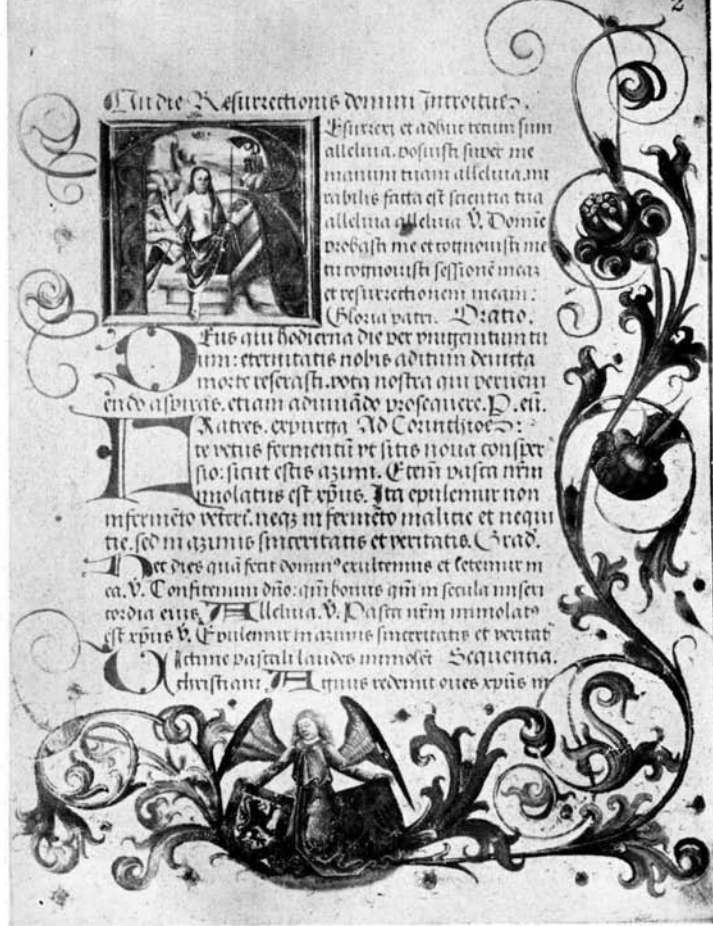

XV. sz. flandriai dísznaptár 8b lapja. (G. Wells ajándéka a M. N. Múzeumnak.)

Thurzó János boroszlói püspök imakönyve. Cod. lat. 380. 28. r. l. —
Gróf Apponyi Sándor ajándéka.

Gróf Erasmus Wertheim úti misekönyve. Cod. lat. 221. címlap.

Conrad Mörlin augsburgi apát imakönyve. Cod. lat.
309. 143. v. l.

O Allum ptes mltissime dñs m
cuius nomie tloria ito: mē
Deo tēca hmltēz tormētōu
tēnera pūpant / De pūpīlātēz exorān /
ut eus pio tūentā cūgā xīalā de
vīcāmūz / pām qz ī mīs nēcītatibz
tēlēm ad utīcēm pēncāmūz / Per
Istā oratio est Dorothēe vīgīnīdī /

A prágoi ágostonrendi kanonokok rituáléja. Cod. lat. 252.
23. v. l.

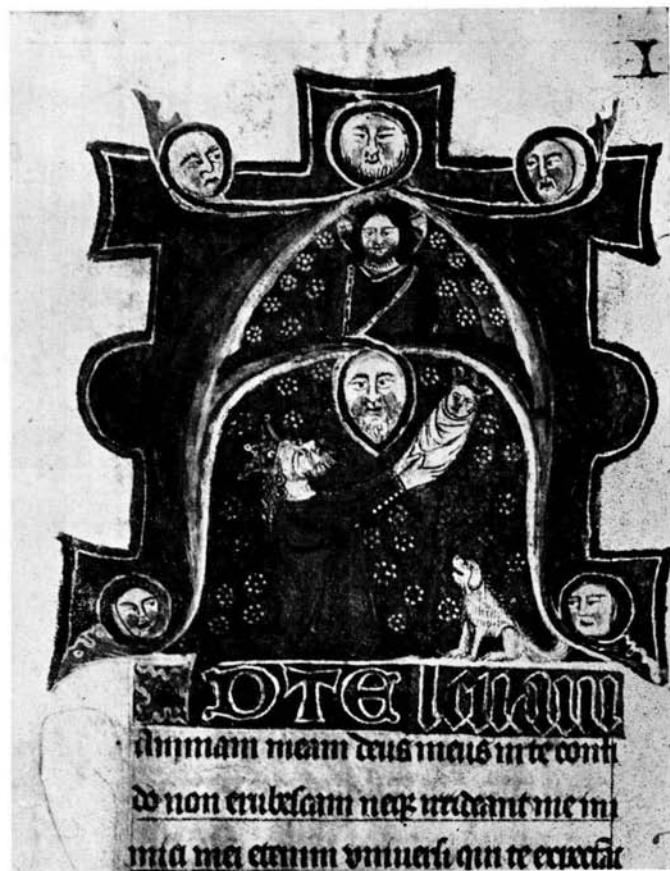

Pray-Kódex. M. Nyelvemlék 1.

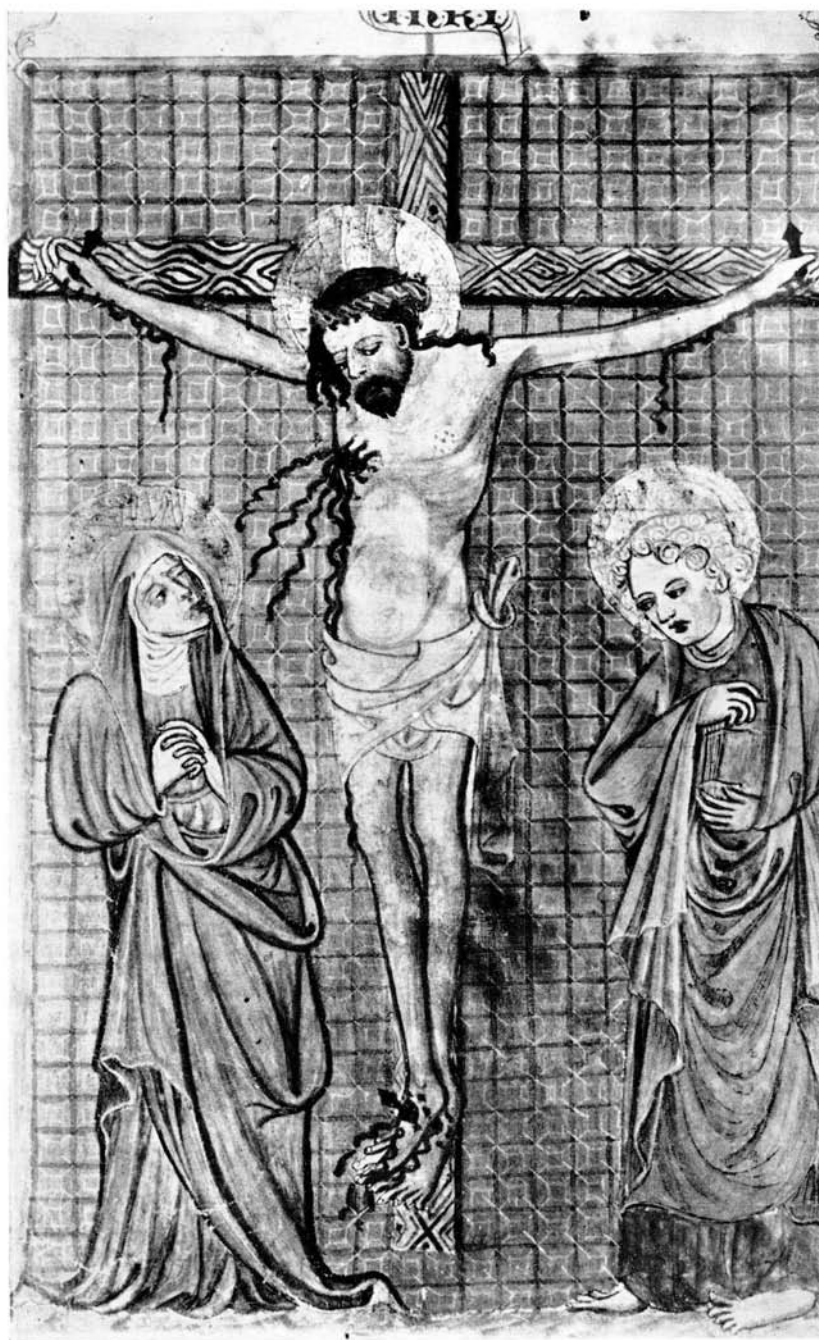

Missale. Cod. lat. 214. F. 16.

Missale. Cod. lat. 215. F. 8. v.

Missale. Cod. lat. 93. F 72. v.

De leuam animam meam deus
 meus in te confido no erubescam
 neq; irideant me inimici mei
 etenim inuocasti qui te expectat
 non confundentur. ps. Thas
 tuas domine demonstari michi
 et semitas tuas edoce me. oratio
 facta quesumus domine
 potestatem tuam et uel
 ut ab inimicis: peccatorum nro
 rum pialis. te uicamur pro
 regente eripi. te libante salua
 n. Qui uiuunt. ccc. c. b. p.
 Is. a. ad homines.
 uentes quia ho. i
 etiam nos de sompno surgere

Hinc enim pp. est nostra
 salus. quoniam cum credidim?
 Por pcessit dies ante. ipm
 quabit. Alia animus ergo o
 pa tenebrum. et inuidiamur
 arma lucis. ut in die honeste
 ambulemus. Non modum
 facinorib; et ebrietatib; no in
 cibilib; et inuidiam; no in
 tenebre et emulacoe. Sed in
 diuinum deum ihu xpm. de
 Quis qui te expectat no
 confundentur domine. v. Thas
 tuas domine monstare michi
 et semitas tuas edoce me. l
 lelum. uisus. Stende nobis
 domine manum tuam et saluare
 tuum da nob. Sed in m. ad xpm.
 Nello. Cum appropinquasset
 ihu thesoturnus et uenisset beth
 phage ad montem oliueti. tunc
 misit duos discipulos suos
 dicens eis. Ite mactate agnum
 quod contra uos est. et statim
 in uenietis. aliam ad ligum
 et pullum cum ea. Soluite
 et adducite michi. Et si quis
 nob. aliquid dixit. dicit qd
 dominus hys opus habet.

Ex Museo
 Hungarico

De scō eligio
episcopo ad
uespas sup
ps antipho

uper ali cum cum eli
guis oraret odor quasi balsam

domū illam repleuit Euouac

ergo assiduus in aula re
gia desudaret laboribus rex

cum ab opere fabili renaxit et nouiūēsis ecclesie

fecit cum amulitem Euouac

exilio eli
guis vuit ce
li in solio quem deus

in stola clauca
 us videntes cu
 mmo terrore p
 erunt a longe
 is est angelus
 v. et resurrexi
 te et sepulchris
 locificate resur
 amorte adiate
 tierit dico ubi
 em quis mor
 nit et vitalis
 uirunt v. Peto
 redire quia o
 p. hominis tui
 a die amorte
 a v. Surrexit
 de do. oro. do
 e pietes nos
 resurrectio
 in domum u
 su ipsi acur
 uelenuit et
 nte beato. q
 o mmo custo
 lectum omne
 t omni adue
 la hoc temp
 i sit in colouu

tatis et patis. p. emides
 Indie sancto introitus

Surrexi et adiut tecum
 cum alleluia psalmi sup
 me manum tuam alleluia
 mirabilis facta est scientia
 tua alla alla p. Domine
 probasti me et cognomisti
 me tu cognomisti sessionem
 meam et resurrectionem meam.

Deus qui hodi. oro
 crua die pringem
 tum tuum eternitatis
 nobis additum de victa
 morte reserasti porta nra
 que preueniendo aspiat
 etiam adiuuando prose
 quere. per ad corinthie

Missale, Cod. lat. 220. F 144. v.

Pálóczy Missale. Cod. lat. 359. F 151.

Rosentalerin Missaléja. Cod. lat. 219. F 118.

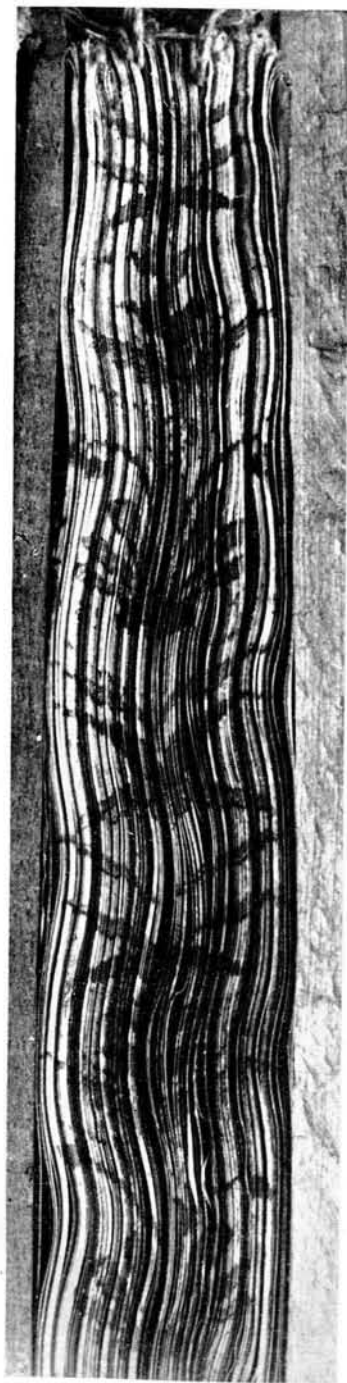
CLARISSIMO RATORIS MAGISTRI GEOR-
GII TRAPEZONCHII CRETENSIS IN RHET-
TORICOS LIBROS SEX ORDINUM

MIHI IN MENTEM VENI
AT QUANTA ORATORIAE
FACULTAS TUM UTILI-
TAS TUM DIGNITAS SIT
NOBIS VNUS OMNIBUS MERITO

lere q̄ in his nris temporib; nulla fere bonarū artū tam abiecta atq; contempta habeatur
q̄ et si nōn iſte liberaliū artū ut geometria ut arithmetica et que huius generis
sūt oīno ab usu occiderint: ne non multū eas ad hūanitatē p̄uare dicā: nō sumus
tū in ipſis tanta passi iactura quantā in hac humanitatē artū p̄cūssima maxie
q; necessaria. Nam in illis qdē ita integra subtilissimorū scriptorū opa usq; ad p̄s
extant: ut nihil ei desit qui proficere in eis desideret: nisi studiū ac diligētia. In
hac ū dicendi copia q̄ntop̄iūres scriptores elegantissimi libri a maiorib; nris tā lati
nis q̄ grecis relicti sunt: tantop̄auiorē uel potius nulli hū p̄ditis temporib; nris
reperiuntur. Quod siue negligentia q̄m siue eorū q; docent: qui q; orationibus
copiā p̄stent: ignorantia quada aut p̄idia fēci sit: unusq; per seipſū consideret.
Ego id p̄ximo nisi bertolini alani aliorū q; huiusmodi librorū nescio an satis utilē
transferebat al. ut qui docent cuncta cēt: possint al. aut loco harū nugarū bonorum
auctorū opa inuenirentur: aut salte audiret non imbuti his delirantib; nu-
m̄ animos ad hūanitatē doctrinā facilius applicaret: q̄b; nihil unq; unius: nihil dignius
est a p̄e homi q; deorū q; tribui est. Nam philosophia qdē qua omnes liberales ar-
tes continent: si dicendi suauitate puata sit: omne orationē: fūratē inſingit: atque
con. dicentū q; ingenij luci aspirare imbibit: nūcia. Qd si om̄ mutū ē: tūm
incomodū arbutū: ceterū enī oī hūanitate p̄fecto uidet: qui q; p̄t: certe et
male loq; id ūo hūmo incomodo humanitatē q; puatiorū p̄ximū ē. Quare p̄esse te-
porib; locis p̄sonis causis reb; ornate distincte copiose atq; prudenter et nonne acromo-
dū q; huius artē officiū est: nō parue felicitatē exstā inuenim. Quantū uō ho-
nori tam dignitatē in eos qui copiā dicendi adepti sūt confluat: que emolumenta q;
comoda bonos eloquentia consequi: nemo facile poterit explicare. Nam & patriam
fundare legib; tuē: et consilijs sententijs q; suis amplificare: dēnsul poterit: et ami-
p̄sidio et suis oramento futurū ē. Preterea inimici timorē: hostib; terrorē incuri.
Quod in auctorū reges cū clarissimos oratores ab atheniensib; petierēt: ut facilius deum

Trapezuntius arany metszése.

II. Ulászló Petanciusa. Cod. lat. 378.

impium regi suo: et soli
inabit corum christi sui:
Ani. Exultant cor meum
in domino. Ani. Ecce celum
laudate deum. Ps. Dan. do
cavitlin. Vigilate: vni.

Nox et tenebre in
hydra: et fusa in indi
bida: lux intrat albesat
palus christi venit discedit
O. aligo tunc scindit pan
sa solis spacio: rebusq; ia
color: redit vultu meritis
fideis. O christe solum
nomen te mente pium et
simplici: flecto mendo
quis incede iis sensibus
Sunt multa furis illi
in que luce purgetur tua:
tu lux eorum fideis vultu
sereno illumina. O eo pu
sit gloria. v. In matutis do
me. in te. Qui fui. Ani. Sa
lute ex inimicis nostris et de mi
ni omnium qui nos odit lita

nos domine. Ps. Benedicite.
fletu quoniam in iustitiam
Adoremus deum qui ipse
fecit nos. Ps. Venite ex. vii.

Vox attritu reru: et regit
terre colores diuini: et
fideis poscunt te iuste in
dex cordium. Et auferas
piacula sordesque mentis ab
luis: donec: christe gratiam
ut accedat eximia. O es
ecce iam torpet impia: qui
culpa morietur noxia: ob
scuro gessit collere: et te re
deemptor quere. Repelle
tu maligne in: insecus
que maxime: ut in brio gavi
deat se collocau lumine.

Dra
pi pyn
Ani. do
et me.
psalm
Almi
me fac deus: qui in tra

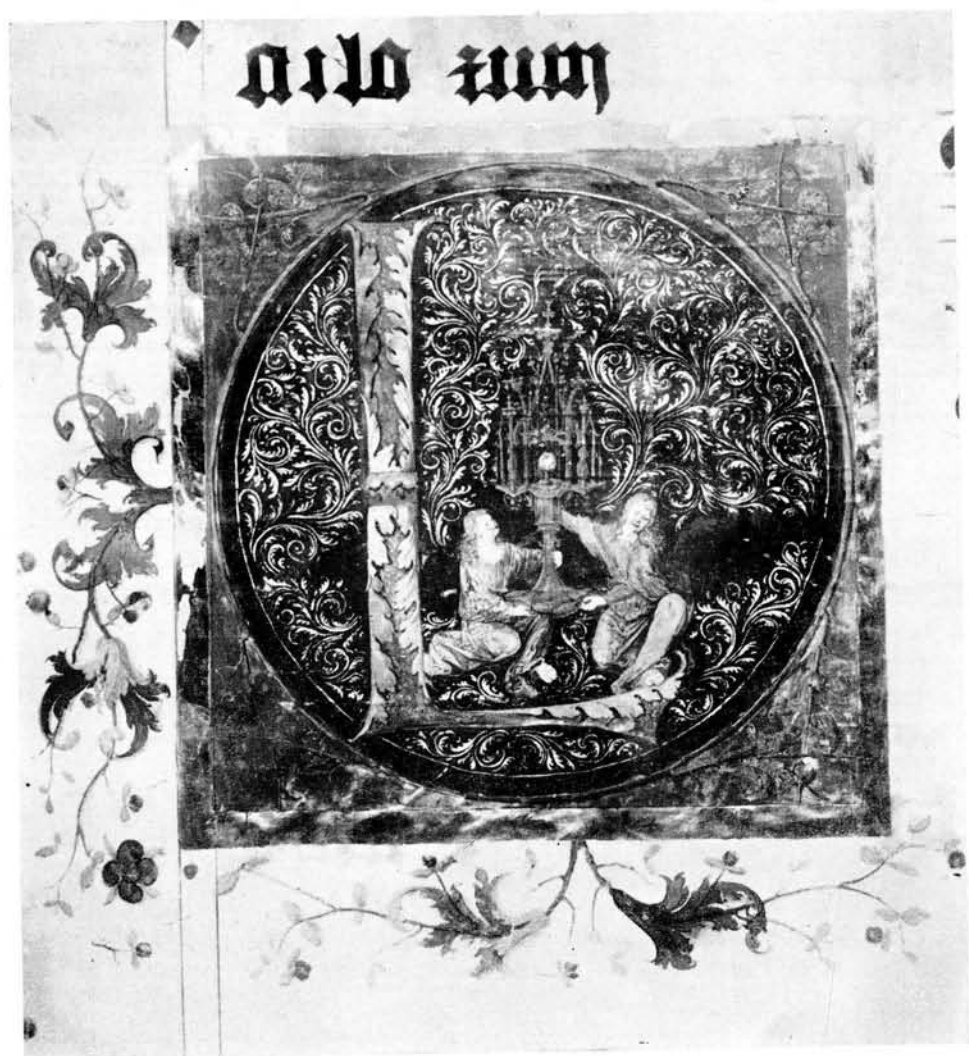
INCIPIT LIBER HTAL
NORVSECVNDVMHE
BRAICAM VERITATE.

Et autem
uit qui
no abyt
in consi
lio aspi
& inui
peccator
in seculis
in Karthe
dra den
lori no
sedet. Sz

in lege domini uoluntas eius: & in
lege eius meditabitur die ac nocte.
Et erit tanq[ua]m lignum transplantatum iuxta
rivos aquarum: quod fructum suum
dabit in tempore suo: et folium eius no[n]
defluet & omne q[uo]d fecerit prosperabitur.
Non sic impij: sed tanq[ua]m pulvis que[m] pie-
V E N T V S.

Graduale. Cod. lat. 172. F 281. v.

217

**A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának
címjegyzéke.**

- I. Horváth Ignác: A Magyar Nemzeti Múzeum
ősnymtatványai. Budapest, 1895. (Elfogyott.)
- II. Dr. Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum
könyvtárának címereslevelei. I. kötet. Budapest,
1904. — II. kötet I. füzet. Budapest, 1923.
Ára 14 pengő.
- III. Dr. Gulyás Pál: A Magyar Nemzeti Múzeum
könyvtárában lévő Aldinák. Budapest, 1908.
Ára 2 pengő.
- IV. Dr. Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen
nyelven a Magyar Nemzeti Múzeum könyv-
tárában. Budapest, 1917. — Függelék. 1920.
Ára 10 pengő.
- V. Kereszty István: Hirlapok és folyóiratok
1867-ig. Budapest, 1916. Ára 3 pengő.
- VI. Isoz Kálmán: Zenei levelek a Magyar Nemzeti
Múzeum könyvtárában. Budapest, 1921—1924.
I. 1—3. füzet. Ára 9 pengő.
- VII. Akantisz Viktor: A Todoreszku-Horváth-könyv-
tár. Budapest, 1922. Ára 6 pengő.
- VIII. Dr. Bártfai Szabó László: Gróf Széchényi
István könyvtára. Budapest, 1923. Ára 4 pengő.
- IX. Dr. Váczy János és Rédeyné dr. Hoffmann
Mária: Irodalmi Levelestár. I. kötet. Budapest,
1923. Ára 5 pengő.
- X. Végh Gyula: Rariora et Curiosa gróf Apponyi
Sándor gyűjteményéből. Budapest, 1925.
Ára 3 pengő.
- Magyar Könyvszemle. A Magyar Nemzeti Múzeum
Országos Széchényi Könyvtárának közlönye.
Új folyam I—XXXIV. kötet. A négyfüzetes év-
folyamok ára 8 pengő, a kétfüzeteseké 6 pengő,
az egyfüzeteseké 4 pengő.